

A DEMOKRÁCIA JÖVŐJE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY.

1. A politikai kutatások jellege.

A politikai problémák vizsgálatában sok zavar, félreértés és homálynak az oka a politikai terminológia bizonytalansága. Tudományunk még mindig filozófiai s metafizikai korát éli abban az értelemben, hogy természeti jelenségek vizsgálata helyett pusztá eszméssel, még pedig meglehetősen bizonytalan és rugalmas eszméssel foglalkozik, melyekbe jóformán kiki olyan elemeket rak belé, a milyenek egyéni hajlandóságainak megfelelnek.

Pedig nyilvánvaló, hogy minden tudományos kutatás α és ω -ja az, hogy szigorú pontossággal tisztába jöjjünk a jelenségek ama körével, melynek törvényszerűségeit kutatjuk, mert csak így igazodhatunk el a szövevényes okozati összefüggések rengetegében s csak így válnak eredményeink mások által felülbíráhatókká s ellenőrizhetőkké. A természettudományoknak ez az elemi szabálya a társadalomtudományokban még mindig nem volt képes magának érvényt szerezni, pedig míg ez az igazság közhelylyé nem válik, nem lehet reményünk arra, hogy a bizonytalan eszmék világából, az ideológiai analízisből a valódi realitásokhoz jussunk el.

»Ismereteink jelen állapotában — panaszkodik Durkheim — nem tudjuk bizonyossággal, hogy mi az állam, a szuverenitás, a politikai szabadság, a demokrácia, a szocializmus, a kommunizmus stb., a helyes módszer eltiltaná tehát ezen fogalmak használatit, mindaddig míg azok tudományosan meg nem állapíthatnak. És mégis az ezen fogalmakat kifejező szavak szüntelenül előfordulnak a szociológusok írásaiban. Közönségesen és

biztonsággal használják őket, mintha jól ismert és meghatározott dolgoknak felelnének meg, pedig csak zavart fogalmakat keltenek fel bennünk, bizonytalan benyomások, előítéletek s szenvedélyek zavaros keverékeit. Mi ma mulatunk azokon a különös okoskodásokon, melyeket a középkor orvosai szerkesztettek a meleg, a hideg, a nedves, a száraz stb. fogalmaiból s nem vesszük észre, hogy ugyanezt a módszert alkalmazzuk a jelenségek egy sorozatára, mely kevésbé bírja azt el, mint bárminő más, szerfölötti bonyolultsága miatt.« *

Egy tekintet a mai politikai tudománynak ép arra a területére, melynek egyik részletével foglalkozni akarok, igazolni fogja e szigorú ítélet igazságát.

A közkeletű politika egyik legtöbbször tárgyalt fejezete az államformák kérdése s szinte hihetetlen, hogy ez a kérdés, melyről könyvtárakat írtak, még mindig Aristoteles önkényes ideologikus megkülönböztetéseit² nyögi:

»A sajtóképi államformák azok, melyek a közületi lét szükségességéből, az általános jó megvalósításából, mint célból indulnak ki s ezeket nevezte Aristoteles jogosaknak, ellenben azokat, melyek nem a közület szükségességéből, hanem másvalami alapból indulnak ki, csak sajtatlan értelemben nevezhetni államformáknak, mert egyszerű uralmi formák, melyek egyesek vagy társadalmi osztályok egyoldalú érdekének szolgálnak s lényegökre társadalmi szerkezetek.

Államformáknak csakis annál fogva nevezhetni, hogy a bennök rejlő hatalom ellenállhatatlan, legfőbb. Aristoteles az ily sajtatlan értelemben vett államformákat az elsők elfajulásának tekintette, azt hívén, hogy az uralom az emberiség kezdetén tisztán a közjóra irányul, csak utóbb lesz a magánérdek eszköze, mit azonban a történelmi tapasztalat ép ellenkezőleg mutat.«³

Csoda-e, hogy egy kutatás, mely ennyi határozatlan, bizonytalan fogalomból s a jogosság s jogtalanság erkölcsi ítéletéből indul ki nem vezethet exakt eredményre ép oly kevésbé, mint az a primitív orvostudomány, mely jó és rossz szellemekkel operált.

¹ *Les Regies de la methode sociologique*. Paris, 1904. 29. 1.

² Sidgwick szépen mutatja ki, hogy ez a felosztás részben utópiákon, részben Aristotelesnek ama korlátolt tapasztalatain épült fel, melyeket a görög államéletből merített. (*The Elements of Politics*. London, 1891. 578 és következő lap.

De nem kell hinnünk, hogy ez az ideológiai szellem csak a politikai irodalom u. n. idealista iskolájának műveit hatja át. Még a pozitíveknek, sőt természettudományosoknak elnevezett gondolkodók is igen gyakran pusztá eszmékkal foglalkoznak való realitások helyett, a melyek nem egyszer pontos és fegyelmezett kutatókat a leggyerekesebb véleményekre ragadtak el. Így pl. Sir Henry Maine képes volt azt írni — a nélkül, hogy köznevetség tárgyává vált volna — hogy a népszuverenitás eszméje nem látott volna napvilágot, »ha 1762-ben egy francia bölcsező nem írt volna egy spekulatív esszayt a társadalom eredetéről, az államok alakulásáról és a kormányzat természetéről«.¹

Ilyen és hasonló példák, melyek fájdalom még mindig a szabályt és nem a kivételt mutatják, arra intenek, hogy minden politikai kutató első kötelessége pontosan megállapítani azt a jelenséget, melyből kiindul »mintha bárminő ásványról vagy növényről volna szó«.

2. A demokrácia meghatározása.

Sir Henry Maine szerint a demokrácia »egyszerűen és kizárólag a kormányzat formája. Az állam kormányzása a sokak által, szembeállítva, a görög analízis értelmében, a kevesek által való kormányzással és az egy által való kormányzással. A határ a sok és a kevés és ismét a sok változatai között szükségkép határozatlan; mégis a demokrácia nem kevésbé a kormányzás pusztá formája marad; és minthogy ezen formák közül a leghatározottabb és a legjellegzetesebb a monarchia — az állam kormányzása egy személy által — a demokráciát legpontosabban, mint megfordított monarchiát lehet meghatározni.«

Szóval pusztá külsőségekről van szó: a kormányalkat belső lényege ugyanaz maradt. »A demokrácia, a közösség kormányzása az összesség számos, de határozatlan része által, elfoglalván az egyeduralkodó helyét, tökéletesen ugyanazokat a feltételeket tartozik kielégíteni, mint a monarchia; ugyanazokat a működéseket kell kifejtenie, bár más szervek által fejtí ki azokat. A siker próbaköve a kormányzás szükség-szerű és természetes kötelességeinek végrehajtásában ugyanaz

¹ *Popular Government*. London, 1890. 152. 1.

mindkét esetben».¹ Es mik ezek az örök »szükségszerű és természetes kötelességek«? Maine felsorolja őket:

1. Az állam tartóssága.
2. A nemzeti nagyság és méltóság.
3. Engedelmisség kikényszerítése a polgári és büntető-törvények számára.²

S minthogy a demokrácia pusztá formakérdés, minthogy az államfunkciók örökké ugyanazok maradnak Maine »némileg meg van lepetve azon érzelmek miatt, melyeket a demokrácia eljövetele felidéz».³

De nekünk nincs okunk csodálkozni egy oly író meglepetésén, a ki a modern demokráciákban nem lát egyebet »megfordított monarchiáknál« az állam tartóssága, a nemzeti nagyság és méltóság s a jogrend fentartásának biztosítására. S nincs okunk csodálkozni azon, hogy a jog őskorának legnagyobb bűvára teljesen vak mindazzal szemben, a mi az utolsó száz esztendőben a világon történt.

Azt hiszem fölösleges munka volna a Maine felfogásával tüzetesebben polemizálni. Elég lesz az olvasónak kissé elgondolkozni egy olyan tétel tudományos hasznavehetőségén, mely azt állítja, hogy a mai francia demokrácia és XIV. Lajos Franciaországa között csak merőben formai különbség van a kormányzást gyakorlók számában, míg az állami élet minden működése ugyanaz maradt.

Elég lesz utalni arra, hogy a kormányzók száma nincs mindig arányban a demokratikus szellem erősödésével, így az u. n. *felvilágosodott abszolútizmus* nálunk és másutt is a demokratikus irány térfoglalását jelentette a régi alkotmányossággal szemben. S mindenekfelett elég lesz az olvasó figyelmébe ajánlani azt az igazságot, hogy a Maine által említett »szükségszerű és természetes« állami kötelességek egyike-másika a történelmi fejlődés bizonyos fokain teljesen hiányzott s még ott is, a hol mint államcélok nyíltan hangoztatva lettek, bizonytalan szólamoknál egyebek nem voltak, melyeknek mélyén sokkal konkrétebb és reálisabb irányzatok és működések érvényesültek.

Így egészen mást ért pl. a nemzeti nagyság és méltóság alatt a középkori hűbérállam, mint a polgári Anglia és ez

¹ Ib. 61. 1.

² Ib. 61- 63. 1. parr.

³ Ib. 64.

ismét mást, mint a mai szocialista elemekkel kevert francia? demokrácia.

Mindebből az következik, hogy Maine meghatározása annyira formális és annyira ideologikus, oly kevésbé számol a társadalom tényleges működésével és irányzatával, hogy a demokrácia lényegét illetően teljes homályban hagy bennünket.

Szükséges tehát, hogy pusztán jelszavakkal és formákkal meg nem elégedve az állami és társadalmi élet bensőbb jelenségeiből igyekezzünk a demokrácia jelenségeit meghatározni.

Minden csak némileg is tartósabb társadalmi együttlét mellett létezik a vallás, az erkölcs vagy a jog által szentesített szabályoknak bizonyos, csak az emberek lelkében élő vagy külsőleg is objektivizált tömege, melyek meghatározzák, hogy mit kell, mit szabad és mit nem szabad a társadalom alkotóelemeinek tenni, ki vagy kik vannak jogosítva ezen szabályok végrehajtására, értelmezésére vagy módosítására.

Bármennyire eltérők legyenek is a társadalom őskorára vonatkozó kutatások, az ma már mégis megállapítottnak tekinthető, hogy az emberi együttlét homogén és indifferenciálatlan csoportokban kezdődik, melyekben az emberi egyéniség teljesen elvész az összességgel szemben, melyben külön szervek még nem alakultak ki külön működések alapján, melyben a munkamegosztás semmi vagy minimális, melyben a jogrend még csak mint homályos vallási és erkölcsi együtttérzés él oly *szervezett* hatalom nélkül, mely az egyén eljárását szabályozná.

Az is megállapítottnak tekinthető, hogy a mai értelemben vett állami hatalom, mely az összességtől többé-kevésbé elvált szervet jelent, abban a mértékben alakul ki, melyben a társadalom eredeti homogenitása felbomlásával, a közös földtulajdon megszűnésével külön társadalmi működéseket üző, külön érdekekkel bíró osztályok keletkeznek, a mely folyamat különösen szembetűnő ott, hol a népesség szaporodásával a megélhetésért való küzdelem szinte krónikus háborúskodásra s ennek eredményeként uralkodó és leigázott *néposztályokra* vezet.

Hogyan kapcsolódik össze az osztálykialakulási folyamat a hódítás és leigázás tényeivel, vajon az első hódítás képezi-e a társadalmi differenciálás alaptényét, avagy az attól függetlenül folyik le: ma még erre csak feltételezésekkel válaszolhatnánk. De tény az, hogy az összességtől különvált, bizonyos fokig önálló léttel bíró, bizonyos eljárási módokat szervezett erővel kikényszerítő állami szerv »végső analízisében mindig

egy hatalmas kisebbség uralomra jutása volt s mindig arra törekedett, hogy ezek érdekeinek kedvezzen a nép nagy tömegeinek hátrányára.«¹

Innen a társadalom minden osztályának az a törekvése, hogy az állami hatalmat kezébe kerítse s ezt a politikai erőviszonyok lehetőségei között a mag» javára felhasználja. Az, a mit államformának nevezünk, tehát nem más, mint a belső társadalmi erőviszonyok kialakulása az állami szerv működésében, a tényleges hatalmi viszonyok,² melyek megszabják, hogy mely tényezők állapítják meg a társadalmi együttlét szabályait s melyek hajtják ezeket a szabályokat végre.

S minthogy az, a mi első sorban hatalmat ad, a gazdasági erő: világos, hogy az államformákat mindenekelőtt a vagyon és a jövedelem eloszlásának módja határozza meg. A mi nem jelent egyebet, mint azt, hogy a politikai uralmi formát végső eredményében a társadalom gazdasági szerkezete határozza meg.

Ha nagy jövedelmek kevesek kezében folynak össze, míg a társadalom nagy tömege a létminimumra van korlátozva: lényegileg arisztokratikus alkotmányformákkal találkozunk.³

Ha kevés gazdag helyett szélesebb körök jutnak anyagi jóléthez s így társadalmi függetlenséghez: olyan alkotmányformákat találunk, melyeket demokráciának nevezünk.

S minthogy a vagyon sosem összpontosul kizárólag egy kézben, hanem mindig kevesek vagy sokak kezében: tulajdon-

¹ Menger: *Neue Staatslehre* 3. 1.

² V. ö. erre nézve a Lassalle ragyogó fejtegetéseit: *Über Verfassungswesen*-ben. (*F. Lassalle's ausgewählte Reden und Schriften*. Leipzig. Erster Band. 64 és következő lapokon.)

³ Míg ez az átlátás még napjaink külföldi irodalmában is csak kevésbé tört utat magának: addig Beksics Gusztáv már 1881-ben tisztán rámutatott erre az összefüggésre: „A demokrácia alapja az egyenlőség pedig a vagyon magymértékű oly felosztásában gyökeredzik, hogy a nép nagyobb száma vagyonos legyen, kevés kézben a közvagyon fel ne halmozódjék, vagyis a legnagyobb gazdagság és a legnagyobb nyomor áthidalhatatlan ellentét gyanánt ne álljon egymással szemben. A vagyon aránytalan felosztása a feudalizmushoz hasonló tünetet hoz létre. A vagyon feudalizmusát. Kiváltságolt osztálylyá lesz a birtokosság. Ez az osztály a szabadok osztálya. A nemszabadok osztályává alakul a proletár tömeg. Hasztalan mondja ki a törvény az egyenlőséget. Az angol gyármunkás nem egyenlő a milliányi tőkével dolgozó gyárossal, a nyomorult Írországi bérlő az angol peerrel. A vagyon szerinti osztályozás oly fokozatokat teremt a társadalomban, mint teremtett a feudalizmus a középkorban ... Ha meg akarom tudni, mikép áll valamely államban a demokrácia ügye, vizsgálnom kell a közvagyon felosztását. (*A Demokrácia Magyarországon*. 59. 1.)

képen a történelem csak két kormányaikat szinte végtelen változatait tünteti fel: oligarchiákat és demokráciákat.

Szükségtelen talán részletesebben kifejteni, hogy ez a vázlat természetesen túl egyszerűeknek veszi fel a dolgokat, holott a valóságban a politikai erőviszonyokat a gazdasági szerkezet mellett az ideológiai erők is befolyásolják s hogy végeredményében a gazdasági erő csak a hatalom utolsó forrását jelöli meg, míg a történelmi társadalmakban szuverén az a társadalmi osztály lesz, mely érdekkonfliktusok esetén akaratát fegyveres hatalommal kierőszakolni képes. (Menger.)

Legközelebbi célunk szempontjából nem szabad szemünk elől téveszteni azt a megállapítást, hogy a külső alkotmányforma végső oka, jellege és természete csakis a társadalom anyagi szerkezetéből érthető meg.

Ebből egyszersmind az is következik, hogy valóban mélyreható kormányforma-változás, alkotmányváltozás csakis a társadalom mélyreható strukturális átalakulásából állhat elő s míg ezek be nem következnek, az államalkat minden látszólagos módosítása a társadalom életére mélyebb befolyást nem gyakorolhat.

Ezen szempontok elfogadásával a demokrácia fogalma most már kibontakozik a puszta forma és jelszavak homályából s azt a társadalmi tendenciát jelenti, mely az államot mind szélesebb néprétegek érdekeinek szervévé akarja tenni a kivált-ságolt kisebb körök hatalmi eszközéből.

Szóval nem arról van szó, a hogy Maine gondolja, hogy egyszerűen a kormányzók köre bővül bizonyos stereotip állampéldok megvalósítására, hanem arról, hogy állami célok és működések egész komplexuma átgyúrássék az összesség érdekében. Arról van szó, hogy az államformák összhangba hozassanak a gazdasági fejlődés, a társadalmi szerkezet átalakulásaival, melynek súlypontja egyre nagyobb néptömegek felé gravitál.

Világos ebből, hogy a demokráciának számos válfaja lehet a történelmi korszakok különböző társadalmi szerkezeteinek megfelelően. *De minden korban és időben demokratikus jellegűeknek nevezhetjük azokat az irányokat, melyek az állami élet szerveit a társadalom egyre szélesebb néprétegeinek ellenőrzése alá akarják helyezni a végett, hogy azok mindjobban a közösség céljait szolgálják egyes kisebb körök érdekeivel szemben.*¹

¹ A demokrácia problémája a legutolsó filozófiai kongresszusnak is tárgya volt. Az előadás s az azt követő vita azonban, véleményem szerint,

Tiszta demokrácia tehát az az eszmény volna, melyet egyik legnagyobb harcosa így formulázott:
— *Mindent a népért és a nép által!*

3. A demokrácia múltja.

A demokratikus irány múltja és jövője felől igen eltérők a felfogások.

Csak a két legeltérőbbet lássuk.

A múlt és jelen tényeinek szemlélete. Tocquevillet ezekre a próféta-szerű sorokra ragadja:

»Azóta, hogy a polgárok másként kezdték birtokba venni a földet, mint a feudális rend szerint, és hogy az ingó gazdagság kialakulván ez is képessé vált befolyást teremteni és hatalmat adni, nem tettek fölfedezéseket a mesterségekben, nem hoztak be tökéletesítéseket az ipar üzemében a nélkül, hogy az emberek egyenlőségének ugyanennyi új elemét ne hozták volna létre. Ettől a perctől kezdve, minden feltalált új eljárási mód, minden megszületett új szükséglet, minden vágy, mely kielégítést követel: mindmegannyi haladás az általános egyenlőség felé. A fényűzés szeretete, a háború szomja, a divat uralma, az emberi szívnek ép úgy legfelületesebb, mind legmélyebb szükségletei egyetértésben arra látszanak munkálkodni, hogy szegényebbekké tegyék a gazdagokat és gazdagokká a szegényeket. Azóta, hogy az értelem munkái az erő és a gazdagságok forrásai lettek, úgy kell tekinteni a tudomány minden fejlődését, minden új ismeretet, minden új eszmét, mint a hatalom csiráját a nép szolgálatában.

Ha az ember történelmünk lapjait forgatja nem talál úgyszólván oly nagy eseményekre, melyek két évszázad óta nem az egyenlőség ügyét szolgálták volna.

Mindenütt a népek életének különböző eseményeit a demokrácia javára láttuk fordulni; minden ember segítette erő kifejtésével: azok is, kik segítségére akartak sietni és azok, kik épenséggel nem akartak hasznára lenni; azok, kik harcoltak érte és azok is, kik ellenségeinek jelentették ki magukat; mind össze-vissza ugyan abba az irányba lettek taszítva s mind közösen

igen kevés érdekes vagy becses szempontot vetett fel. A mi érthető is, ha meggondoljuk, hogy az előadó A. Darlu még mindig az individualista egyenlőségi eszmében találta fel a demokrácia alapelvét. (*Sur l'état dans la démocratie. Congrès international de philosophie. II-me Session. Tenu à Genève du 4 ou 8 Septembre 1904. Rapports et Comptes rendus. Geneve, 1905.*)

dolgoztak, egyesek akaratuk ellenére, mások tudtukon kívül, vak eszközök az Isten kezeiben.

Az egyenlőség fokozatos fejlődése tehát egy providenciális tény, mert az ilyenek fő jellemvonásait mutatja: általános, tartós, napról-napra kisiklik az emberi hatalom kezéből; minden esemény és minden ember fejlődését szolgálja...¹

Nem lehet ennél határozottabb vélemény: a Tocqueville vallásos lelkében a demokrácia fejlődése a történelem domináns ténye, az isteni akarat csalhatatlan megnyilatkozása.

Ezzel szemben Maine egészen másként ítéli meg a helyzetet. A demokráciát a múltban kivételes jelenségnek tartja és a jövőre nézve sem lát kikerülhetetlen tényt benne: »Talán a tudományos színezet az, melyet ez elméletek nálunk magukra öltenek, a mi annyi angol embert arra visz, hogy a demokráciát kikerülhetetlennek tartsa, mivel számos jelentékeny közeledés történt feléje országunkban. Kétségtelenül, ha megfelelő okok vannak működésben, a hatás mindig be fog következni; de a politikában az összes okok leghatalmasabbika az átlag elmék félénksége, nemtörődömsége, felületessége. Ha számos olyan osztályokba tartozó angol, melyek hatalmasak, ha megerőltetik magukat, tovább is egyre azt fogják mondogatni maguknak és másoknak, hogy a demokrácia kikerülhetetlen és szükségkép jönni fog, kétségtelenül jönni is fog.«²

Szóval Maine szerint a demokrácia nemcsak nem társadalmi szükségesség, de egy oly baj, mely alkalmas erkölcsi kúrával kikerülhető.

Minthogy felette gyanús minden olyan társadalomtudományi magyarázat, mely első sorban az emberek erkölcsös-ségével és okosságával operál: míg az akaratunktól független kauzalitás kimutatása a tudományos igazság vélelmét hordja magán, eleve is valószínű, hogy a Tocqueville véleményében a tudományos igazságnak több eleme van.

Ha igaz az államalkatnak és a társadalmi struktúrának az az összefüggése, melyet fentebb körvonalaztam, úgy a priori kétségtelen, hogy teljesen kilátástalan volna korunk demokrata eszméinek és törekvéseinek teljes analógiáját a történelemben keresni, mint-hogy azoknak feltételei a mai modern gépipar és városi proletariátus által létrehozott *sui generis* társadalmi viszonyokhoz tapadnak. Viszont a demokráciát nem fűzve mai terjedelméhez

¹ *La Démocratie en Amérique* 1835. VII, VIII., X. XI. 1. pass.

² I. m. 73., 74. 1.

és intenzitásához, mikor az kezdi elérni emberiségi egyetemességét, hanem abban csak azt a jellegzetes tendenciát látva, mely mind nagyobb körök által űzött, mind nagyobb körök érdekét szolgáló politikában áll: kétségtelennek látszik, hogy léteztek a múltban föltételek, melyek ezen irányzat gyarapodására különösen kedvezőek voltak. Ezen meggondolás alapján nem merném bizonyos igen korai, a föld közösségén alapuló, igen csekély munkamegosztást mutató, sok szabad földterülettel rendelkező gentilis társadalmaknak demokratikus jellegét oly mereven kétségbevonni, mint azt Bouglé teszi az egyenlőségi eszmékről írt tanulmányos munkájában.¹

Mert bár hiba volna eme primitív társadalmakban az ideális demokrácia aranykorát látni, mint a hogy az kivált a szocializmus számos theoretikusa teszi és az ő eszméiket a *Declaration des droits de l'homme* világnézetével azonosítani: mégis igen valószínű — az egymással ellenkező tanúságtételek mellett is — hogy a gazdasági viszonyok ama homogenitása s az osztálydifferenciáció ama fejletlensége, mely ezeken a fokokon jelentkezik, a társadalmi ideológia olyan formáihoz vezetett el, melyeket teljes joggal demokratikusaknak nevezhetünk el.

Így Laveleye, a kezdetleges tulajdon egyik legalaposabb ismerője, így nyilatkozik:

— Az ember szabadnak született s mindenütt bilincsekben van! kiált fel Rousseau és tényleg a kezdetleges társadalmakban. a szabadság és egyenlőség uralkodnak. A köztársasági uralom ez teljes egyszerűségében. Azt lehet mondani, hogy ez a természetes rend abban az értelemben, hogy minden klíma alatt, minden fajnál, a dolgok természetéből áll elő, vagyis a lét gazdasági feltételeiből.²

*

¹ *Les idées égalitaires*. Paris. 1899. 50 és következő lapjain, melyek alapján oda konkludál, hogy: „A kezdetleges népeknek egyenlőségi eszméket tulajdonítani annyit tesz, mint a modernnek egy nézetét visszaélve előre datálni”.

² *Le Gouvernement dans la Democratie*. Paris. 1891. II. k. 282.1. Ugyanitt részletesen elemzi Északamerika kezdetleges társadalmait: „Minden törzs kebelében az emberek egyenlők. Nincsenek semmiféle törvénykönyvnek alávetve, sem semmiféle szabályzattal korlátozva. Önként engedelmeskednek a hagyományos szokásoknak. Nincsenek hivatalnokok, nincs szuverén. A hatalom, melyet a sachemek gyakorolnak, nem abból az erőből ered, mely felett rendelkeznek, de abból a tekintélyből, melyet koruk, tapasztalatuk, tett szolgálataik folytán élveznek. Háború esetén főnököt választanak, de ennek nincs semmi eszköze arra, hogy időleges uralmát állandó szuverenitássá formálja át.

Igen rokonok a Morgan és a Loria eredményei is. A gazdasági egyenlőség s vele a hatalmak egyenlősége tiszta demokratikus közszellemhez vezet a törzsen belül, mely ugyan nem napjaink általános emberi egyenlőségi eszméje, de a képzelhető legnagyobb ellentéte a későbbi osztályuralmoknak és oligarchiáknak.

Ugyanezen írók egybehangzó véleménye szerint az ősi demokrácia pusztulását a magántulajdon kifejlődésével s a háborús hódításokkal beálló nagy vagyoni egyenlőtlenések okozták, melyek a népesség nagy többségét a kisebbségnek előbb anyagi, később politikai uralma alá helyezték.

A szabad földterület elfoglalásával a népesség szaporodásának nyomása rablóhadjáratokhoz vezet, melyek keveseknek alkalmat nyújtanak osztályuralmuk megalapítására és a felhalmozott vagyonban eszközt teremtenek ezen kiváltságos helyzetük fentartására.

Túlnépesség okozta felbomlása az egyszerű törzsi kapcsolatok, hódító hadjáratok által teremtett osztálykülönbség, a munka és az élethivatások egyre nagyobb differenciációja, nagy földbirtokok keletkezése magántulajdonban, melyek lehetővé tették a fegyverforgató nemesség állandó uralmát a leigázottakon: ezek voltak legfőbb okai mindenütt politikai egyenlőtlenységnek és a demokráciát követő oligarchiának.¹

Mindenki állapota is igen egyenlő. Nincs semmiféle egyéni földtulajdon. A földterület, melyen a törzs főleg, a vadászat termékeiből él, kollektív tulajdonában van. A szükségletek kevésbé számosak; az ingó javak: fegyverek, ruházatok, szerszámok, készletek csaknem ugyanazok minden lakásban. Az egyenlőtlenesség nem tud megszületni. Sem a föld, sem a tőke nem koncentrálnak egy kézben”. (282. 1.)

Hasonlók voltak az állapotok az ősgermánoknál: „Minden szabad alkotmány alapjelleme teljes erejében érvényben van itt. Minden hatalom: törvényhozó, végrehajtó, bírói nemcsak a néptől ered, de általa is gyakoroltatik”. (286.)

„A szabadság és egyenlőség ez a rendszere . . . nem a germán faj sajátja, a mint némelyek állítják; mindenütt feltalálható, így Görögországban Homer korában, később Itália népeinek különböző köztársaságaiban, mielőtt Róma szolgaságba juttatta volna azokat; feltalálható a szemitáknál is: a hébereknél a bírák idejében, az araboknál napjainkig”. (288.)

¹ Laveleye i. m. II. k. 290. Egyik fontos körülmény volt e folyamatban az államnak nagy területi kitágulása, mely lehetetlenné tette, hogy a szegényebb szabadok résztvehessenek a távolos politikai vagy bírói gyűlekezeten: „A mi mutatja, hogy tényleg ezek voltak az ilyen gyűlekezetek megszűnésének okai, az a jelenség, hogy csaknem mindenütt, a község kebelében a közvetlen demokratikus kormányzat gyakran napjainkig fentartotta magát”. Ib.

A nagy földbirtok kialakulásával, a hódításokat követő rabszolgasággal mindenütt a társadalmi élet olyan strukturái és ezekkel olyan eszmei alakulatai fejlődtek ki, melyek demokratikusoknak még abban az általunk elfogadott általánosabb értelemben sem nevezhetők. *Az egész ókor valódi demokráciát nem ismert*, nemcsak formában, de tendenciában sem. (Egy kivétellel, melyet később látni fogunk.) Ugyan nagyon divatban van antik szabad-demokráciáról beszélni, melyek körül egy egész panegirikus történetírás fejlődött ki, de közelebről, modern tudományos szellemmel nézve a dolgokat ezek a demokráciák alig tekinthetők egyebeknek szélesebb körű oligarchiáknál, melyektől teljesen idegen a demokrácia eszmeköre és levegője. Így antik demokráciákról beszélve, első sorban az athénire szoktunk gondolni, mely valóságos iskolai példája az »ókori szabadságnak«. Nos, ez az athéni demokrácia körülbelül ilyen körvonalakban jelentkezik a legilletékesebb kutató szemében:

»... a tömeguralmi közszellem élénk jellege annyira igénybevette az athéni munkarejét és idejét, hogy azok túlnyomó többsége társadalmi hivatásával éppen nem törődött, hanem a gazdasági tevékenységet egyszerűen rabszolgákra bízta... a minek következtében Athén népe még a legeredményesebb hatalmi kifejtés idejében is mindig idegen közösek kirablására volt utalva, tengeri uralma végleges bukása után pedig mindig koldulásra...«

»Az athéni demokrácia virágkorában nem ismerte a gondolatszabadságot. Az athéni demokrácia csak a napi politikát illetőleg adott szólásszabadságot: de ugyanaz a demokrácia a türelmetlenség és a babona egész dühével üldözte mindig a felvilágosodás úttörőit, különösen a természettudósokat.«

»A gondolat, a szellemi, erkölcsi vagy anyagi haladást állami úton, az állami intézmények reformjával előmozdítani, Athén népétől szükségkép már azon okból is távol állott, mert az államvallás és annak legbefolyásosabb szerve, a dráma, ezt a népet annyira elkábította az istenektől származó elődei dicsőségével, hogy az athéni nép nem is ismerte a haladó állam utáni vágyat.«

»Az athéni demokráciának nem volt valódi egyenlőség-érzéke. Az őskultusz mindig az athéni államvallás integráns része volt és a nemzeti gőg ennek következtében — minden nyilvános szólásszabadság ellenére — mindig sokkal igénytel-

jesebb és brutálisabb volt, mint a jelenkor leghírhedtebb junker-államában».¹

Ha mindehhez hozzávesszük az általános népműveltség alacsony fokát, a közérzület embertelen durvaságát, melyet a történetíró hangsúlyoz: elképzeltük milyenek lehettek az ókor kevésbé híres és magasztalt demokráciái.²

Mégis összehasonlítva az athéni közéletet a kelet számos megmerevült zsarnoki és theokratikus közösségével: kétségtelen, hogy azokkal szemben az athéni kormányforma az emberek sokkal nagyobb körének adott jogot és politikai szabadságot és sokkal éberebb és rugékonnyabb közszellemet tüntet fel, a mi onnan magyarázható, hogy Athén volt bölcsője az iparon és nemzetközi kereskedelmen nyugvó modern industrializmus szellemének, a katonai, harcos típussal szemben.

Ezt a szellemet a görög elem vitte át a római birodalomba, mely ott gyökereket verve és az egész imperiumot átjárva az ókor végén *egy egészen kifejezett demokratikus irányzatot* hozott életre. Ez az a kivétel, melyről fentebb említést tettem s a mely a modern nyugati demokráciákkal oly bámulatos megegyezéseket — nemcsak analógiákat — tüntet fel, hogy kulcsot szolgáltathat annak a megértéséhez, a mi ma Európában történik és történőben van.

C. Bouglé gondosan és alaposan világitotta meg ezeket a frappáns megegyezéseket és azok okait. Az individualizmus és kozmopolitizmus eddig ismeretlen eszméi egyre fokozódó erővel jelennek meg az V. században. A stoikus és a keresztény morál váltja fel a platóit és az aristotelesit. És ezek az eszmék

¹ V. ö. Julius Schwarcz: *Die Demokratie* I. k. 585 és követk. lapjai pass.

² Hasonlóképen Bryce: „Egyetlen görög köztársaság sem volt demokrácia a szó modern értelmében, mert mind rabszolgaságon alapult; ép oly kevésbé lehet ezt a nevet alkalmazni, múltó időközök kivételével, az olasz városokra. (*The American Commonwealth* II. k. 758.) Ép így Ward: „. . . mindenki tudja, hogy a modern demokráciák között. . . és a régi demokráciák között semmiféle összehasonlítás nem lehetséges és semmi lényegbevágó megegyezés nem létezik. (*Pure Sociology*. New-York, 1903. 566.) Egészen ugyanez az antik világ nagy ismerőjének és csodálójának Renannak a véleménye, ki az antik demokráciát így jellemezte: „A társadalom lényegében néhány ezer egyénből áll, kik teljes életet élnek, míg a többi csak azért létezik, hogy ezt számukra megszerezze. . . Nem kell törődni egy egész csomó lealacsonyító részletkérdéssel, melyekre a modern demokráciák gondolni kénytelenek. (Idézi E. Marguery: *Le Droit de Propriété et le Régime démocratique*. Paris 1906.)

nemcsak az elméletekben jelentkeznek, de intézményformáló erőre tesznek szert. Óriási szakadás az, mely az új jogot a praetori ediktumok jogát, a régítől elválasztja. A *jus quiritium* arisztokratikus szellemű megkülönböztetései az *agnati* és *cognati*, a *res Mancipi* és *nec Mancipi* között lassankint elenyésznek a *jus gentium* előtt, mely a különböző helyi szokások közös elemeit tartja fenn. A plebejusok és az idegenek meghódítják a patríciusok privilégiumait. A római Imperium felöleli az emberiséget: »az általános szabályok győzedelmeskednek a különlegesen, a természetjog kialakul.«¹

Szükségtelen mondani, hogy ez a folyamat, melylyel itt szemben állunk, távol volt attól, hogy elérje a modern demokráta eszmék terjedelmét és intenzitását: mégis egész ideológiájában és társadalmi tendenciában napjaink demokráta törekvéseinek határozott csiráival találkozunk itt a római birodalom utolsó századaiban.²

Szemben az antik közösségek szellemével, mely nem ismerte sem az egyéniség, sem az emberiség megbecsülését, melyekben »az álladalom volt az egyedüli élő erő: semmi se felette, se alatta«³ ez a kor a modern individualizmus és kozmopolitizmus jegyében áll. Elismerik az emberi egyéniség értékét s az állam céljait és feladatait ő belőle vezetik le s nem megfordítva.

Jegyezzük meg mellékesen, hogy ez a történelmi példa,

¹ *Les idées égalitaires* 60—61. 1.

² „Az új jog egy filozófiai elveken alapuló jog: a pandekták szerzői, mint stoikus jogászok, arra törekszenek, hogy a törvényeket az ész követelméivel összhangba hozzák: az emberiség nevelésére az egyenlőségi alapelveket a templom homlokára írják. És ha túloznak azok, a kik a római birodalom végén az egész népet úgy tüntetik fel, mint a mely át van hatva az új eszméktől: nem kevésbbé tévednek az, a ki azt hinné, hogy azok elrejtve maradtak némely magányos jogász agyában. Számosak és mindenféle társadalmi viszonyok közül kerülnek ki azok a rómaiak, a kik filozofálnak és a filozófiától magaviseleti vezérelveket kívánnak. Tudva van, hogy a stoikusok ugyanabban az időben uralkodtak, mint a császárok és elegendő hatálylyal ahhoz, hogy a közvéleményt megindítsák. Epiktet, mondja Origenes, mindenki kezében volt. Egy oly iskola, mely zászlója alatt egyesítette Epiktetet, a rabszolgát, Hadrián barátját, Musonius Rufust, a lovagot, Senecat a consularist, Marcus Aureliust, a császárt, nem maradhatott erőteljes hatás nélkül az egyenlőségi szellem fejlesztésére úgy példája, mint elmélete által”.

Míg Aristotelesnek nem volt kifogása a rabszolgaság ellen, a császárság alatt a szabad gondolkodók egész serege emeli fel szavát az intézmény megszüntetése érdekében (I. m. 61—62. L).

³ Fustel de Coulanges: *La Cité Antique* 415. 1.

mely előttünk áll, szembeszökően cáfolja meg azt a véleményt, mely a demokrácia lényegét a kormányzók számában keresi. Íme az oligarchikus köztársasággal szemben a caesari Róma egy kifejezetten demokratikus mozgalommal jár karöltve.

Miben keressük az eszmék és intézmények ezen hatalmas eltolódásának okait? Bouglénak nem nehéz kimutatni, hogy mily mit sem mondók az eszmei, faji, éghajlati stb. magyarázatok.

A nagy változás oka első sorban a mélyen átalakult társadalmi struktúrában keresendő.

Ezen *struktúraváltozásoknak* lényeges vonásai ezek:

I. A római társadalom kvantitatív megnövekedése.¹

II. A népesség sűrűsége, mely intenzív városi életre vezet. Róma a világ városa lesz, hol az imperium legkülönbözőbb népei jönnek érintkezésbe.²

III. A társadalom alkatelemeinek mozgékonyága a kitűnő áthálózat folytán szerfelett megnövekedett.⁸

IV. A nagy ethnikai keveredés. »Véletlenség-e, hogy az a város, mely a világ számára az egyetemes és személyi jog eszméjét kovácsolta, egyszersmind a fajok találkozó helye volt?«⁴

V. Az igen kifejlődött munkamegosztás, jószágcsere, az egyleti élet rendkívüli elterjedése, mely lehetővé tette, hogy az egyes egyidejűleg a legkülönbözőbb társadalmi csoportokhoz tartozzék. Vagyis a társadalmi bonyolódottság oly foka, a minőt addig még nem látott a világ.⁵

¹ Bouglé. I. m. 97. 1.

² Ib. 102. 1.

³ „A Földközi-tenger könnyen átszelhető: egy kirándulás Egyiptomba nem nagy feladat. Egy frígiái azzal dicsekszik, hogy hetvenhétszer utazott Ázsiából Itahába. Philostratestől azt mondják, hogy kevés világot látott: csak Itáliát, Egyiptomot és Görögországot ismerte. Egy birodalomban, hol a helyesre ily könnyű volt a legtávolabbi provinciák kicserélheték lakóikat: syriai és bretagne-i katonákkal Daciában és Rhetiában találkozunk. Herodes testőrei gallok és germánok. Görög festők és szobrászok telepednek le Spanyolországban és ázsiai aranyművesek Galliában. A római birodalom egyik végétől a másikig „az emberek szakadatlan keringése” folyt Montesquieu kifejezése szerint. Az embernek az a benyomása . . . hogy akkor nem utaztak kevesebbet, sőt talán többet, mint Európában a modern korban a vasutak előtt (Ib. 105—106. 1.).

⁴ I. m. 152. 1.

⁵ „A collegiumok sokkal inkább megszorodtak a császárság alatt, mely üldözte őket, mint a köztársaság alatt, mely szabadjára hagyta. Az élethivatásos és ipari testületek mellett, mint a milyen a lyoni vászon-

VI. Kezdetét veszi az egységesítés folyamata, mely a lokális és partikuláris kapcsok lazulásával egységes központba tömöríti a társadalom életműködéseit. Kétségtelen ez a folyamat nem volt befejezett, de igen jellegzetes kezdeményeket mutat fel.¹

Ennyi különböző, mélyen a társadalom szerkezetében gyökerező ok — pedig csak a legfontosabbakat emeltem itt ki — működött össze arra, hogy a modern demokrácia számos alapvető vonását hozza létre.

Ez a folyamat azonban csiráiban megakadt. A középkorral romba dőltek mindezek a modern életet jellemző szerkezeti képletek s vele együtt a demokratikus irányzat szellemi egyenértékei. Az élet a nagy egyetemességből újra lokális és partikuláris lesz. A hatalmas indusztrializmus tönkremegy. Szűk-körü törzsi szerkezetre emlékeztető helyi uralmak keletkeznek számos katonailag szervezett hűbérúr alatt. Az egyéniség; az egyenlőség, a kozmopolitizmus eszméit a rendi szakadozottság, az isteni világrend által szentesített egyenlőtlenség, a született hatalom elméletei váltják fel. A középkori világ épen ellenkezője mindenben a demokráciának. A földbirtok uralma ránehezedik a gazdasági s szellemi tevékenységre.

Hosszú évszázadokon át demokratikus irányról egyáltalán nem lehet beszélni. A görög-római demokratikus filozófia eszméitől táplálkozott kereszténység hova-tovább lényegében magára

gyárosoké vagy a rajnai hajósoké, hemzsegek azok a csoportok, melyeknek nincs egyéb czéluk, a Digezták megkülönböztetése szerint, mint „tagjaik érdeke vagy kedvtelése”. Azok a collegiumok, melyek a szomszédokat egyesítik, mint a Capitolianusoké Rómában, kereszteződnek azokkal a collegiumokkal, mely az ugyanazon fajtájú embereket tömörítik, mint az ázsiai kereskedőké Malagában. A feliratok mutatják, hogy nemcsak Itáliában, de Galliában és a keleten is több egyesületnek volt székhelye ugyanazon utcában, ugyanazon a téren. (I. m. 178.)

¹ „Míg Indiát, a kasztok hazáját egyszersmind az általános politikai alkotmány hiánya jellemezte, addig Róma, a természetjog hazája, első példáját nyújtja a nagy központosított államnak, úgyannyira, hogy a történetírók megegyeznek abban, hogy úgy az állam, mint az egyenlőség eszméje római eszme. Tényleg az összes nagy népalapítók a római állam visszaállítására törekcsenek és az ő emléke az, mely a renaissance által új életre támasztva, a modern állam bölcsőjénél áll. Magok a régiek megértették ezt. Róma működése az ő szemükben a világ összpontosítása volt: „*Fiebat orbis urbs*”. A legkülönbözőbb fajú embereknek ugyanazt az államjogot adva meg, a legkülönbözőbb országokból ugyanazokat az adókat szedve be, közútjaival összekötve a régi világ legszélsőbb pontjait, a római birodalom az egységesítés leghatalmasabb eszköze azok között, melyeket az emberiség ismert. (Ib. 208., 209. 1.)

ölti a körülötte levő feudális világ hierarchikus és plutokratikus szervezetét. A római birodalom ez a szétesése, ez a dezorganizálása, a fejlődő széleskörű internacionális indusztrializmusnak ez visszaesése törzsi, militarisztikus jellegű életre: egyike a világtörténelem legbámulatosabb látványainak, melynek okait még mindig felderítetleneknek kell mondania annak, a ki nem éri be holmi faji vagy moralizáló magyarázatokkal.¹

Bármiként legyen is, az kétségtelen, hogy demokratikusnak nevezhető törekvések csak a középkor végén a városi élettel jelentkeznek újra, akkor, mikor a megakadt iparos és kereskedelmi tevékenység ismét virágzásnak indul. A renaissance hatalmas szellemi felpeszsdülése és a vele járó demokratikusabb közszellem mindenütt a gazdasági élet súlypontjának a földbirtokról az iparra és a kereskedelemre való eltolódását jelenti s ezzel együtt mind számosabb existencia felszabadulását az agrár-feudális militaris életfolyamatok alól.²

¹ Tudtommal az egyedüli magyarázat, mely a közkeletű ideológiái okadatulásokkal be nem éri s a társadalom legmélyebb anyagcsere folyamataiban keresi a krízis okát a Mérayé: *Der Kommende Tag* c. munkája 136 és következő lapjain. Sajnos, e nagyarányú kísérletnek még mindig nem akadt kompetens bírálója, mivel az a történész, a közgazda és a biológus együttes munkáját igényelné.

„A modern kornak kezdetén azok a nagy kereskedelmi áramlatok, melyek Itália és a Rajna városain vonulnak át, az emberek felszabadításának útjait egyengetik, a piac joga nem akart ismerni semmi származásbeli különbséget s talán mert a városi jog ebből a kereskedelmi jogból eredt lehetett azt mondani a városi levegőről, hogy az embereket egyenlően szabadakká teszi: *Städtische Luft macht frei*” (Bouglé: I. m. 200.).

„Oly egyöntetűséggel, mely csaknem megfoghatalannak látszik és a melyet sokáig a történészek nem értettek meg, a városi halmazatok, a legkisebb városig, megkezdtek világi és egyházi uraik igáját lerázni. A megerősített helység fellázadt a hűbérúr kastélya ellen, először szembeszállt vele, azután megtámadta, végül lerombolta. A mozgalom helyről-helyre ment, Európa földjének minden városát magában foglalva és kevesebb, mint egy évszázad alatt szabad városok alakultak ki ... Mindenütt ugyanaz a felkelés fordult elő, ugyanazon jellemvonásokkal, ugyanazon fázisokon menve át, ugyanazon eredményekre vezetve” . . . (P. Kropotkin: *Mutual Aid. A factor of evolution*. London, 1904. 162., 163. 1.)

Es e városok között Florenc, mely rabszolgaság nélkül az athéni kultúra ragyogását újítja fel., különösen kitűnik a gazdasági erő meglehetősen egyenlő megoszlása által. (I. Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. I. k. 78. és 147. lapjai.)

A német városi életben is, mely szintén igen erőteljes demokratikus vonásokat tüntetett fel, a nagy gazdagság és a nagy szegénység ismeretlen volt. A vagyoni viszonyok „a városok sajátos, félig szocialista munkaszervezetén” nyugodtak „az erős, 25 százalékig emelkedő öröklési adókon, melyek a személyi vagyon kiegyenlítéséről egyre gondoskodtak.” (Lamprecht: *Deutsche Gebrachte*. Berlin, 1896. IV. k. 220. 1.)

(Folytatjuk.)

Jászi Oszkár.

ÁLTALÁNOS VÁLASZTÓJOG ÉS KÜLÖN VÁMTERÜLET.

A nyugati nagy kultúr-nemzetek köznapi gyakorlati élete közhelylyé laposította már azt a nálunk még ismeretlen igazságot, hogy az államok helyes irányú politikája, a világtörténelem nagy irányító eszméi s a kollektív erkölcs alapvető irányzatai nem elvont eszmékből, nem érzékfölötti gondolatokból, nem jogi elméletekből, hanem a gazdasági viszonyok prózai alapjából törnek elő.

A gazdasági alap az a jó avagy rossz talaj, melyen az állam modern épülete, a társadalom szervezete felépülhet s biztosan állhat, valamint a kultúra virulhat, vagy senyvedhet.

Különösen érvényes ez a tétel azóta, a mióta a termelésben a természeti, állati és emberi erőt: mesterséges, vagyis gyártott erővel tudjuk helyettesíteni; a mióta az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint ezek termékeinek kicserélése: az nyers anyagokból előállított *hajtóerő gyártásának* feltalálásával s az utána következő géptermeléssel és a közlekedés gyorsulásával nagyszabásúvá, egyetemessé lett. Megértjük ezt egész mélységében, ha futó pillantást vetünk a modern ipari termelés kialakulására, működésére, külső és belső kiterjedtségének arányaira.

A mesterséges hajtóerő előállításának feltalálása s a belőle következő változások a mezőgazdasági és ipari termelésben, valamint a világkereskedelemben egészen új korszakot; az új korszak viszont új világfelfogást vitt be nemcsak a termelésbe, hanem a politikába, a társadalmi és kulturális életbe is.

A kollektív élet alapja a gazdasági szervezet lett. A gazdasági életnek megnyilvánulása, a termelés és a termelés mikéntje, döntőleg befolyásolja egészséges államokban az állami, társadalmi, kulturális felfogást és a politikát, is.

Ugyanis a termelés maga nem egyéb, mint munka. Mi célja ma a munkának, termelésnek s az egész állami társadalom gazdasági, szociális szervezkedésnek? Egyetlen célja: az önfentartás. Egyetlen célja, az egyén testi és lelki szükségleteinek és az egyénekből alakult állam, társadalom, kultúra kollektív szükségleteinek, vágyainak és pedig anyagi és értelmi szükségleteinek, kívánságainak könnyebb kielégítése. Ez a kielégítés csak úgy történhetik, ha az egyén dolgozik, ha termel. A ki dolgoztalanul él, az sem élhet ingyen, ha maga nem termel is, mert kell embert, vagy embereket találnia, a kik termelnek neki és ő helyette is.

Az önfentartás és a vele járó gazdasági termelés és munka tehát legfőbb kötelessége, sorsa és kiváltsága minden embernek. Az embernek ez a ténykedése a legegyetemesebb és legősibb, legállandóbb, a mely a legtöbb emberi erőt, energiát és gondolatot leköti. Vallás, tudomány, bölcsélet, művészet, államok keletkeznek és elmúlnak; kultúrák és fajok letűnnek, de az életfentartás, gazdasági termelés útján, örökös célja marad az embernek. A gazdasági szervezkedés, a termelés ágainak harmonikus kifejlesztése már csak azért is minden egyéb feladaton uralkodó problémájává lett a modern kornak.

A mely országnak államférfiai, uralkodói, vagy maga az állam és a társadalom azt vallják, *hogy bármely más feladat előbb teljesítendő és fontosabb, mint a gazdasági termelés ágainak harmonikus kifejlesztése, minden termelési águnk magasfokra emelése: abban az országban senyved és nyomorog a nép, pusztulásnak indul maga az államfentartó faj egyetemében, anyagilag, erkölcsileg, értelmileg egyaránt.*

Már a középkorban is érvényes volt ez a tétel. Az egyének és államok legfőbb és uralkodó politikája akkor nem volt az önfentartás, a lét biztosítása, gazdasági termelés és a termelés eredményeinek összehalmozása által, hanem a vallást tették a legfőbb ügygyé. A vallásból azonban meg nem él az ember. Azért a középkorban a nép mindenütt évezredek nyomorúságban senyvedett, az átöröklött nagy műveltség, az állami és társadalmi szervezet elkallódott. Hasonlóan az állampolitika legfőbb céljául feltolt vallási érdekek tették Olaszországot is felszabadítása előtt, Európa legszegényebb, legnyomorultabb országává. A gazdasági érdekek helyébe *uralkodóvá* tett politikai, hódítási, avagy tudományos célok egyaránt tönkretették a múltban is az ilyen államokat.

A magyar nemzet is azért nem láthatta hasznát a Bocskay, Bethlen, Thököly, a Rákócziak, Kossuth Lajos és Deák Ferenc nevéhez fűződő példátlanul nagy és valóban rettenetes erőfeszítéseinek; *azért nem tudta élő valósággá tenni papíron kivívott, papíron maradt függetlenségét*: mert az egészséges, *reális gazdasági szervezkedés sohasem kísérte erőfeszítéseit*. Sőt ilyen reális gazdasági politikát nem is kísérelt meg a magyar állam soha *komolyan*, helyette mindig közjogi, vagy katonai politikát csinált az uralkodó osztály.

Ha már a múltban, a mikor még nem volt öntudatos a termelőinek, a munka-végzésnek módja és ismeretlen volt a munkaerő megsokszorozásának, a munkaerő, munkaidő megtakarításának sokféle eszköze: annyira fontos volt a gazdasági termelés a nemzetek, államok, kultúrák életében, annál inkább döntő jelentőségűvé lett a gazdasági termelés a hajtó-erő mesterséges gyártásának feltalálása óta. A hajtó-erőnek tetszés szerinti helyen és mennyiségben való gyártása szunnyadó természeti erőforrásokból, létrehozta a géppel való nagyarányú és olcsó termelést és a gyors és állandó közlekedést országok, kontinensek, világrészek között. A termelés súlypontja ugyanakkor áthelyezkedett az iparra, míg az ipari termelésben a tőkére és a munkára. A termelés módja, a kereskedelem, a hitelszervezet törvényei egységessé lettek világszerte. A nemzetek politikai határai megszűntek a legyőzött távolsággal együtt a kereskedelem előtt. Az egyes árúk átlagos árait a nemzetközi piac áralakulásai határozzák meg. Nincs olyan kultúr-nemzet ma, a mely izolálhatná magát gazdasági tekintetben, a mely meg ne érezné jó avagy rossz hatásait a világ távoli zugában történő gazdasági változásoknak.

A termelés módjának, a gazdasági élet törvényeinek ilyen univerzálissá fejlődése mellett rendszeresebb, öntudatosabb és gazdaságosabb lett a termelés, a gyártás maga is. Vagyis intenzivitása növekedett extenzív terjeszkedésével együtt. A vak, az ösztönszerű, a tapogatózó vagy imitáló gyártást, termelést kiszorította: az öntudatos, a biztos utakat-módokat követő, a tudomány, a kísérletek és a matematika pozitívitásával dolgozó termelés. A régi idő , erő-, energia-, a anyag-pazarlás helyét ma minden termelési ágban elfoglalta az időt, erőt, energiát, anyagot, tért és gondolatot megtakarító termelési mód. A modern tudományok összes eszközeit, tudományos kincstárát felhasználó ipar kinyomoz, előzetesen kiszámít minden

bizonytalanságot, vonatkozzék az az ipari termelés anyagára, a gyártás processzusára, vagy az értékesítés feltételeire. Az ipari termelés minél összetettebb, bonyolultabb folyamatot feltételez: annál biztosabb és annál egyszerűbb is lesz. Egyszerűbb olyan értelemben, hogy sokféle apróbb részei nagyobb egységbe, nagyobb csoportokba tömörülnek s ezek a csoportok úgy szerepelnek az ipari synthesisben, mintha simplex egységek volnának. Láthatjuk ezt például az ipari termelésnek szerzőszámmal, majd géppel való ellátásánál.

Az ipar primitív szerzőszámai nagyon egyszerűek voltak s jobbára egy célra szolgáltak; a hány eszköz, annyiféle szempont, annyiféle cél volt vele elérendő. Hiányzott minden synthetikus elem a termelés technikájából. Az első gép e tekintetben forradalmat jelentett. Összetétele volt az sokféle mozgásnak, sokféle alaknak és résznek és sokféle erőnek: egy közös cél elérésére. A gép egyes részei egyetlen közös célt szolgáltak együttesen; minden egyes résznek a közös cél elérése szempontjából megvolt a maga jelentősége, mindenik rész lényeges kiegészítő része a gépnek, a synthesisnek. Míg a régi egyszerű szerzőszámok idején, mindenik külön-külön, önmagában volt jelentős, addig a modern gépben egyetlen csavar elég arra, hogy használhatatlanná, vagy tönkre tegyen egy gépet, a közös akció szempontjából. A gép, habár már maga is általánosítás és részekből való összetétel, mégis magasabb egységeként szerepel a gépezetnek, a melyben a gép egyes részei kevéssé látszanak jelentőséggel bíroknak, habár külön-külön nagy fontosságúak is. És ez az általánosító, csoportosító, nagy összetételeket: komplex egységekből összealkotó irány kimutatható a modern ipar minden nyilvánulásában, a termelésben, az értékesítésben, a szervezésben, mint állandó és összekapcsoló irányzat, a mely materiális formában mpt egy jegecekké sűríti a modern ember cselekvését és gondolatát. Ennek az irányzatnak, a géptermelés eme belső természetének következése: az ipari termelés biztosságának, állandóságának és komplex volta ellenére is egyszerűbbé válásának: növekedése. Visszahat ez az egységesítő irányzat, mely a termelés eszközeinél kezdődik, az ipari s mezőgazdasági termelésre újólag. Visszahat azzal, hogy óriási vagyonthalmazsokat, óriási ipari középpontokat, gyárrendszereket, városokat, ermelő és értékesítő társaságokat hoz létre, a melyek azután nagy hatalmukkal, vagyoni erejükkel irányító befolyást gyakorolnak az állam külső, belső politikájára. De visszahat azzal

is, hogy a nagy gépezettel, vagy sok kisebb gépezetből szerkesztett géprendszerrel, évről-évre aránylag kevesebb erővel, redukált költséggel, rövidebb idő alatt és nagyobb tömegben gyárthatja árúit, a melyekből az ember mindig könnyebben láthatja el életszükségeit.

A modern termelési rendszerrel bíró országokban az egyén ma már könnyebben és kevesebb áldozattal tarthatja fenn életét. Éspedig az egyéneknek folytonosan nagyobb tömegei jutnak így könnyebb, azaz emberhez méltóbb életmódhoz. Ott a pusztá létfenntartás már nem köti le olyan kizárólagosan az egyének összes idejét, összes erejét, mint az alacsonyabb gazdasági rendszerben. A modern gazdasági rendszer, az emberek nagyobb tömegének ad alkalmat és lehetőséget, hogy a létfenntartás kényszerű munkáján kívül, például vagyongyűjtés, tanulás, önművelés, a közérdeket szolgáló valamely találmány céljával végezzen valamelyes munkatöbbletet. De a fejlettebb gazdasági rendszeren nyugvó, fejlettebb társadalom is könnyebben részeshítheti állandó és biztos jutalomban a tudományos kutatókat, feltalálókat, eredeti gondolkodókat. Könnyebben és hathatósabban tud gondoskodni azon osztályokról, a melyek folytonosan növekedő számban magukat az igazság kutatásának, az ismeretek, a tudás, a felvilágosodás, a helyesen gondolkodás terjesztésének, a nép, a faj testi és érzelmi felemelésének szentelik.

A koncentrált, a gazdaságos, a modern termelés így lehetővé teszi az egyének a könnyebb megélhetést, lehetővé teszi a társadalomnak egy magasabb és sokféle szervezettel, intézménnyel bíró kultúra megszerzését, fentartását. És főképp lehetővé teszi, hogy emberi természetünknek megfelelően az anyagiaktól függetlenül, több idő, több erő, több energia, több eszköz álljon rendelkezésünkre az anyagiaknál fontosabb és magasabb, értelmi, gondolkodásbeli, tudásbeli erkölcsi emelkedésünkre.

Vagyis a modern ipari termelés függetlenebbé teszi az embert az önfenntartás, a gyomor érdekének munkájától; példákat láthatunk erre Angliában, Franciaországban, Németországban, az Egyesült Államokban; míg az ellenkezőre példát mutat Oroszország és utána Magyarország.

De függetlenebbé teszi a természettől is. Még alig száz év előtt is, az ipari termelés nagy átlagában primitív volt, imitálása volt az előző idők hagyományainak. Az ember és a termelés, a közlekedés és közvetítés alája volt vetve a természet erőinek, a szélnek, esőnek, víznek s az állati, emberi erőnek.

gyorsabban nem tudott senki közlekedni, mint a mennyi utat a ló vagy vitorlás hajó befutni tudott; hajtó, emelő erő dolgában is az állati, emberi erőn kívül a szélre, vízre volt talva s azoknak lételétől, szeszélyétől függött. Azoknak alája volt az ember tevékenysége vetve, azokhoz volt kénytelen alkalmazkodni. A természet rejtett erőforrásait, természeti kincseit nem is ismerte az emberiség nagy része, kihasználni a maga javára annál kevésbé tudta. Vakon követte ősei példáját s megalkudott sorsával, azzal a gondolattal, hogy a természet erőinek ő alávetett rabja. Ma már a természet törvényeinek, titkainak több ismeretével és pedig az ipari termelés és a tudomány révén, egészen megváltozott az ember viszonya a természethez. Ma kitűz egy célt az ember, kiválasztja hozzá az anyagot a tudomány segítségével, kiválasztja a megfelelő eszközt és akaratának, céljának szolgájává teszi a természetet. A régi rabságot tehát felváltja a haladott gazdasági rendszerben: az ember és a termelés függetlensége a természettől; függetlensége, szabadsága oly értelemben s addig a határig, hogy a míg régen választása más nem volt, mint a megalkuvás, alkalmazkodás, ma szabadsága van célban, anyagban, eszközökben, eljárási módokban válogatni, *az ismeretlenből* többet elhódítani és szolgájává tenni.

Sőt *a modern* termelésnek mindinkább tudatos céljává lesz a természetnek, az ember szolgálatába való kényszerítése, a természet teljes legyőzése. Mind erősebben hatja át ez a törekvés a modern termelést, a tudományt, a társadalmat, a kultúrát. A hol *a modern* ember valami természeti akadályt, gátat lát, a mely nem egyezik az ő céljával, azt törekszik átalakítani vagy elsöpörni. Sivatagokat csatornáz, vízzel, kutakkal tesz termékenynyé; pusztákat beerdősít; csatornákat váj félszigetek, szorosok közé; átfúrja az útjában álló hegyóriásokat; áthidalja a szakadékokat, folyamokat; kiszárítja s utána felszántja a tavakat, mocsarakat; vasutakkal karolja át a kontinenseket, hajókkal, kábelekkal kapcsolja össze a tengereken túl lakókat; ismeretlen új anyagokat hoz felszínre, vagy állít elő önmaga; befogja a vízeséseket világításra, melegítésre, hajtóerő termelésére; elküldi az emberi szót és hangot, s azzal az emberi akaratot, gondolatot ezer kilométerekre, hogy legyőzze a tér és idő akadályait!

A modern ipari termelés, a mely mind fokozódó arányban szívja fel a kor legkiválóbb, legtartalmasabb elméit, a mely

uralkodó politikája ma az államoknak s fő menedékhelye, de termelője is a nagyszabású, nagy koncepciójú államférfiaknak, elszakította a modern embert a természettől. Elszakította s messze távolságra dobta nemcsak időben az ipar kezdetének primitív állapotától, de eltávolította gondolatban és szükségleteiben is. Mai életünk, mai szükségleteink annyira mesterségesek, annyira sokfélék, összetettek; kielégítésük annyira bonyodalmas úton történik, hogy az ember kénytelen fentartani jelenlegi mesterséges, óriási súlyos és bonyodalmas életfeltételeit. És ez az állapot hajtja őt és hajtja a nagy lelkek büszke ereje arra, hogy igájába hajtsa a természetet.

A modern ipar ily módon olyan öntudatos erőnek tevékenysége, a melynek állandóan egy célja van: az életszükségletek kényszerű kielégítése. Ez a tevékenység azonban nem szabad, nem önkéntes, hanem kényszerű. Az embernek élni kell, élete fentartásáért termelni, dolgozni kénytelen. A termelés célja és eredménye egészen materiális, látható, megfogható; a termelés célja és tárgya mindig valamely anyagnak, tárgynak megalkotása, alkalmazása, módosítása. Ezt az anyagi, ipari célt azonban nem pusztá fizikai erőfeszítéssel, törekvéssel éri el az ember. Minden anyagi, ipari, gazdasági eredmény: produktuma az értelemnek, következménye a gondolkodásnak. A gazdasági, főleg ipari termelés így nem tekinthető másnak: mint cselekvés: munka formájába öntött gondolatnak; anyagi formát öltött eszmének, a mely gondolat és eszme, munka azaz cselekvés útján anyagi alakot öltött. A mely gondolat nem öltözött materiális formába, az nem ipari termelés. A modern ipari termelés az egész földet átölelő, egységes élő, szervezett, állandó, térben és időben folytonos tevékenység. Állandósága mellett folytonosan változik, nő és csökken intenzíve és extenzíve, alkalmazkodik, mert állandósága nem a fizikai testeké, hanem egy cél elérésére kényszerített erők egyensúlya, a melyen a fizikának, az organikus életnek, a morálnak, az értelemnek erői, törvényei uralkodnak.

A. modern ipari termelés, eredményeit tekintve: a világot átölelő gazdasági akció; a termelés processzusát tekintve pedig: a világot átölelő hatalmas kulturális áramlat, a száz meg száz milliók tömegei vagyoniilag és kultúrailag, társadalmilag föl-emelő világ-akció.

És bár még a kezdet kezdetén van ez az akció, olyan viszonyokat, olyan tömörüléseket, olyan kulturális, azonkívül politikai, társadalmi, gazdasági változásokat idézett elő, melyhez

hanlót az emberiség történelme még egy korban sem tudott felmutatni. Ha nem terjeszkedünk is ki a modern kultur-államok nagy átlag műveltségére, sem kulturális társadalmi intézményeikre, sem tudományuk, irodalmuk, napi sajtójuk magasfokú fejlettségére érzékeltethetjük azt csupán a termelés nagyarányú növekedésével egyedül is.

Mulhallnak¹ 1888-ra és W. G. Clarknak² 1900 ra szóló *becslése* szerint, az összes ipari termelés értéke volt:

Az ország neve	1888 ban	1900-ban	A növekedés	
			szám	%
K o r o n a				
Nagy-Britannia	19,950 millió	23,000 millió	5,050 millió	25
Németország	14,185	23,000	8,815	62
Franciaország	11,800	17,250	5,450	46
Egy.-Államok	35,110	65,020	29,910	85
Magyarország ³		1,367	—	—

Hogy mennyivel nagyobb darab kenyér, kényelmesebb, egészségesebb lakás, magasabbfokú műveltség juthat az ország minden egyes lakosának abban az Egyesült-Államokban, a melynek lakossága csupán *négyszerte több*, mint Magyarországé és csak ipari termelése — a mezőgazdaság, bányászat és kereskedelem nélkül — *hatvanötször nagyobb*, mint a mienk: mindenki könnyen megértheti magokból a számokból! És a hol ilyen óriási arányú vagyoni növekedés jöhet létre alig 12 rövid év alatt egyetlen termelési ágban, lehet-e ott olyan nagyfokú átlagos szegénység, mint az évtizedeken át alig mozduló mezőgazdasági termelő országban?

A mely országok olyan rendkívüli *bevételekre* tehetnek szert, *külföldre eladott (exportált) ipari árukból*, mint az előbb említett államok az alább következő statisztika szerint és a mely országok *a külföldre exportált ipari áruk után olyan roppant munkabér-jövedelemre* tehetnek szert idegen államok kasszájából:

¹ V. ö.: Mulhall: „Dictionary of Statistics”. London, 1899.

² V. ö.: „Annual Review of Foreign Commerce of United States”. Washington 1904.

³ V. ö.: „A magy. korona orsz. gyáripára 1898-ban.” Budapest, 1901

vajjon nem kell-e ott a munkásnak s a munkabérnek *eo ipso* vagyonban és kultúrában emelkedni? *A hazai ipari árúk exportja* volt ugyanis a következő az egyes országokban:.

Az ország neve	1885-1889	1900—1904	A növekedés	
	Evi átlagában Korona	Evi átlagában Korona	Koronában	%-ban
Nagy-Britannia ¹	4.931 millió	5.488 millió	557 millió	11,3
Németország	2.353	3.703	1.349	57,5
Franciaország	1.698	2.274	575	34,4
Egyesült-Államok	688	2.172	1.484	216,0
Magyarország ²	139	235	96	68,0

Mutatja ez a táblázat a külföldi államok nagyszabású ipari tevékenységét a nemzetközi piacokon és mutatja egyszersmind Magyarország rettenetes hátramaradott voltát ugyanazon téren! Mialatt Németország és az Egyesült-Államok megkétszerezte, a velünk vámszövetségben levő Ausztria megháromszorozta ipari termelését, Magyarország ipari termelése, a ráfordított igen nagy összegek ellenére is *stagnált*, mezőgazdasága pedig pusztult. Ipari kivitelről pedig a szó nyugati értelmében alig eshetik szó Magyarországon, mert hiszen az ipari kivitelben kitüntetett 235 millió korona értékű árúból is 119 millió értékű félgyártmányoszerű árúkra esik! Míg ugyanazon időben csupán *a négy fő-iparos állam 130,000 millió korona értékű ipari árút termel egy évben és külföldre exportál közel 14,000 millió korona értékűt, a melynek több mint fele a termelő országban maradt munkabért képvisel.*

Pedig sehol sem hangzott az országokban a »haza szent neve«, országrendítő közjogi pepecselések és heccek sem folytak parlamentjeikben: szakadatlanul folyt a vagyon-gyarapító, kultúra-fejlesztő, világot átformáló prózai munka! Szakadatlanul folyt ez az az egész emberiséget átkaroló világ-akció, a

¹ „Statistical Abstract for the Foreign Countries” 1886—1896; és a „Statesman's Yearbook” 1900—1904. évf.

² „A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma” 1886—1890-re és 1898—1902-re vonatkozó adatok; megjegyzem, hogy *leszámítottam* ipari kivitelünkből a lisztet s élelmi cikkeket, a miket nem tekinthetünk voltaképeni „ipari” terméknek, ennek értéke az első ciklusban 180 millió, a másodikban pedig 288 millió korona volt.

melynek célja és tevékenysége kényszerűleg és szükségszerűleg irányul az emberi élet szükségleteinek kielégítésére, a melynek eszköze pedig a gép: ez a hatalmas, rettenetes erejű és jótékony új istenség! Vázlatosan ugyan, de csupán alkalmazni kell egyik vagy másik országra, hogy a vázlatos kép kifejező életet mutasson, előttünk áll a *leghatalmasabb világáramlat* belső fejlődésében, külső kiterjedtségében; külső és belső bonyodalmas összetettségében, a mely felszabadította az embert rab-ságából, *a mely a történelem fejlődését és haladása irányát* szükségszerűen *meghatározza*.

Ez az uralkodó és történelem-alkotó világáramlat közös célban, közös érdekekben, közös szándékban, óhajásban, közös jólétben és közös szenvedésben, közös reményben és csalódásban, tudásban és gyönyörűségben egyesíti mindenik ország fiait. Sőt az egyes országok határain túl is, a közös célban, azonos és közös érdekekben egyesített milliók tömegei már megteremtették a világ összes proletárjai egyesülésének, közös küzdelmének nagy gondolatát; kifejlesztették, az ipari termelés egységesítő hatása alatt, a német-, francia-, angolnyelvű világ-tudományt; megalkották, a világ-áramlat és világverseny következményeként s majdan, világrendítő harcok között el is söprik: a világ-imperiumokat.

Ezen felségesen nagy erők, nagy áramlatok forrongásában és grandiózus alakulatok lázában, kínjában és gyönyörűségében élő országok parlamentjében ah, mily kevés szó esik a »házáról«, a nemzeti élet külsőségeiről! *Annál több produktív munka, alkotó cselekvés jut: az állam polgárainak élete fenntartását, megkönnyítő termelésnek s a gépek, a közlekedés, a közvetítés szervezésének, javításának!* Mert ezek teszik az embert urává a természeti erőknek; ezek függetlenítik a szelek és májusi esők szeszélyeitől függő mezőgazdasági termeléstől a milliók folytonos szaporodását, megélhetését; ezek adják meg a kultúra eszközeit s részben előidézik a műveltségre ható befolyásukkal, magát a kulturális fejlődést is; ezek biztosítják a társadalom és állam szilárd alapjait. Az életnek, az individuális és kollektív életnek ezen *gyökeréig ható és preventív alkotó politika* hatása alatt azután gyarapodik az állam és a nép, nem mutat oly rettenetes pusztulást, mint Magyarország, a melynek csupán a külfölddel szemben való eladósodása *1191 millióval nőtt* az utolsó évtized alatt; a hol közel 77,000 önálló földbirtokos és 14,000 önálló iparos ment tönkre ugyanazon idő alatt; a hol a proletárok

száma milliókkal szaporodott, míg a kereseti alkalom fejlődése visszamaradt. A hol az egyetlen primitív mezőgazdasági termelési ág tartja fenn az egész országot, a hol ipar nincs; a gyermek halandóság irtózatos; a hol az 1905. év első tíz hónapjában 23,000 gyermekkel született kevesebb mint 1904. év első tíz hónapjában; és 67,000 ezer emberrel több meghalt 1905-ben, mint 1904-ben; s a hol több ember vándorolt ki az utolsó évben, mint a mennyit a természetes szaporodás kitett.

Ez a szerencsétlen ország, mely a »haza« nevétől hangzik új évtől új évig, *idegen országoknak szüli és neveli föl gyermekeit; idegen országok millióinak keresi meg az ezer millió koronákat, mialatt az ő népe állati nyomorúságban sanyarog!*

És miért mindez? Két okra vezethető vissza. Egyik és főoka az, hogy az ország sorsát intéző országgyűlés nem törődött a nép érdekeivel, nem törődött komolyan a termelés átalakításával, a kereseti alkalmak fokozásával, a nép megélhetésének könnyebbé tételével! És miért nem törődött mindezzel? Egyszerűen azért, mert *a nép sorsának intézésébe maga a nép, hathatósan soha bele nem szólhatott.*

A nép sorsát mindig azok az urak intézték, róla és nélküle, ki kik magok nem dolgoztak, hanem magokért dolgoztattak; a kik magok, a más keserves munkája révén, jómódban éltek s a nép nyomorúságait soha nem érezték komolyan. A nép sorsát intézik azok az urak, a kik nem hogy példát nem adnak a nemzetépítő munkában, de a munkát éppen *megalázónak* tartják, a munkát és a munkást *megvetik dicső tradíciójukból* kifolyólag.

Az országgyűlésen szóhoz nem jutó nép, ha itt ott kitört sorsa ellen, elnyomva a modern állam rettenetes hatalmával úgy segített sorsán, a hogy tudott. Korlátozta gyermekei születését, kivándorolt túrhetetlen nyomorúsága elől, a tehetlenebbje türte itthon rettenetes sorsát. Segíteni másként sorsán, új kereseti ágak teremtésével, új vállalkozással, iparral, kereskedelemmel nem tudhatott, ha még akart volna is.

Minden ilyesféle kísérletnek útjában állott és áll, sőt a meglevő ipart is tönkretette az osztrák óriási gyáripár kíméletlen versenye, a melyet az urak parlamentje, a minden korlát és védelem nélküli közös vámterületen Magyarországra szabadított; az országra szabadította pedig azon téves és hamis elv alapján, hogy »a közös vámterület piacára szüksége van a magyar mezőgazdaságnak, a világpiacon versenye ellenében«. A nép érdekei így nem juthattak szóhoz a parlamentben a vagonosok által

kisajátított választójog miatt; és a parlamenten kívül, a nép gazdasági tekintetben kötött helyzetbe jutott: a latifundium birtokosai által, a latifundium érdekében alkotott közös vámterület következtében.

Az ország népe nagy lelki forrongásba jutott a vagyonból és a jogból való kitagadottsága miatt. Megérezte ezt a forrongást a képviselőház is, de meg nem tudta érteni sem okát, sem célját, mert hiányzott belőle a dolgozó milliók, a sanyargó milliók képviselete. Az ország forrongásának nyomását érző ellenzék ösztönszerűen harcot indított, hogy hatalomra juttassa a forrongó nép erejével: önmagát. A harc jelszavául, zászlójául a katonai reformokat tette, azzal a feltevéssel, hogy ha nép nem érti meg és nem lelkesül a gazdasági alkotásokért«. Egy koldus, nyomorgó kivándorló nép: nem érti meg a nagyobb kenyér, a több munkabér politikáját! A közjogi kérdés előtérbe került voltaképpen azért, mert a parlament vezetői nem látták, nem értették meg a nép bajait. A kik látták is, azok sem bíztak a nép erejében. Ellenben bizakodtak a *közjogi* különválásért lelkesedő középosztályban s a félrevezetett kispolgárságban; és főleg bizakodtak a hatalomra vágyó, a hatalomból kizárt arisztokrácia erejében.

Az előbb csak ösztönszerűen megindult, s később mind tudatosabbá váló harc így bekövetkezett: a hatalom ellen; de *nem a nép javáért*, hanem az uralomért és a politikai hatalomért. Vereségét előre látta s meg is mondotta minden gondolkodó ember, a ki mérlegelte az erőviszonyokat, a ki tudta 400 év történetéből, hogy katonai és közjogi tekintetben az uralkodóház politikája a legérzékenyebb és ott a legerősebb, legjobban védett.

Előre látta minden józan politikus a bekövetkező összeütközést és vereséget és a képviselőház mégis neki rohant. Mintha az *államkormányzás művészetének* nem épen az volna a feladata, hogy a rázkódtatással járó *hatalmi összeütközéseket elkerülje* és az ország fejlődését, haladását kerülő úton, változott taktikával esetleg, de mégis biztosítsa.

És erre meg volt a lehetőség. Ha a magyar képviselőház többsége és ellenzéke jobban ismerte volna a nép bajait, nyomorúságát; ha megérteni tudta volna a kornak gazdasági alkotásra hívó irányzatát; ha csak mélyebben benézett volna a magyar viszonyokba, úgy meg nem történik, hogy közvetlenül a nemzetközi kereskedelmi szerződések megalkotása előtt, Magyarország és Ausztria gazdasági különválásának elintézése

előtt és egész állami létünk gazdasági alapjainak lerakása előtt: a képviselőház és királyi hatalom ütköző-pontjává a katonai kérdések tétessenek. A beteg Magyarországnak nem új cégérű kormányzópartra, nem is háromszínű kardbojtra és magyar vezényszóra volt szüksége, hanem *kenyérre, több munkaalkalomra és magasabb munkabérre!* Mindezt nem adhatja meg a fölemelt katonai létszám és magyar vezényszó, hanem *erőteltjes, gyökeres nagyszabású gazdasági politika.*

Ezt a gazdasági politikát lehetett volna az ipar terén kezdeni a külön vámterülettel; a mezőgazdaság terén az általános szavazójog s utána radikális parcellázó, telepítő politikával. És ha az uralomra vágyó pártok megértik a nép szükségleteinek, a kor irányának s a magyar politika erőviszonyainak intó-szavát: uralomrajutásuk erőmértékévé, középpontjává és zászlójává: *a gazdasági különválás kérdését tették volna.* Ennek a célnak kivívásában *egyesíthető lett volna a nemzet minden rétegének ereje, az agrár-feudális urak kivételével.* És ezt annál biztosabban kivívhatta volna nemzetünk az agrár-feudális arisztokráciával egyesült osztrák hatalom ellen, mert a különvámterület jogát *kétségtelenül biztosítja az 1867: XII. és az 1899: XXX. királyi esküvel megpecsételt törvénycikkeiben.* A mint erre lapunk 1903. és 1904-ben több füzetében rámutatott.

De a parlamenti ellenzékét annyira megbűvölte a szónokló grófok kegyes leereszkedése és támogatása, másik részét pedig annyira lekötötte a kuruc-labanc idők felújított tradíciója, és anachronistikus politikája, hogy a legtermészetesebb megoldás útját nem követte. És ezzel megpecsételte sorsát a mai uralkodó osztály. A nép is, a gondolkodó értelmiség is, *minden kétséget kizárólag meggyőződött róla, hogy a mai parlamenttől, az ott vezető osztályoktól nem várhatja egy nemzetépítő gazdasági — kulturális politika elkezdését, s a lealázó munka megvetőitől nem várhatja a produktív munka megkezdését.*

Irtózik a néptől a mai képviselőház egészében és minden részében. Irtózik attól a néptől, a melynek hatása valahányszor bejuthatott akár az egyházba, — a reformáció idején; akár az irodalomba, tudományba, költészetbe, magyar művészetbe, — mint a múlt században; akár a politikában, mint 1848—1849-ben: *mindig nagyszabású újjászületést, új erőt, új szint, új lendületet, új formákat adott a közfelfogásnak, költészetnek, tudománynak, nyelvnek, kifejezésnek és politikának!*

Az ország nagy többsége azonban nem hajolhat meg e

népiszony előtt. A nép millióinak érdeke, a magyar nemzet, a magyar állam jövője egyaránt parancsolólag követeli, hogy az általános választójoggal regenerált parlamentben *az új országgyűlésnek minden egyéb kérdést leszorító uralkodó problémája legyen az állam keretében összefoglalt népmilliók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése.* Az ország népét egyetemében kell a gazdasági fejlődés útjára vezérelni. A gazdasági fejlődés útját pedig nem a hazafiság nyitja meg, hanem *az alkotó és termelő gazdasági munka.* »A mindenné tett patriotizmus szétrombolja a művelődést. A patriotizmus egymagában épen nem elég arra, hogy egy nemzetet nagygyá tegye, akár arra, hogy az egyént boldoggá tegyen. Annyira nem foglalatja minden erénynek, hogy voltaképen ott kezdődik a normális lét, a hol megszűnik erény lenni. *S a patriotizmus mellett még lehet az tgyén vagy nemzet igen barbár, igen nyomorult és csupa hazafiságból meg lehet ölni a nemzetet*” írta Baráth Ferenc 1871-ben. S a magyar politika mégis mindig a hazafiság paroxismusában és kesergő semmittevésében édeleg és nem tud leszállani a reális alkotó munka prózai műhelyeibe. Ki kell azért cserélni a politika irányító vezetőjét, ki kell cserélni külsejében *s fel kell újítani értelmében, átalakítani lelkében a megvénhedt, elmaradt parlamentet. Reális politikát,* pozitív és produktív munkát csak *reális életfelfogású és dologhoz szokott, munkájából élő nemzedék csinálhat.* A politikai élet *döntő tényezőjévé* kell tennünk épen azért azokat, a kik mindig *dolgoztak:* azok helyett, a kik mindig csak másokkal *dolgoztattak!* Ez pedig csak a munkájából élő nép. Ez a szegény, de értelmes nép, az ország lakosságának öt-hatod része majd csinálni fog azután *igazi »nemzeti«* politikát. És majd megtalálja a módját annak a politikának, a mely a nép millióit vagyoni jóléthez juttatja, kulturális és politikai felemelésben részesíti, a nemzetnek meghozza a gazdasági egységet, társadalmi egységet és kulturális fejlettséget. Ez a nép már a külföld példájából, a kor irányzatából jól tudja, hogy ennek a politikának *eszköze az intenzív mezőgazdaság, kerít gazdaság és nagyvárosokban tömörülő modern gyáripár;* és, hogy életet, jólétet, kultúrát csak a milliányi néptömegek *intenzív munkálkodása ad.*

Mindezekről pedig elzárja a népet a mai parlament urainak, az agrárius arisztokráciának és érdektársainak önző uralma és az Ausztriának biztosított közös vámterület. A két ellensége a népnek egy táborban van. *Legyőzni mindkettőt csak a parla-*

mentben lehet az általános választójoggal. Mert az agrárius arisztokrácia biztosította Ausztriának 40 éven át a vámközösséget; az kiált most is halálos veszedelmet, élén gróf Tisza Istvánnal s szór átkot a gazdasági különválás: azaz hathatós ipar-teremtés híveire; az agrárius arisztokrácia akarja továbbra is kiszorítani a politikai jogokból a népet.

Egészen világos azért, ha meglesz az általános választójog: a nép gazdasági érdekei domináló kérdéssé válnak a parlamentben. A nép érdeke pedig megkívánja a hathatós iparteremtést is, azaz a munka alkalmak szaporítását, a munkabérek emelését: azért meg fogja csinálni a nép parlamentje a mindezt megakadályozó, az osztrák ipar versenyének gátot vető *külön vámterületet is.*

Az alkotó munka, az emelkedő gazdasági jólét és magasabb kultúra következtében ismét kapcsolatba jut majd a magyar nemzet a nyugati műveltséggel. És az emelkedésnek, gyarapodásnak, művelődésnek, nagy dolgok végrehajtásának kínálkozó ezer meg ezer alkalmát kihasználja és világhelyzete által reá rótt nagy politikai és kulturális feladatait elvégezi majd ez a ma szerencsétlen ország: az izmokat acélozó, erő gyarapító, nemzet építő, ország-egyesítő produktív gazdasági és kulturális munkája teljesítése által.

Rác Gyula.

A TÖRTÉNELEMTANÍTÁS KÉRDÉSÉHEZ.

A »Társadalomtudományi Társaság« vitájában, mely a középiskola reformjáért folyik, váratlan és heves támadás hangzott el a történelemtanítás ellen. Maga a társaság ügyvezető alelnöke, Pikler Gyula, jelentette ki, hogy a múlt ismeretei céltalanok és haszon nélküliek. Pikler Gyula nagy egyéni tekintélye, tudományos komolysága, progresszív iránya szokatlan súlyt adott ezen álláspontra. A részletes vita folyamán Piklernek alkalmat nyílt arra is, hogy felfogását bővebben megismertesse velünk. Próbáljuk meg lehetőleg tömören és világosan ötsze foglalni mindazt, amit mondott. Ő is kétféle történelmet különböztet meg, az adatok száraz felsorolását és a fejlődési folyamatok előadását. De elveti mind a kettőt, mert szerinte egyikre sincsen szüksége. A középiskola feladata az, hogy a gyermekeket a praktikus cselekvésre, a gyakorlati életre nevelje. Egy ilyen nevelés nem fordulhat a múlthoz, mert ezáltal eltereli a figyelmet a jelenről. A múltat csak a maradványok, a konzervatívok, a reakcionáriusok veszik komolyan, a haladó szellem a jelennel és a jövővel foglalkozik. Ilyen értelemben még Marx tanítása, még a történelmi materializmus is voltaképpen egy elavult álláspontot képvisel, amely éles ellentétben áll a szocializmus gyakorlati tanításaival. A »Kommunistische Manifest« utolsó szavaiban »Világ proletárjai egyesüljétek« van a szocializmus tulajdonképeni haladó jellege, de ezek a szavak gyakorlati munkára hívnak fel és ennek a munkának nincsen szüksége a múltra.

Mit tanítsunk tehát az iskolában történelem helyett? Mivel pótoljuk a múltat? Pikler tanár úr erre is megfelel. A fejlődés annak irányát és jellegét a jelenből kell magyaráz-

nunk. Szociológiai alaptörvényeket kell tanítani és ezeknek a törvényeknek az ismerete mindenhez megadja a kulcsot. Untig elég, ha a fiatal ember a jelent és az alaptörvényeket ismeri, a kettő fölöslegessé teszi a múltat.

Verba volant, scripta manent. A kérdés sokkal fontosabb és komolyabb, mintsem hogy napirendre térhetnénk fölötte. A nyilvános vita, mely nagy részben laikus közönség előtt folyik, nem dönthet el egy ilyen ellentétet. Térjünk tehát ezen hasábokon még egyszer vissza reá.

A hely, mely rendelkezésünkre áll, ki van mérve. Hagyjunk ezért el minden fölösleges bevezetést és vizsgáljuk meg azonnal azt, a mi Pikler álláspontjában a leglényegesebb. Leglényegesebbnek pedig azt tartjuk, hogy az események előadása helyett törvényt vagy törvényeket akar taníttatni.

Konstatálnunk kell, hogy Pikler tanár úr előadásának ez a része nélkülözte azt a világosságot és szabatoságot, mely őt különben annyira jellemzi. Maga is érezte, hogy pusztán negatívumokra szorítkoznia nem szabad, és nem elegendő, ha szellemes és ötletes dialektikával a múlt ellen fordul. Pozitívát is akart adni, be akarta mutatni azt, a mi a mai történelmet helyettesíteni fogja. De ennél a pontnál csodálatosan szűkszavú lett, fejtegetései pedig majdnem ellentmondottak egymásnak. Eleinte egy egységes törvényt emlegetett, a melyet a jelen minden állami és társadalmi keretére és szervezetére egyaránt alkalmazni lehet. Később már elismerte azt, hogy ezen törvénynek bizonyítására bizonyos eseményeket ki kell majd válogatni. Második előadásában néhány általános szóval siklott el az alaptörvény fölött. Mikor azután válaszómban egyenesen kérdést intéztem hozzá a törvényt illetőleg, kelleetlenül kitért reája. De ez a felvilágosítás sem volt alkalmas arra, hogy eloszlassa a homályt. Ellenkezőleg. Mindenekelőtt az alaptörvényből törvények lettek. Pikler tanár úr azután kijelentette, hogy ő most hamarjában nem tudná ezeket a törvényeket felsorolni, de létezésükben föltétlenül hisz, mert ha szociológiai törvények nem volnának, az egész szociológiának nem volna értelme. Néhány ilyen törvény később mégis eszébe jutott. Ilyen törvények határozzák meg például, hogy az államok alakulásában a közlekedési eszközök milyen szerepet játszanak, hogy a hódítás miképen viszonylik a nyelvkérdéshez, hogy a bűnös nem kevésbé altruista, mint a nem bűnös, egy ilyen törvény szerinte maga a történelmi materializmus. Sajnos, a vita még nem jelent meg

nyomtatásban és így emlékezetből voltam kénytelen ezt a gondolatmenetet leírni.

Ebben a gondolatmenetben azonnal feltűnik, hogy mást mond az elején és mást a végén. Először csak az alaptörvényről volt szó, arról a bizonyos alaptörvényről, a mely mindent megmagyaráz. De Pikler tanár úr később maga is változtatott ezen az állásponton és most már nem törvényt, hanem törvényeket említett. A példák azonban, a melyekkel ezeket a törvényeket illusztrálja, igen különbözők és igen sajátságosak. A közlekedési eszközök szerepe, a hódítás stb. csak a fejlődésnek egy bizonyos szakára vonatkoznak és ilyenformán éppen a jelen szempontjából nem túlságosan becsesek. A bűnös altruizmusa kétségkívül érdekes kriminológiai motívum, de történelmi vagy történelmet pótló jellegét nem tudnak felismerni. De Pikler tanár úr felsorolta a példák között a történelmi materializmust is, még pedig mint egy olyan törvényt, mely például a közlekedési eszközök szerepét megállapító törvénnyel egyenrangú.

Vegyük tehát sorra ezen különféle törvényeket és vizsgáljuk meg, hogy segítségükkel a történelmi oktatást mennyiben pótolhatnók. Hogy pedig teljesen tisztán lássunk, állapítsuk meg mindenekelőtt azt a szerepet, a melyet a történelmi oktatásnak illetőleg az azt pótló törvénynek vagy törvényeknek nézetünk szerint be kell töltenie. A mikor a középiskolai oktatás reformjáról van szó, progresszív gondolkodásúak között felmerülhetnek ellentétek a reform módjai és eszközeit illetőleg, magát a reform arányát azonban úgy hiszem mindnyájan egyformán képzeljük el. Teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy a középiskolának nem az a célja, hogy az elmúlt század iskoláiból reánk maradt adathalmazt gyömöszölje a fejekbe. Mindnyájan azt valljuk, hogy a középiskolában olyan ismeretekre kell a fősúlyt fektetni, a melyeknek a tanulók a praktikus életben hasznát veszik. A mi most speciálisan a történelmet illeti, kétségkívül nem az a hivatása, hogy a mitológiai istenek szerelmi kalandjairól és gót és longobard királyok tömeges gyilkolásairól tájékoztasson. Hivatása csak egy lehet, meg kell értetnie a mai világ történelmi fejlődését. Erre a megértésre szükség van még pedig praktikus szükség, mert ez adja meg a lehetőséget, hogy a jelenről és a jövőről helyes képet alkossunk magunknak. Ha azok az egyetemi hallgatók, a kik ma tömegesen megostromolják a rektori hivatalt és szocialista érzelmű kollegáiknak kitalását követelik, ilyen alapon tanultak volna történelmet,

valószínűleg tisztában volnának azzal, hogy a szocializmus nem különösen elvetemedett emberek sötét szövetsége, hanem indokolt és szükségszerű történelmi fejlemény. Nem ok nélkül hoztuk fel ezt a kissé aktuálisnak látszó példát. A maga aktualitásával jellemzően bizonyítja, hogy egy helyes történelmi oktatásnak igenis volnának praktikus következményei, mert lehetetlenné tennék azt a sötét korlátolt, gondolkozást, a melyet éppen a középiskolából közvetlenül kikerült ifjúságunk egy nagy részénél sajnos tapasztalunk. Az a két fiatal ember, a kiket e mozgalmak folytán legutóbb az egyetemről kicsaptak, szomorú bizonyítékot szolgáltat ezen igazság mellett. Különben is, ez az igazság igazán nem szorul reá a bonyolódott okfejtésre. A középiskola elvégzése után a fiatal ember egyszerre belekerül a társadalmi és gazdasági élet nagy érdekellentéteibe. Minden oldalról jelszavakat kiáltanak feléje, minden oldalon ellentétes eseményeket, ellentétes szervezkedést lát. Ha nem rendelkezik azokkal az ismeretekkel, a melyek helyesen tájékoztatják a mozgalmak igazi jelentősége és szerepe felől, nem saját tudása, hanem véletlen események jelölik majd meg a helyét. A középiskolának tehát éppen ezen a ponton egy rendkívül fontos hivatása van, fel kell szerelni növendékét olyan eszközökkel, a melyek a reázúduló jelszavak, a gyakran homályos események közepette vezetni tudják.

Ezekre az eszközökre feltétlenül szükség van, ebben úgy hiszem Pikler tanár úr felfogásának hívei és ellenzői egyetértnek. De már az eszközöket mindegyik fél másképen képzei el. Mi a történelmi fejlődés pontos és igaz ismertetését találjuk a legcélszerűbbnek. Pikler tanár úr nem akar erről tudni. Minek keressük a múltban azt, a mi megvan a jelenben is. Elég, ha a törvényt vagy törvényeket tanítják, mert hiszen ezek sokkal egyszerűbb és ennél fogva világosabb képet adnak, mint adatok vagy folyamatok.

Itt vagyunk tehát újra a törvényeknél. Fentebb mondtuk, hogy Pikler tanár úr előadásának egy nagy része alatt egy egységes alaptörvényt emlegetett, a melynek tanítása minden más egyebet fölöslegessé tenne. Ennek a törvénynek célszerűsége és alkalmazhatósága fölött igen nehezen lehet vitatkozni, még pedig egy igen egyszerű okból. Az ok az, hogy ezt az »alaptörvényt« egyáltalában nem ismerjük. De nemcsak, hogy nem ismerjük, hanem azt sem tudjuk elképzelni, hogy voltaképpen milyen természetű lehetne, milyen irányban kell keresnünk, ha reá akarunk találni. Jól értsük meg, egy olyan törvényről

van szó, a mely minden históriai helyzetet és viszonyt megmagyaráz és így feleslegessé teszi, hogy az illető állapot fejlődését és előfeltételeit, egyszóval a múltat ismerjük. Arra, hogy ennek a törvénynek milyen ellentétekbe kell bevilágítania, hadd álljon itt egy példa. A fiú, a ki a felső gimnáziumban már újságokat olvas és a nagy világ helyzetéről félig-meddig tájékozva van, az öt földrészen történő lehető legkülönbözőbb eseményekről vesz tudomást akár csak egy nap alatt is. Ugyanennek a hírlapnak táviratai számolnak be egy véres ütközetről a mandzsúriai határon, a melyek egyúttal egy szent-pétervári nagy munkászavargásról is jelentenek. Néhány sorral lejjebb egy egészen más természetű harc köti le a figyelmet, a párisi tudósító részletesen számol be a nagy parlamenti ütközetről, a melyben a monarchisták hasztalanul próbálták az egyház és állam külön választását megakadályozni. A fiúnak eszébe jut, hogy odahaza, szülővárosában, a káptalannak közel száz-ezer hold búzatermő földje van és érzi, hogy a hazai és a francia állapotok között mégis lényeges különbség van. Ilyen kontroverziák különben minden pillanatban felmerülnek. A mai lap a szentpétervári munkászavargásról szól, a melyek alatt az orosz szocialisták bombákat dobtak a katonaság közé és a katonaság sortűzzel felelt. Sok százan elestek. Másnap ismét szocialistákról ír az újság. De ezúttal nem bombáról és sortűzről van szó. Édes apja lapja, a mely pedig nem szereti a hazátlanokat, vezércikkben emlékezik meg a nagy szónoki harcról, a mely Bebel és a birodalmi kancellár között a minap lefolyt. A német szocialisták — a cikk szerint — igen komoly és kitűnő emberek, a kikkel a mi földosztó, vörös bitangjaink éles ellentétben állanak. A fiú nem érti a dolgot. Oroszországban a szocialisták bombákat dobnak a katonákra, nálunk is rossz emberek földet osztanak és nem akarnak aratni, de lám, Németországban okosak és becsületesek lettek. Az éghajlati különbségeket úgy látszik mégis csak komolyan kell venni.

Folytathatnám. Felsorolhatnék a mai világpolitikának még sokkal ellentmondóbb eseteit, de kár volna az olvasó türelméért. Hisz úgysem tagadja senki sem, hogy az orosz forradalmi események és a francia kultúrharc két egészen különböző fejlődés eredményei. Pikler tanár úr alaptörvényeinek az volna a hivatása, hogy mindazt egységesen magyarázza, még pedig kizárólag a jelenből. Tegyük fel tehát, hogy a felfedezendő törvény már tényleg megvan, sőt egészen világos és egyszerű. Pikler tanár

úr ismételten hangsúlyozta, hogy az igazi tudomány egészen egyszerű, mindenkinek hozzáférhető formában jelentkezik. Helyes. Az új törvény egy általános érvényű tételt állít fel. Ne gondoljunk most egy pillanatig a törvény tartalmára, hanem fogadjuk el azt a feltevést is, hogy ez a tartalom helyes, és helyességét már általánosan el is ismerték. De hogyan fogjuk most ezt a törvényt tanítani? Ha a fizikában vagy a matematikában egy ilyen törvény előadására reá kerül a sor, a tanár odalép a táblához és krétával kezd dolgozni. A mint mondani szokás, levezeti a tételt. A rezgő mozgásnak, az inga lengésének, a derékszögű háromszögnek tételeit senki sem fogja úgy tanítani, hogy a kész törvényt felírja a táblára. Ha azt mondjuk $a^2 + b^2 = c^2$ akkor vagy be tudjuk bizonyítani a Pythagoras-féle tantételt, vagy pedig csak három számnak a viszonyát hadarták el könyv nélkül, a melyek ilyenformán üres adatok maradnak. A mikor az első elemiben a gyermek azt hallja, hogy kétszerkettő az négy, akkor is négy babszem azonnal bebizonyítja neki ezt a matematikai igazságot.

Pikler tanár úrnak tehát azzal is tisztában kell lenni, hogy ha a felfedezendő történelmi alaptörvényt a középiskolában tanítani fogják, azt le is kell majd vezetni, illetőleg bebizonyítani. Nem tehetjük fel, hogy a modern szellemnek egy ennyire kiváló képviselője, mint Pikler tanár úr ezt a levezetést mellőzni akarná. Bizonyára ő sem képzele úgy a helyes oktatást, hogy a fiúk csak tételt kapnak, a melyet vakon el kell fogadniok. Hiszen ez merőben ellenkezik a természettudományi módszerrel, melyet Pikler tanár úr mindig kiemel és elvezetne a hittudományi módszerhez, melylyel bizonyára nem azonosítja magát. Igaz, a dogmák nem szorulnak bizonyításra, a hívőnek vakon el kell fogadnia azt, a mit az egyház hirdet. De nekünk nem lehet feladatunk, hogy bármilyen alaptörvény formájában a magunk számára szintén dogmát készítsünk és azt dogma módjára hirdessük is. Még ha az alaptörvényt az egész modern tudomány egyhangúlag helyesnek ismerné is el, a gyermeknek még sem volna szabad mint kinyilatkoztatást előadni.

Szükség van tehát a bizonyításra. De mindenki, a ki fizikai tételt valaha táblán már levezetett vagy ezt a levezetést mástól látta, tudja, hogy az efajta műveletek nem ötlet-szerűek. Nem történnek úgy, hogy néhány nekem tetsző mennyiséget csoportosítok, és végül kijön a helyes eredmény.

Pikler tanár úr egy ízben emlékezett meg csak a bizonyításról, akkor azt mondta, hogy a történelmi fejlődésből bizonyos adatokat ki lehet válogatni, és azokkal bizonyítjuk majd be a tételt. Ámde meggyőző és komoly bizonyítás szelekció formájában nem történhetik meg. A láncnak teljesen kell lennie, ha csak egy szem hiányzik is, vagy az eredmény rossz, vagy a bizonyításban van hiba. Az adatok ötletszerű kiválogatása tehát nem lesz helyes, meg kell keresnem mindazon adatokat, a melyeknek egymásutánja a felfedezendő alaptörvényt minden kétségen felül helyezi.

Ezek az adatok föltétlenül a múltba vezetnek. Mihelyt pedig a múltban vagyunk nem állhatunk meg tetszésünk szerint. A történelmi összefüggések sokkal szorosabbak, mintsem hogy valahol elvághatnák őket. Hiába keressük a mai gazdasági rendnek alapját az ipari forradalomban, az ipari forradalomnak is megvoltak a maga előfeltételei. Hiába magyarázzuk a francia kultúrharcot a köztársaságból, azonnal felmerül a kérdés, miért van tehát Franciaországban köztársaság, a mikor sem nálunk, sem Németországban, sem Portugáliában nincs.

Mi következik az elmondottakból? Az alaptörvényről nem tudunk véleményt mondani, mert nem ismerjük. De azt igenis tudjuk, hogy ha fel is fedeződnek, a történelmi oktatást nem tenné feleslegessé, mert mással, mint a történelmi fejlődés előadásával, nem lehetne bebizonyítani. Ennek az előadásnak pedig éppen a törvény szempontjából, kimerítőnek kellene lennie és fel kellene ölelnie az egész fejlődést. Mert gondolkozunk csak egy kissé. Ha ez a törvény jó, ha csakugyan azt éri el, hogy helyesen és haladó módon gondolkozunk általa, akkor az oktatásnak az lesz a feladata, hogy a fiút egészen megnyerje számára, hogy matematikai igazság gyanánt vesse bele gondolkozásába. Gondolkozó gyermekeknél azonban nem lehet ezt így keresztülvinni, hogy szajkó módra szavakat papoltatunk velük, — meg is kell győzni őket. Ez a meggyőzés csak úgy történhetik, ha minden kétséget eleve kizárunk és bebizonyítjuk, hogy a törvény mindenkor érvényben volt, a fejlődés minden szakára egyaránt alkalmazható. Azt Pikler tanár úr sem képzei, hogy még ha nem is tanítunk az iskolában bizonyos eseményeket, a gyermek valami módon ne szerezhessen tudomást róluk. Vegyünk fel egy példát. A görög-perzsa háborúk oly messze múltban vannak, hogy Pikler tanár úr említésüket vagy magyarázásukat bizonyára reakcionárius törekvésnek fogja minősíteni.

Az iskolából talán tényleg ki is tudja küszöbölni őket. De igen valószínűnek tartom, hogy a középiskolai tanuló előbb vagy utóbb mégis olvasni fog Thermophilaeról vagy Marathonról Csak Arany Jánost kell forgatnia, vagy az »Ember Tragédiáját« megnéznie, mindjárt készen van a veszedelem. Nem gúnyból írtam le a veszedelem szót. Mert akár irodalmi, akár költői vagy krónikái feldolgozásokban vesz majd tudomást erről a nagy küzdelemről, valószínűleg olyasfélét fog olvasni, hogy Darius király igen megharagudott az athéniekre, mert a zsarnok Peisistratost elkergették, hogy ez a gonosz és elvetemedett zsarnok a perzsa királyt minden ebédnél szülővárosa ellen ingerelte, hogy Darius nyilakat lőtt fel a magasba dühében és egy szolgának külön az volt az élethivatása, hogy mindennap urának azt kiáltsa a fülébe: »Ne feledkezz meg az athéniokről«. A negyedik gimnáziumban én még így tanultam, az egész világirodalomban ezek a motívumok csak úgy hemzsegek. Vajjon nem volna e helyesebb, ha a középiskolában egy ennyire nevezetes és ennyit idézett és emlegetett eseményt igenis tanítanának, de helyesen? Elmondanák a fiúknak, hogy nagy világháborúk az őskorban sem keletkeztek zsarnokok szeszélye által, hanem bizonyos szükségszerűségből. A perzsa — görög érdekellentét kulcsa Kis-Ázsia és a Földközi-tenger fölötti uralma. A kis-ázsiai négy perzsa satrapia a Perzsa birodalom legnagyobb adóját fizeti, a partvidéki görög városok uralkodnak a tenger fölött. De ezek a kis-ázsiai görög városok el akarnak szakadni a központi perzsa hatalomtól, mert faji, politikai és gazdasági közösség Görögországhoz vonzza őket. Íme a háború oka. A zsarnok Peisistratost is meg lehetne magyarázni és kimutatni, hogy a hazafiak, a kik elűzték, tulajdonképen az arisztokrata osztályuralmat állították vissza. És ilyen módon a gyermek látná, hogy az alaptörvény igenis helyes, mert a történelem legtávolabb eső folyamataiban is hasonló gazdasági és osztályszempontok valósultak meg, mint a melyeket a mai fejlődésben láthat.

Ennyit az alaptörvényről. De a Pikler tanár úr előadásának második részében már nem ragaszkodott többé egy törvényhez és általánosságban »törvényekről« beszélt. Térjünk tehát most ezekre is reá.

Nem akarunk szavakba kapaszkodni, a mint hogy egyáltalán a szavakba való kapaszkodást tudománytalannak tekintjük. A mikor Pikler tanár úrnak arra kellett válaszolnia, hogy milyen

törvényeket akar történelem helyett tanítani, hamarjában nem jutott más az eszébe, mint a közlekedési eszközök gazdasági jelentősége, és egész általánosságban a történelmi materializmus. A nyelv kérdése, de főleg az altruizmus kétségkívül igen érdekes szempontokat nyújt, de egy rendszeres történelmi vagy történelmet pótló oktatásban, akár törvényeket, akár eseményeket akarjon előadni, sajnos, nem tudjuk beleilleszteni. Pikler tanár úr, majd talán egyszer, ha rendszerét kifejti, fel fog világosítani erről is.

Egyelőre nem tudják, hogy mit kedjenek velük. A közlekedési eszközök fontosságát a kezdetleges államalakulásnál senki sem fogja alábecsülni. A mikor például Róma fejlődéséről beszélünk, erősen hangsúlyozzuk, hogy a tenger közelsége mily előnyös helyzetet biztosított neki a többi latin város fölött. Ez a közelség lehetségessé tette, hogy Szicíliából gabonát hozasson és ilyen módon nem volt közvetlen környékének szűk gazdasági erejére rászorulva és nem volt kénytelen bizonyos idő múlva lakosságának egy raját kibocsátani. De hiszen Pikler tanár úr nem akar Rómáról beszélni, ő szerinte semmi közünk sincs Rómához és a ki Rómát említi, az reakcionárius, mert elvonja figyelmünket a jelentől. A jelen államai azonban már régen túl vannak azon a fejlődési fokon, a melyen a primitív közlekedési eszközök szerepet játszanak. Új-Gueneában vagy a Sunda-szigetek még meg nem hódított részeiben bizonyára vannak maláj és dajah törzsek, a melyek lakóhelyüket ezen szempontok szerint választják meg. Vajjon Pikler tanár úr a középiskolai hallgató figyelmét reájuk akarja e terelni? Kétségkívül igen helyes volna, ha az etnográfát nem hanyagolnák el annyira, mint a hogy tényleg megtörténik. De Pikler tanár úr sem gondol arra, hogy az etnográfát l'art pour l'art tanítsák, ő is praktikus reményeket fűz hozzá. Nagyon helyes lesz, ha elmondjuk a fiúknak, hogy Livingstone Ugandában milyen primitív földművelő államot talált, vagy hogy Nachtigall doktor a Tsad tó körül milyen törzskirályságokat látott. De ez nem azért fog történni, hogy a tanuló az Uganda, Bornu vagy Kuka neveket adatgyűjteményébe besorozhassa, hanem hogy megértse, hogy az, a mi ma a Viktoria Nyanza vagy a Niger felső folyása mellett történik, egykor a Saonne, a Rajna és a Duna völgyében is úgy volt. És ezzel szerencsésen ismét eljutottunk a múlthoz. Ő igen, az etnográfia alapján a népvándorlást pompásan megmagyarázhatjuk és az ifjúság akkor az egész áramlatot sokkal

jobban fogja megérteni. De kizárólag etnográfiai tanítani nem lehet. Képzeljük csak el egy ötödik gimnazista gondolatvilágát. A tanár megmagyarázza neki, hogy az első államalakulások mennyire primitívek és felsorolja a bushmanokat, a hottentottákat vagy az apach indiánokat. A gyerek tudomásul veszi, hogy a kezdetleges államok mindenütt ezt a képet mutatják. Jó. Mi lesz azonban a következő kérdése? Nálunk Magyarországon vagy például Angliában is így volt azelőtt? Igen. De hát hogyan lesz egy primitív kis törzsszervezetből egy nagy állam? A mai apach indiánokat a mai angol államtól egy óriási fejlődési folyamat választja el és ha ezt nem adjuk elő, hézagot hagyunk a gondolkozásban.

Ismételten sajnálatunkat kell kifejeznünk a fölött, hogy Pikler tanár úr nem volt abban a helyzetben, hogy törvényeiről részletesen nyilatkozthassak, és ilyen módon a kritika számára csak igen kevés támpontot adott. Ha e törvényeknek összefüggő rendszerét előadta volna, jobban tudnók, hogy ő mit akart és jobban tudnánk hozzászólni mi is. Éppen azért felfogásának hézagaira csak a közlekedési eszközökből és a történelmi materializmusból mutathatunk reá, mert az, a mit odavetőleg a hódításról és az altruizmusról mondott, ezáltal nélkülözötte ezt a szabatos formulázást, a mely e vita anyagánál kívánatos lett volna. A közlekedési eszközök törvényeiről az imént beszéltünk, van azonban még egy másik megjegyzésünk is, Pikler tanár úr ugyanis a történelmi materializmust úgy említette, mint egy hasonló jellegű, quasi koordinált másik törvényt. A mi meggyőződésünk szerint ez az egymásmellé való állítás nem felel meg a két fogalom tényleges viszonyának. És ezzel eljutottunk a történelmi materializmushoz, illetőleg ennek a történelmi oktatásban való szerepéhez.

A történelmi materializmus érintése a legnehezebb és legszövevényesebb kérdések egész sorozatát veti fel. De ezáltal csak vitánk szempontjából térhetünk ki reájuk. Pikler tanár úr a történelmi materializmust besorozta a szociológiai törvények közé. Kategorizálásba elvégre nem lehet beleszólni. De az már úgy hisszük lényeges kérdés, ha a közlekedési eszközök szerepét megállapító törvény a történelmi materializmus mellett, mint annak koordinált fogalma szerepel, a mikor pedig tulajdonképen benne foglaltatik. Mi a történelmi materializmus lényege, vagy ha úgy tetszik, törvénye? Az, hogy minden korszak történelmi eseményeinek irányát az illető kor gazdasági előfeltételei hatá-

rozzák meg. Természetesen más tényezők is érvényesülnek, és ma már alig vannak fanatikusok, a kik kizárólag csak gazdasági szempontokat akarnak hallani és semmi másról, de ha más komponensek számba is jönnek, a fejlődés resultansa mégis a legerősebb, a gazdasági komponens irányában fog történni.

A gazdasági komponens azonban bizonyos mértékben szintén resultans, mert hiszen az összes gazdasági érdekek, ellentétek és szempontok közrehatnak kialakulásában. Egy ilyen szempont a közlekedési eszközök kérdése az. Kétségtelenül egy igen fontos szempont, de nem fontosabb, mint például a talajviszonyok vagy az éghajlat. És éppen ezért a közlekedési eszközök szerepét a történelmi materializmus mellett külön kiemelni nem lehet, mert hiszen, ha egy állam keletkezését a történelmi materializmus szempontjából vizsgáljuk, a többi tényezővel együtt figyelembe fogják venni a közlekedési eszközöket is.

De vajjon maga a történelmi materializmus önmagában nem lehetne e az a bizonyos törvény, a melyet Pikler tanár úr keres. Ő maga is azt mondotta, hogy a történelmi felfogások és módszerek között legjobban az felel meg az ő álláspontjának. Egy egységes szempontot ad, és ez a szempont röviden és szabatosan formulázható. És ha talán a gimnázium első osztályaiban nem is értenék még meg, a felső osztályokban már kétségkívül helyén van.

Felmerül tehát a kérdés, hogy vajjon történelem helyett ne tanítsuk-e a történelmi materializmust?

Válaszunk erre a kérdésre az, hogy hitünk szerint a történelmi materializmus, a történelem tanításával nem mint eredmény, illetőleg törvény, hanem mint módszer alkalmazandó. Nem akkor adtuk a tanulónak helyes képet róla, ha formulába préselt szavakat magoltatunk be vele, hanem ha a történelmi materializmus szempontjait keresztülviszük előtte az egész történelmi fejlődésen. A mit fentebb az előttünk ismeretlen alaptörvény bizonyításának szükségességéről elmondottunk, azt csak ismét, hetjük, a mikor az előttünk igen jól ismert történelmi materializmusról beszélünk. Semmiféle tudományos levezetés nem kezdődik a bevezetendő törvénnyel, hanem igenis végződik vele. A történelmi materializmus csak úgy lesz élő valóság a tanulók gondolkozásában, ha maguk jönnek reá, ha maguk érzik konzekvenciáinak szükségszerűségét. A gazdasági tényezők döntő fontosságát nem akkor fogják igazán átérteni, ha egy mondatot tanulnak róluk, hanem ha az emberiség történetének minden.

fázisában reájuk találunk. Pikler tanár úr valószínű ellenvetése erre így hangzik. A bizonyítás szükségességét sem tagadom, de tagadom azt, hogy ezzel a bizonyítással a múltra volna szükségem. Ha a gazdasági erők szerepét demonstrálni akarom, a jelenből elég példa áll rendelkezésemre. A jelen fejlődéseken különben is megtalálom mindazt, a mi a múltban lényeges volt, mert hiszen ennek szükségszerűen benne kell foglaltatnia.

Ez az ellenvetés első pillanatra nagyon tetszetős. A múltban nem találjuk meg a jelent, de a jelenben igenis benne van az egész múlt, nem tagadjuk, hogy az igen jól hangzik. Más kérdés azonban az, hogy a mi jól hangzik, megáll-e egyúttal a középkorai történelmi tanításra is.

A jelenben benne van a múlt vagy legalább is mindaz, a mi a múlttal a jelen alkotórésze lett. Igaz. Egy jelenkori állam szervezetében és berendezésében legalább háromezer esztendőnek fejlődése érvényesül. Az Isten kegyelméből való királyság, maga az egyház az ókorba vezet. A földbirtokos nemesség, első sorban az arisztokrácia kiváltságos helyzete, mai napig is érvényesülő előjogai, a középkorban alakultak ki. A polgári osztály vagyoni és politikai fellendülése már az újkorban játszódik le, nagy küzdelmei pedig épen a legújabb korban. És így tovább. Ókori, középkori, újkori és legújabb kori elemek egyaránt érvényesülnek a fennálló rendben és egyaránt igazolják azt a tételt, hogy a jelenben bennfoglaltatik a múlt is.

Ebben tehát egyetértünk. De vajjon, hogyan ismertetjük meg a tanulót mindezekkel a fogalmakkal. Meg kell ismertetnie velük, hiszen a jelenben érvényesülnek és mi a jelenre akarjuk őt előkészíteni. Azt mondhatnók, hogy miután mindezek a tényezők bizonyos történelmi egymásutánban léptek be a fejlődésbe, természetes előadási módjuk szintén a történelmi egymásután lesz. De Pikler tanár úr erre egyszerűen azt válaszolná, hogy ez reakcionárius gondolkozás. Maradjanak tehát teljesen azon a progresszív alapon, mint a melyen ő áll. Ne vegyünk semmi mást sem figyelembe, csak a célszerűséget. De az már célszerűségi kérdés, hogy egy tizennégy-tizenhat éves fiú hogyan tanulja meg a legkönnyebben azt, a mire meg akarjuk tanítani.

A jelenben benne van a múlt. De ennek a felismerése, az egyes elemek megkülönböztetése, helyes arányban való beállítása épséggel nem könnyű feladat. A történelmi materializmus bizonyítása a jelenből sokkal nehezebb lesz, mint a múltból, mivel a múltban az egymásutánosság egy bizonyos könnyebb

áttekinthetőséget ad, a jelen egymásmellettsége ezt az áttekinthetést majdnem lehetetlenné teszi. Képzeljük el, hogy a jelen, a jelen helyzete és szervezete egy bizonyos kémiai összetételnek felel meg, a melyben az alkotórészeket csak analízis útján tudjuk megkülönböztetni. Ezen az alkotórészek ismeretére szükségünk van, mert a mostani összetétel még nem végleges forma, a vegyi processzus tovább is folyik és magunk is dolgozunk rajta. Rendelkezésünkre áll az eddigi folyamat részletes leírása, mely az alkotórészeket tüzetesen ismerteti, felsorolja és előadja, hogy mikor és hogyan kerültek be a lombikba. Mellékelve vannak minták is, a melyek az egyes alkotórészeket eredeti formájukban mutatják be. Egy egész sereg kezdő és tudatlan fiatalembert most meg kell ismertetnem az összetétellel és alkotórészeivel. Vajjon hogy fog az történni? Vajjon ha a kémia legprimitív összetételét, mondjuk a vizet vagy a levegőt magyarázom el, nem e először a nitrogén, az oxigén, a hidrogén elemeiről tájékoztatom őket. És mennyivel inkább szükséges ez egy olyan bonyolult összetételnél, mint a mai állami szervezet, a melyben annyi elem érvényesül.

A gyakorlott kémikus hozzányúlhat magához az összetételhez, több-kevesebb nehézséggel meg fogja találni az egyes elemeket és el tudja majd választani őket. De a kezdő nem képes egy ilyen komplikált munkára. Neki először tisztába kell jönnie az egyszerű elemekkel, mielőtt egy összetételt analizálhatna. A tudósnak nincsen szüksége a processzus leírására, ő ránéz és tudja, hogy mi történt. A tanuló számára az alkotórészek ismerete és a minta nélkülözhetetlen lesz. Neki tudnia kell, hogy melyik elemet mikor dobták be a lombikba, mikor hullt bele a hűbériség, mikor a szervezett polgári osztály, mikor a szervezett proletariátus, különben nem érti meg a vegyi folyamatot.

A célszerűségi szempont tehát szintén nem a jelenhez, hanem a múltba vezet. És most már úgy hiszem tisztán láthatjuk, hogy akár egy alaptörvény, akár több, egyes törvény segítségével akarjuk a történelmi oktatást pótolni, akár a történelmi materializmus, akár más lesz az a törvény, a történelmi fejlődés előadására mégis szükség lesz, mert csak ez a fejlődés igazolhatja a felállított tételt.

És ezzel be is végeztük fejtegetéseinket, a melyeknek tendenciáját egy mondatban foglalhatjuk össze. A történelmi oktatásban a magunk részéről a történelmi materializmus érvé-

nyesítését tartjuk helyesnek, de nem mint törvényt, hanem mint módszert. Lehet, hogy Pikler tanár úr vagy mások idővel tényleg meg fogják találni az alaptörvényt, lehet, hogy ez az alaptörvény helyes is lesz és akkor majd az pótolhatja a történelmi materializmus módszerét. Akkor majd azt kell levezetni a fejlődésből, de szavakat, dogmákat bemagoltatni majd akkor sem szabad. Engedje meg Pikler tanár úr, hogy végül egy argumentum ad hominem-mel éljek. Az egyetemen egy időben az a hír volt elterjedve, hogy Pikler tanár úr alaptörvénye a »cél-szerűségi belátás«, minden kérdésre azt kell válaszolnia. Pikler tanár úr kétségkívül emlékezni fog arra, hogy a mikor ezt észre vette, mindazokat, a kik nem tudták a tételt alkalmazni és levezetni, hanem csak a szavakat mondták el, irgalom nélkül megbuktatta. És mindnyájan azt mondtuk, hogy igaza van.

Wolfner Pál.

A KERT-VÁROSOK.

A modern utópisták: Bellamy, Hertzka, Wells, Zola stb.,¹ a kik a jövő társadalom és állam rózsás álmát álmodják, csábítóan festik elénk a nagyvárosok átalakulását is. Ebből a képből hiányzik az a tömérdek árnyék, a mely a mai nagyvárosra borul; csupa ragyogó színben pompázó délibáb az. Eltűnt az a rengeteg, sűrű, sivár kőhalmaz, a melybe verő fény, levegő alig hatott, a melyből az igazi természet száműzetett, a hol fa, növény, virág, madár csak mesterkéltséggel és csenevész életet élt. S ugyanígy élt az ember is: egymásra zsúfolva, szűkösen és nyugalom nélkül, fölötté egészség- és erkölcsellenesen. Ez gyökerestül megváltozott — az utópiákban. A nagy, lelketlen város-gigászok kisebb, de egészségesebb, szebb és morálisabb közületekre oszlottak a szabad természet közepette, vagy legalább építésmódjukban alakultak át olyképp, hogy bennük a természet és a természetes életmód játszsza a kormányzó szerepet.

Mindez ugyan álomszerű eszmény, de elismert lélek tani igazság, hogy eszményeink, éber-álmaink keletkezésére és képzésére is testi-lelki struktúránk nyomós szükségletei, bajaink, vágyaink e bajokat megszüntető módok és eszközök iránt, s az öntudatunk küszöbén alul maradó ingereink gyakorolja-e a legnagyobb hatást. Tagadhatatlan tény már most, hogy a modern ember, s különösen a nagyváros lakosa egyre erősebben visszakívánczik a természet ölére, a természetes életmódhoz. A nyaralás, a melynek általános elharapódzása a felső tízezertől le a viceházmesterig kedvenc és olcsó témája a croquis-íróknak, csak ritkábban neveléséges divat;

¹ **Bellamy:** *Looking backward* és *Equality*; **Hertzka:** *Entrückt in die Zukunft*; **Wells:** *Anticipations*; **Zola:** *Travail*.

legtöbbször kényszerítő szükséglet. (Például oly családokban, a hol apró vagy vérszegény gyermekek vannak; a hol a szülők elnyűtt idegei pihenést és felfrissítést sürgetnek stb.) S mindinkább növekszik azoknak a száma, a kik belátják, hogy kevésbé logikus eljárás az, ha szervezetünket az év tizenegy hónapjában kíméletlenül kiteszszük a nagyvárosok egészségtelen körülményeinek, s egy hónap alatt akarjuk helyreütni az általuk okozott károkat. Ezért folyvást szaporodnak azok,³ a kik egész éven át a nagyvárosok nyaraló-negyedeiben, külső szabadabb perifériáin, avagy a határain túl alakult szomszédos telepeken laknak. Az emberek egy másik, sokkal nagyobb kontingensét azután nemcsak ilyen esztétikai és higiénikus szükségletek, hanem főleg gazdasági megfontolások késztetik a külső lakásra. A vicinális exodus többnyire a nagyvárosi lakás és élelem drágaságában leli nyitját.

Ugyancsak gazdasági indoka van az iparvállalatok, gyárak kitelepedésének a nagy városokból: a telek- és épületjára- és az ennél fogva a telekárak s a helyiségbérek stb. aránytalanul magasabb volta, a terjeszkedés nehézsége.

A nagyvárosi lakosság ily módon való lefolyása és elhelyezkedése azonban sporadikus és szervezetlen, valóban anarchikus; ezért sem a városfejlődés, sem a közgazdaság nem látja hasznát. Újabb időben azonban tudományban és gyakorlatban folyton szaporodnak a kísérletek, a melyek ennek a mozgalomnak szervezését és okszerű irányítását tűzték ki célul. E decentralizáló kísérletek között ugyan nem régi keletű, de már is jelentékeny és sokat emlegetett a kert-városok (garden-cities, cités-jardins, Gartenstädte) létesítésére irányuló mozgalom

Kert-városok alatt nem »kertes városok«-at értünk; hisz minden nagyváros ma is többé-kevésbé el van látva kisebb-nagyobb kertekkel, parkokkal. De nem értünk e néven egyszerű villa- avagy mezőgazdasági telepeket sem, hanem egészen újfajta városalakulásokra alkalmazzuk az elnevezést. E kert városok, tervezőik eszméi szerint, ugyan mindazon tényleges elemekből alakulnak, a melyekből a mai nagyvárosok alakultak, de más méretekben és tervszerű arányos összetételben. Úgy hogy az egész kompozíciónak egészen más gazdasági, higiénikus, esztétikai és morális élete s hatása lenne, mint a mai nagyvárosoknak.

Nevezetes, hogy ennek a mozgalomnak is utópista színezetű, irodalmi művek szolgáltak indítékul. 1895-ben adta ki Th. Fritsch *Die Stadt der Zukunft* című művét, de ebben fejtegetett eszméinél sokkal nagyobb visszhangra talált Ebenezer Howard *Garden cities of To-morrow* című rokontárgyú munkájával (1898).¹

Howard e művében a mai nagy városok társadalmi bajai, nyomorusága, erkölcstelensége ellenében radikális orvosszerű ajánlja a terve szerinti új mintavárosok alapítását. Értsük meg jól, nem elég egyszerűen falura menni, a Méline jel-szavának: »Retour á la terre!« — eleget tenni távol a rokokókor mesterkélt rajongásától a pásztoridilliumok, a Trianonok, Hameau-k és Laiterie-k — a pásztorórák e kedves rejtekhelyei iránt, — távol a pseudo-paraszt történetek émelítő idealizálásától, belátja, hogy a falusi étellel is számos alkalmatlanság jár: a nagyvárosok sok közművének, kultúrintézménynek, a társas szolidáris szellemnek, a szórakoztató eszközöknek hiánya. Toldjuk meg: a gazdasági összeköttetéseknek, munkavég kereseti alkalmaknak hiánya is. Howard szerint oly új társadalmi és gazdasági központok teremtése a cél, a mely a város és falu előnyeit frigyesítve, egyben nyújtják, hátrányaik lehető elkerülésével. Ilyen új centrumok: a kert-városok. Ezek nem csak egészségesebb, szebb, kényelmesebb házakból álló kertszerű telepek lennének, hanem a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem, a társadalmi élet minden nyilvánulásának központjai is.

Egyrészt a városi embert olcsóbb, kellemesebb, egészségesebb lakáshoz és egyéb kedvezőbb életkörülményekhez juttatnak, másrészt a mezőgazda körül és az ő hasznára egy városi jellegű telep közvetlen szomszédsága révén is kedvezőbb termelési és piaci viszonyokat teremtenének. Az ideális kert-városnak nem szabad bizonyos nagyságon túl terjednie (ő legfeljebb 30,000 lakosra számít), különben a nagyváros hátrányai újból beállanak. Ha túlnépesedés jelentkeznék, úgy megfelelő távolságban új kert-városokat kell alapítani s ezeket vasutak stb. által összeköttetésbe kell hozni. így keletkeznek a város csoportok, »social cities«, a melyek közös centruma lehetne egy, 60,000 lakosra szabott nagyobb kert-város.

¹ London, Swen Sonnenschein and Comp.

Minden városban a területnek csak $\frac{1}{6}$ -át szabad beépíteni, $\frac{5}{6}$ -a mezőgazdasági célokra szolgáljon. A területet mezőgazdasági haszonértéken kell megszerezni. Az eddigi mezőgazdasági terület átalakul városi területté, de a földjáradék ez emelkedése, a mi a haszonbérek emelkedésében jelentkezik, a városalapító és városlakó közösség hasznárálik. Különben a haszonbérek a vállalat alapítási tőkéje amortizációjának és illő kamatoztatásának biztosítása mellett is még mindig több mint felével lehetnek alacsonyabbak, mint a nagyvárosban, Howard szerint ez az arány 40:90.

Howard azután városrendezési tekintetben is részletesen megrajzolta eszményi városát. Ez körformában van tervezve. A középpontban nagy és pompás kert körül sorakoznak az igazgatási és kulturális középületek (városháza, templom, múzeum, színház, hangversenyterem, könyvtár, iskolák, stb.). A következő körgyűrűben egy nagy park következik; szélén üreggaléria vonul régig üzletekkel és bazárokkal. Mellette három körben terülnek el a legelőkelőbb villák, jobb és olcsóbb lakóházak. Majd újból körkerteket látunk s körcsatorna és körvasút mentén megfelelő távolságban létesülnek a kisebb műhelyek, majd nagyobb gyárak, ipartelemek, raktárak. Ezentúl a temetőket, nagyobb bérkerteket elhagyra már a mezőgazdasági és kerti üzemek területére lépünk szintén megfelelő övekben, lassú átmenetben, a mi Thünen ismert köreit juttatja eszünkbe.¹

Howard után a kert-városok problémája néhány év lefolyása alatt egész külön irodalmat fejlesztett ki. A franciáknál Charles Gide, Georges Benoit-Lévy, a párisi *Musée social* vezetője s a francia kert-város-társaság titkára, az angoloknál Patrick Geddes edinburghi egyetemi tanár, a ki *Civics* néven a városokra alkalmazott szociológia alapelveit hirdeti,² J. S. Buckingham, Walter Crane s legújabbban A. E. Sennett, a kinek két kötetes illusztrált munkája az imént jelent meg,²

¹ E „circular-system”-mel szemben James S. Buckingham egy „rectangular-system”-et dolgozott ki s városrendezési szempontból ezt alkalmasabbnak tartja. Mily komolyan veszik az angolok ezt a geometrizálást, mutatja, hogy legújabbban Sennett egy hatszögű rendszert dolgozott ki a kert-város modelljéül.

² L. a londoni Sociological Society *Sociological Papers c.* kiadványát (Macmillan. 1905. 101—139. o.)

² *Garden-cities in theory and practice.* London, Bemrose and Sons. 1905. Nem annyira zűrzavaros és szerte kalandozó szövegével, mint gazdag képanyagával értékes munka.

a németeknél Hercher, A. Nossig és A. Abendroth¹ foglalkoztak e kérdéssel. Tudományos megvitatására s a gyakorlati propagandára alakultak: Angliában a Garden-city Association, (elnökei közt E. Howarddal) Franciaországban az Association des Cités-Jardins, D'Estournelles de Constant szenátor és a béke-liga egyik vezérférfia elnöklete alatt, Belgiumban ugyanily nevű társaság, Hollandiában a Tuinstadterein, Németországban a Berlin-Schlachtensee-ben székelő Deutsche Gartenstadt Gesellschaft stb. Ezeknek külön folyóirataik is vannak. Ujabbán a lakáskongresszusok napirendjein is szerepelt a probléma, így legutóbb (1905 aug.) a liégei kongresszusán is. Sőt ez évben az angolok erre vonatkozólag egy kiállítást is rendeztek Letchworth-ban, épülő kert-városukban.

Lássuk előbb, mily elvek szűrődtek le az eddigi vizsgálódásokból; a gyakorlati kérdésekre később mutatunk rá.

A kert-városok vezérlő eszméje a következőkben körvonalozható. A nagyvárosoktól elválasztva, de mégis lehető közeliükben, kertes telepek alakítandók olcsó telkeken, a melyek ára a mezőgazdasági használati értéket nem, vagy legalább nem sokkal haladja túl, a melyeket tehát még nagyvárosi telekjáradék nem terhel. E telepek szövetkezeti tulajdonul szereztetnek meg és alakítatnak ki, előre meghatározott terv szigorú betartásával, a közigazgatási, közlekedési, higiénikus, esztétikai és kulturális követelményeknek lehető legteljesebb kielégítése mellett. Hogy a túlzásfólyás — a nagyvárosok öreg hibája — elkerültessék, az új centrum kiterjedése és maximális lakosszáma előre korlátozva van.

A német Gartenstadt-Gesellschaft e vezéreszméhez a következő tanulságos kifejtést fűzi:

I. A lakáskérdés gyökeres megoldása csakis módszeres decentralizációval és tervszerű telepítési mozgalommal kapcsolatban lehetséges. A lakásnyomorúság ép annyira következménye a népesség és ipar közigazdaságilag helytelen (a ma már mindenesetre korszerűtlen) megoszlásának, mint a célszerűtlen földtulajdonjognak.

II. A lakásügy terén való minden haladó törekvés — akár a törvényhozás, akár az önszegély részéről — az egyéni

¹ *Die Grossstadt als Städtegründerin.* (Der Städtebau. 1905. évi folyam febr.-ápr. füzetiben.)

földtulajdon kinövéseinek, vagy épen magának az egyéni földtulajdonnak megszüntetését célozza.

III. A törvényhozás törekvéseinek az az előnye, hogy azok közjóra szolgálhatnak, de hátrányuk az, hogy messze-menő, helyenkint már megvalósítható reformok általános keresztülvitelére képtelenek, mert szükségkép tekintettel kell lenniök hátramaradt közületekre is. A haladás tempóját ezenkívül hatalmas, ellenséges érdekcsoportok ellensúlya lassítja.

IV. A haladásnak sokkal inkább úttörője az önsegély. Gazdasági és szociális új alakulatokat tud teremteni, s ténybeli bizonyítékot nyújt arra, hogy ezek általánosíthatók. Kvalitatív többletet nyújt a törvényhozással szemben, de általában csak keveseknek. Hatályosságának egyik legnagyobb akadályja a városi és elővárosi telkek árának magassága. E bajokkal küzdenek a nagyvárosi közhasznú építőszövetkezetek is.

V. A kert-város hivatva van az önsegély előnyeit tágabb köröknek is hozzáférhetővé tenni. Úgy tekintendő, mint fontos közgazdasági feladatokkal bíró közhasznú telekszerző és építő-társaság.

VI. A nagyvárosok decentralizációjának arra kell törekednie, hogy zárt városi telepeket, újszerű városi egységeket teremtsen. Csak az ilyenek tehetnek célszerű formában eleget a városi ipari tevékenység sokszerű szükségletének munkakinálat és kereslet, fogyasztási piac, mellékiparágak érintkezése tekintetében, valamint csak ilyenek elégíthetik ki a művelődés és társulás alapvető szükségleteit is.

VII. Valóban hatályos lakásreform, higiénikus és esztétikai városalakítás csakis oly telkeken lehetséges, a melyek lehetőleg mezőgazdasági használati értékben vétetnek meg s lakóiknak szövetkezeti tulajdonában maradnak; s csak az ilyeneken vihető keresztül a városépítési technikának két — a kertvárosokban legszükségesebb — eleme; a tervszerűség és a lakosság számának s a város kiterjedésének korlátozása, kezdettől fogva.

VIII. Új és tökéletes városok alapítása, minő a kertvárosoké, nem jár nagyobb nehézségekkel, mint a haladó város-extenzió. Ennek ugyanis a telekárak magassága, a régi, beruházott értékeket védő ellenséges érdekek nem kisebb akadályai, mint a magán- és szövetkezeti kezdeményezés hiánya. Viszont technikánk, közlekedési, megértési eszközeink fejlődés-

foka kiegyenlíti az előnyöket, a melyek esetleg már fennálló, régi városok kedvezőbb helyzetével járnak.

IX. A kert-város a legmegfelelőbb formája a lakáskérdés és város decentralizáció megoldásának az önszegély elve alapján. Új horizontokat nyit meg iparnak és földművelésnek. Hivatva van a föld új fölosztását kimódolni, s nagy nemzetgazdasági áldások pályáját megnyitni. Ugyanis:

a) Az ipari vállalkozó benne kedvező helyi és szállítási körülményeket talál¹ a műhelybér tetemes megtakarításával. Az ipari munkás olcsóbban és egészségesebben lakik, s ez által termelő- s fogyasztóképességben erősödik. Mindkét dolog azután az összipar javára szolgál, a ennek számára egy nem sejtett kiterjedési képességű és biztos honi s helyi piac nyílik meg.

b) A kert-városokat övező mezőgazdaság vételképes fogyasztópiacot nyer a közelben, termelésre pedig olcsóbb tápanyagot. A gazdaság kapcsolatba kerül a városi közlekedési eszközökkel és erőközpontokkal, a mi nélkül nincs munkamegtakarító termelés és nincs intenzívebb kultúra.

c) A mezőgazdaság és ipar hasonlíthatatlanul közelebbi éa szorosabb viszonyba lép, a mi által a közvetítő kereskedelem, a mennyiben nem gazdaságos, kiküszöböltetik.

X. Mint minden gazdasági és szociális újítás, a kert-városok problémája is véglegesen csak kísérlet által oldható meg. Ennek technikai, gazdasági és társadalmi előfeltételei adva vannak. Anglia, e mozgalom forrása, első nagy kísérletéhez már hozzáfogott.

A Garden-city Association rövidebben, de hasonlóan jelöli meg célját: Elősegíti túlszűfolt területek elhagyását és a népességnek szélesebb területeken való eloszlását. E cél elérésére először is szóval-tettel segédkezet nyújt a kert-városok berendezésére (azon elvek alapján, a melyeket Howard *Garden-cities of To-morrow* c. műve ajánl), a melyeknek célja eleitől fogva egészséges és méltó lakásoknak az egész népesség javára leendő biztosítása, s a melyekben a lakosok kollektív tulajdonosai lesznek a telkeknek. A társaság másodszer ösztönzi a gyárosok azon irányzatát, hogy műhelyeiket helyezték ki a csűfolt centrumokból a vidékre; e gyárosokkal, közhatóságokkal és szövetkezetekkel együttműködik annak

¹ Kapcsoló vágányok a nagy vasutakhoz; egyemeletes gyár stb.

érdekében, hogy a munkásságnak alkalmaztatásuk helyének közelében jobb lakásokat biztosítson; lépéseket tesz ily irányú törvények és szabályrendeletek megalkotása iránt s általában sürgeti a tervszerű városrendezést és fejlesztést.

Ez a társaság kezdeményezte a First Garden-city Limited Company nevű részvénytársaságot 300,000 livrestering alaptőkével s ez készül megépíteni és berendezni az első igazi kert-várost Angliában.

Mielőtt tervére részletesebben kiterjeszkednénk, pár szóval föl kell említenünk két gyakorlati előképét. Ezek: a W. H. Lever szappangyáros által körülbelül két évtizeddel ezelőtt alapított Port Sunlight (Liverpool közelében) és a George Cadbury kakaógyáros által mintegy tíz éve alapított Bourneville (Birmingham mellett). Az előbbi 140 acre-on terül el, 600 cottage-t foglal magában, 8 egészében a kertekkel, közművekkel, iskolákkal, klubokkal stb. együtt 350,000 font sterling értékben Lever alapítványa gyárvállalata alkalmazottai javára. A telep akként alapítottatott, hogy semmi jövedelmet ne hajtson. Bourneville 488 acre-on terül el, a melyben eddig 500 cottage épült 2000 lakosnak. E telepet 180,000 livrestering értékben Cadbury egy trustre bízta, a mely a házakból farmokból, kertekből eredő jövedelmet a jókarbantartási költségek levonása után a telep fejlesztésére tartozik fordítani. Mindkét városkában nagy súlyt fektetnek a kerti művelésre. Minden cottage-hez tartozik egy nagyobb területű kert, a melynek intenzív művelése folytán 1 acre-nek a rendes mezőgazdasági hozadéka évi 5 sterling helyett annak több mint tízszeresére emelkedik. Mindkét helyen építés-rendőri szabályok gátolják a túlsűrű építkezést. Bournevilleben az összes területnek $\frac{1}{10}$ -e parkoknak és játszóhelyeknek tartandó fenn, s az egyes telkeknek is csak $\frac{1}{4}$ -ét szabad beépíteni. E rendelkezések egészségügyi áldásait a statisztikai adatok fényesen igazolják. Liverpoolban 22,6°/oo a halálozási arányszám, sőt az egy éven aluli gyermekeke 250°/oo, Port-Sunlight ben 9°/oo, illetve 68°/oo. Az épületek — a Sennett könyvében közölt fényképek szerint — rendkívül stílszerűek és csakugyan mintául szolgálhatnak, éppúgy mint e városkák közműveinek berendezése.

Természetes azonban, hogy Port-Sunlight és Bourneville abban már nem szolgálhatnak a kert-városok mintául, hogy nem alapítottak pénzügyi célzattal. Mert itt akadt ugyan két bőkezű alapító, a kikhez legújabbán Carnegie csatlakozik

egykori skót hazájában¹ — de ilyen munificentiára mint ritka kivételre, a városalapítás és fejlesztés műve természetesen nem bízható.

Ennélfogva a készülő First Garden-City, ámbár nem alakult spekulációra, — mert első sorban mintául kivan szolgálni, mint segíthetni hasonló berendezésekkel a városi túlszűfolttság (overcrowding) és a falusi elnéptelenedés (depopulation) bajain — mégis a kommerciális jövedelmezőségre van alapítva. A részvényesek nyeresége azonban 5% maximumban határát éri; a mi ezen felül jelentkezik, újra a telepbe fektetendő be.

E városka számára 1903-ban 3800 acre területet szereztek meg 40 sterling egységáron Hertfordshire északi szögletében, Hitchin »rural distrikt«-ben, Letchworth, Norton, Willian és Radvell helységek közt, 34 angol mértföldnyire Londontól, nagyon festői, halmos, erdős, tavas vidéken. Az összes területhől 1200 acre épületekre, 100 acre terekre, kisebb parkokra, 2500 acre pedig mezőgazdasági és kerti művelésre van szánva. Az intenzív kisbirtokművelésre egy »Small holdings and allotments society« ad pénzügyi lehetőséget. A lakosság 30,000 városi s 5000 mezőgazda lakosra van korlátozva; úgy hogy 1 acre a városban csak 23, az egész telepen 9 ember jut. A városka előnyeit a prospektus következőleg részletezi: 1. Egészséges életkörülményeket teremt nemcsak a jómódúaknak, de egy eddig egészségtelenebb körülmények közt élt munkáslakosságnak is. 2. Ösztönzi a földművelést azzal, hogy úgyszólván a földművelő és gazda ajtaja elé hozza a fogyasztópiacot. 3. Megszabadít a földműves- és falusi élet unalmától azzal, hogy a kert-városban városi kultúrélet fejlődik, de azzal is, hogy könnyű hozzáférést nyújt a nagyvároshoz. 4. Az érték-növekedés, a mely beáll az által, hogy a mezőgazdasági földek városi, s részben építési telkekké alakulnak át, a várost alapító lakosság, illetve később a városi lakosok, mint kollektív társaság javára hárul.

A telep közlekedését nemcsak jó utak, hanem vasutak, omnibuszok stb. is szolgálják. Állomása és szárnyvonalai

¹ 12 millió koronát szánt arra, hogy Pittencrieft és Gleen közt ilyen kis kert-város létesüljön. Megbízásából Patrick Geddes tanár készítette a terveket, a melyek a merész újítások mellett a már meglevő művészi és történelmi becű anyag józan konzerválását mutatják. L. illusztrált művét: „*City Development. A study of parks, gardens, and culture-institute*” **A report to the Carnegie Dunfermline-Trust.* 1104. Geddes and Gomp.”

vannak a Great Northern Railway-hez. 52 vonat közlekedik naponta a telep és London közt, s ezt az utat 45—50 perc alatt teszi meg. Iparvágányok szolgálnak a gyárakhoz. Posta és távíró hivatalai is megnyíltak már. A közművek (csatorna, víz-, gáz- és villamosvezetékek) munkában vannak.¹

A kert-város betelepítése mindinkább halad. Eddig körülbelül 400 házhely adatott hosszú haszonbérbe (leasehold 99 évre) a 200 ház és gyár épült meg egy-két év alatt.

A városrendezési terveket Barry Parker és Raymond Unwin hírneves műépítők készítették. Gondos tekintettel voltak a talajformációra, a természeti szépségek érvényesítésére, a

¹ A telep pénzügyi előnyeit a társaság a következőkkel igyekszik kidomborítani. Szembeállítja London elővárosait s a 30,000 lakosú eddigi városokat ezen új teleppel, s a következő számvetést végzi. Előbbi esetben egy-egy ház költségei a következő:

Csoportos, ötszobás cottage építése 10,000 láb ³ (1 láb ³ à 6 d.).....	250 l.
A telek ára acre-ként igen alacsony számítás mellett 500 l., 20 cottage-t számítva egy acre-re.....	25
Utak, csatornák stb. költsége acreként 350 l.	<u>17, 10</u>
Összes befektetés .	292 l. 10 s.
Ennek kamatja 6%-kal számítva.....	17 l. 11 s.
Grófsági és helyi adókat hozzászámítva	<u>3, 10 g.</u>
Összes évi kamat	21 l. 1 s.

azaz hetenkint több mint 8 s. Ehhez véve a kert területet, a heti bérhozadéknak meg kell haladnia a 9 s.-et.

A második esetben, azaz az új kert-városban, hasonló méretek mellett következőleg alakulnak költségek:

A cottage építése, lábaként olcsóbb anyag és munka mellett 4,75 d.-vel számítva	208 l.
A földjádék (beleszámítva az utak és csatornák kiépítését) acre-ként évi 15 L-jével = az évi járadék 20-szorosával = 800 l. Minthogy 1 acre-on 12 cottage tervezetiek, ebből 1 cottagere esik.....	25 ,
Összes költség	225 l.
Ennek kamatja 6%-kal számítva	13 l. 10 s.
Grófsági stb. adók	<u>1, 15 s.</u>
Összes évi kamat	15 l. 5 s.

azaz hetenkint körülbelül 5 s. 10 d.

Ezek szerint a kert-városban körülbelül heti 3 shillinggel lehet kevesebb a bérhozadék, s így alacsonyabb a házbér. További előny, ha hozzávesszük az idő- és költségmegtakarítást, a mi abból következik, hogy a munkásnak nem kell közlekedési eszközön óriás utakat megtennie, mert a kert-városban lelvén alkalmazást, gyalog mehet közelben levő dolgára. Azután a lakásköltség egy részét behozhatja kertje művelésével is. Ennek hozadékát lehet 1—2 shillingre tenni hetenkint.

meglevő természeti vagy művészeti jelleg megőrzésére, valamint arra, hogy mindenütt kert, víz, fa, pázsit, virág vegyüljön a csinos házak és utcák közé. A város elrendezésénél, ha nem is merev geometriai formában, s Howard-féle eszméket tartják szem előtt. A gyárak és műhelyek egy csoportba kerülnek, s a várostól halmok és fás övezet által vannak elválasztva. E gyártelep ezéíránti fekvése is kedvező, hogy a füstje ne rontsa a város levegőjét. Különben a füst is lehető legkevezebbre szállítatik le, mert a gyárak hajtóereje többnyire gáz és villamosság lesz, a többiek pedig jó füstemésztő készülékekkel szerelendők fel.

Hasonló céllal legújabbán még a következő városvállalatok indultak meg:

Angliában a társadalom vezérlő egyéniségei (Earl Grey, kanadai fő kormányzó, a londoni püspök, Barnett, a Toynbee-Hall igazgatója stb.) ez évben megalapították a »Garden Suburb-Trust«-ot, a mely Hampstead mellett 320 acre-on épít ilyen telepet. Innen földalatti vasúton 10 perc alatt már London nagyobb forgalmú részeibe lehet majd érni. Hasonló alakulatok találhatók már: Skóciában Invernesshire-ben az angol alumínium-társaság, Yorkban az Earswiek-trust vállalata, Rowntree kezdeményezésére, Franciaországban Benoit Lévy szerint Paris mellett írók, tudósok, művészek készülnek egy ilyen szövetkezeti kísérletre. Egy másik kizárólag művészeknek szánt kertváros tervéről is olvashattunk a napokban. Ezt Dél-Franciaországban akarják építeni a Földközi tenger mentén egy ókori város romjain. A csöndes meditációnak szánják, s számúzik belőle a távíró, telefont, vasutat. Ez az artista város ilyen Ruskin-féle ideák mellett természetesen nem jöhet majd modern város számba. Németországban Pützer darmstadti tanár tervei szerint két telepbe fogtak; az egyik a Frankfurt a. M. melletti Spredlingen, a másik a Darmstadt közelében levő Ramstadt. Kicsiben ilyenek Svédországban Djursholm és Saltsjobaden, Dániában Lungby, az Egyesült-Államokban a National Cash Register telepe: Dayton (Ohio), Ausztráliában Dalgety.

A kert városok létesítésére, illetve eszméjének propagálására alakult társaságok legtöbbszörre mind a szövetkezeti formát ajánlják az új városok alapításának és igazgatásának jogi formájául. Ez kétségtelenül tetszetős eszme, a mely kezdetben az alapításnál meg is valósítható, de későbbre *a mai individualisztikus-kapitalisztikus termelési mód párhuzamos fentar-*

*tása mellett*¹ mereven aligha lenne föntartható, ha az új várost nagy rázkódtatásoknak, megtámadtatásoknak nem akarják kitenni.

Igazat kell adnunk A. Abendroth-nak, a ki idézett cikksorozatában figyelmeztet a szövetkezeti forma betartásának nehézségeire, e forma működésének nehézkességére, így: bevétessék-e a szövetkezetbe minden bevándorló munkás és új telepes, s töröltessék-e, ha bármely okból elköltözni kénytelen? Hogy ejtetik meg a leszámolás ilyen és hasonló változások (elszegényedés stb.) eseteiben? Ha pedig nem őrzik meg a szövetkezeti formát a maga tisztaságában, az egész vállalkozás bizony alig lesz más, mint a telekspekuláció egy új formája. Hozzátehetjük: számoltak-e eléggé a tervezők az új közössítésre idővel háruló terhekkkel (köz-művek, közintézmények fejlesztése, elszegényedés folytán beálló szegényadóteher stb.)? Úgy hisszük, nem eléggé.

Ezért Abendroth a mellett érvel, hogy az új város-filiációk alapítását az eddigi nagyvárosok vegyék kezükbe, mert ezek sem mások, mint polgárságuk gazdaságilag legerősebb s legegyszerűbb szervezetű önkormányzati és öngazgatási szövetkezetei. Ha a filiáció, a melyet Abendroth ipari kolóniának nevez, haszonnal jár, e haszon bizonyára az összesség javára fog szolgálni, mert minden városi képviselőtestületnek ilyen esetben kétségtelenül első dolga lesz a zárszámadásban mutatkozó fölösleghez képest adó- és illetékterhei leszállítását követelni. Hogy e városi ipari kolóniák létesítésének mi lehetne az útja, erre nézve Abendroth részletes tervet közöl. Minthogy ennek bővebb fejtegetése tulajdonképeni témánkon kívül esik, csak utalunk idézett dolgozatára.

Jobbára az ismertetésre szorítkoztunk eddig, s ennek befejeztével sem hízelgünk magunknak azzal, hogy a kertvárosok eszméjével szemben erős és részletesen megokolható kritikái álláspontot tudunk elfoglalni.

Erre a még forrongó teória sem nyújt elég alapot. Még kevésbé a gyakorlat, melynek eredményei csupán a jövő évtizedekben fognak jelentkezni. Így inkább csak néhány szerény egyéni megfontolást kockáztatunk meg.

Kétségtelennek tartjuk, hogy a kertvárosok, ha — bár csekélyebb számban — de mégis megvalósulnak, enyhíteni

¹ Az utópisták következetesebbek; náluk mindenben szocialisztikus produkciót folytató társadalom él e városokban.

fogják a nagyvárosok által okozott, ismert bajokat. Annál nagyobb mértékben, mentől több ilyen telep létesül. Akár külön szövetkezet, akár nagyvárosi iparkolónia formájában alakulnak is, megannyi közlekedő csövei lesznek a közelükben fekvő nagyvárosnak, a melynek ember-, anyag-, munkafeleslegét levezetik, s esetleges hiányait pótolják, úgy hogy az eloszlás mindenesetre helyesebb lesz. E mellett ez a levezetés kedvezőleg hathat majd a nagyvárosi telekjáradék csökkentésére, úgy hogy a kisajátítások olcsóbb voltánál fogva a közegészségügyi követelményeknek megfelelőbb városrendezési munkálatok (házlebontások, utca-, térfelújítások, szélesítések stb.) könnyebben lesznek keresztülvihetőek, mint a mai exorbitáns telekárak mellett.

Korántsem gondoljuk azonban, hogy a kert-városok fölöslegessé fogják tenni a nagyvárosokat, hogy még oly nagy elterjedésük is teljesen elnépteleníti, s megszünteti majd azokat.

Képzületben megengedhetjük, hogy a Hertzka államregénye valaha megvalósul annyiban, hogy azok az óriás kapitálisok, a melyeknek ma London, New-York, Paris, Berlin, Bécs, stb. a nevük, a történelem változásai folyamán csakugyan elhagyatott kőhalmazok, érdekes romok és emlékek lesznek, akár Sidon és Tirus, Téba, Ninive, a régi Róma, mert a história a társadalmi és gazdasági erők és erőközpontok hallatlan eltolódásaira¹ bőven szolgál példakkal, de helyükbe bizonyára támadnak és fejlődnek új hatalmas és óriási centrumok, a történelem új szereplőinek cselekvési színterei, a melyek ez irányt váltott erőket gyűjtőpont módjára összegyűjtik. Erre minden intenzívebb állami és társadalmi életnek mindenha szüksége is lesz.

A szociológiai megfigyelés arra a meggyőződésre vezet, hogy a kis közületek magukon viselik mindig korlátolt kiterjedésüknek, tagjaik csekély számának s a szűkös viszonyoknak, a kis méretnek, a csekély differenciálódásnak bélyegét s oly nagyszabású életnek, az anyagi és szellemi erők oly hatalmas lüktetésének és alkotásainak sohasem lehetnek színhelyei, s még kevésbé szülői, mint a nagyvárosok. Lehet, sőt több mint valószínű, hogy a kis városokban, minők a korlátolt kiterjedéssel és lakosszámmal tervezett kert-városok is, szebb, kellemesebb, egészségesebb, erkölcsösebb, olcsóbb lesz az élet, de a kis városok sohasem vállalkozhatnak arra az elsőrendű

¹ Gondoljunk még Velence, a németalföldi, a spanyol városok hajdani s mai helyzetére!

fontosságú szerepre, a melyet a mai nagyvárosok a bennök működő és interferencia által hatványozódó erők folytán az állami és társadalmi életben betöltenek.

S még egyet. Nem vonjuk kétségbe, hogy technikai, pénzügyi, városrendezési ismereteink vannak a fejlettség oly fokán, hogy rövid időn belül tudunk létesíteni egész városokat is lehető tökéletességben, — a mi a külsőségeket, épületeket, utcákat, közműveket stb. illeti. Mérnökeink, műépítőink, városfejlesztőink ambíciója sokkal könnyebben és szabadabban alkothat szűz földön, mintha egy történelmileg lett város sokszor holt inventáriumával kell lépten-nyomon számolnia. De sokkal nehezebb ezen, az első kőtől az utolsóig új városba igazi életet is lehelni, lakosai sikeres és céltudatos társadalmi összeműködését szintén megcsinálni. Nem elég valamely szervezet alkotó elemeit tudni, mert e tudásunkkal még sem tudjuk az elemeket eleven szervezetté összeróni. Az eddigi városok nem mesterkélt készítmények, hanem történelmileg lettek, ezerféle földrajzi, történelmi, gazdasági, társadalmi, stb. tényező behatása folytán, mint ezer természetes szükséglet és erő reziduumaival szervesen fejlődtek.

Az emberi értelem máris elért rendkívüli fejlettségében nagyon erősen kell annak hinnie, a ki azt teszi föl, hogy a városalapítók elméje és tekintete nemcsak a jelen szükségleteinek szövevényét bírja átfogni, hanem képes előrelátni a jövő rejtett szükségleteit és fejlődésének eshetőségeit is, s ezekkel számolva a legtökéletesebben, előre, végérvényesen, részleteiben kiszabhatja a város tervét és dimenzióit. A ki ellenben ilyen szélső racionális optimizmusra nem képes — mint pl. e sorok írója sem — az érdeklődéssel, de egyben jogos kétkedéssel is fogja kísérni ez új fajta városalapítás merész vállalkozásait.

Mindenesetre pedig azt a kérdést is föl fogja vetni, lehet-e, célszerű-e egy-egy ily közület egykori esetleges továbbfejlődését Önkényesen megállapított számhatárokkal és erre alapított jogi formulákkal eleve lezárni, megakadályozni?

Wildner Ödön.

SZEMLÉK.

A politikai helyzet.

A jelen áldatlan politikai viszonyainak közepette minden szem a kibontakozás útját keresi és egymást kergetik a honmentő tervek. Ez a cikk nem akarja e kísérletek számát szaporítani, hanem szociológiai szempontból igyekszik a szükségszerű fejlődési irányzatot meghatározni, a múlt eseményeit értelmezve, a jelen tényeit bírálva és a jövő várható fejleményeit diagnosztizálva. Midőn erre vállalkozom, jól tudom, hogy világitásom, rajzom és színeim olykor túlon túl élesek, vázlatosak és rikitók lesznek, de ezen értekezés szűk keretei a történetíró oknyomozó elmélyedését és minden szubjektivitástól ment kritikáját lehetetlenné tették. Egyesegyedül arról volt szó, hogy a magyar politikai élet néhány, szerintem jellegzetes irányzatát szembetűnően az olvasó elé állítsam.

* * *

A múltat illetőleg több társunk részletesen kifejtette azt a folyamatot, mely a mai képviselőházat szükségkép a meddő közjogi harcokba vezette. Ennek a zártkörű úri kaszinónak minden valóban alkotó munka természetszerűleg ellenszenves volt, mert *igazi politikai kultúr-munka elképzelhetetlen a létező társadalmi hatalmi erők érzékeny megbolygatása nélkül*. Minden komoly reform az adórendszerben, a földbirtok-politikában, a közigazgatásban vagy a közoktatásügy terén lehetetlen volt, mert szemben találta magát a kizárólag agrárfeudális parlament önző, hatalmi érdekeit. Ennélfogva az egész politikai élet csak két irányban mozoghatott. Az egyik a konzerváló szatócspolitika, melynek alapelve a *quieta non movere* és vezére Tisza Kálmán volt. A francia *en richissez-vous* rendszernek egy kis krájlzer-kiadása volt ez az irány, mely a politikát lényegileg budget- és újoncmegszavazásnak tekintette, alkalmat nyújtva e kultúr-munka mellett a megyei gentryuralom zavartalan kifejtésének, a tönkrement „nemzetfentartó faj” erősítésének az államhivatalok szétosztása által és szabad kezét adva a mozgó tőkének vicinális panamákra és arra a banküzletre, mely a tőkének

uzsorakamatokat biztosít és annak minden igazán gyümölcsöző befektetését — első sorban nagystílű iparpolitikát — lehetetlenné tesz.¹ Ezért képezte e rendszer főtámaszát a tönkrement gentry és a *haute finance*. A másik irány a gentry függetlenebb és vagyonosabb elemeiből, valamint nyugtalanabb és hevesebb temperamentumú egyénekből kerülve ki, a 48-nak a nép lelkében még mindig élő, természetesen bizonytalan és rugalmas emlékeiből táplálkozott és osztályérdekének megfelelően a 48-as program társadalmi és szociális radikalizmusát elsikkasztva, kizárólag annak Ausztria elleni gyűlöletét fejlesztette tovább, mely nemcsak a nemzeti hiúságot legyezte, de új katonai és közjogi állásoknak követelt szervezése által a középosztály nagy anyagi megerősítésének reményét ébresztette. S mentől inkább nőtt a parlament osztálypolitikája folytán a nép anyagi nyomora és szociális elégtelensége s mentől inkább növekedtek számban és erőben a modern gazdasági élet által létrehozott új és az alkotmányból kizárt néprétegek: annál inkább foglalt tért és aratott sikereket a függetlenségi párt. Ez a folyamat nem fog meglepni senkit sem, a ki némileg ismerős a lélektan törvényeivel s a ki tudja, hogy hibás ismeretek mily tartósan válhatnak ki célszerűtlen cselekvési módokat. A függetlenségi párt tényleg egyre inkább népies párt lett, mert az évtizedeken át szinte minden komoly ellentörekvés hiányában hirdetett közjogi demagógia elhitette a magyar néppel, hogy minden bajának és szenvedésének forrása Bécs és a közös ügyek. A Kossuth Lajos nevének nimbusza, a fekete-sárga színnel asszociált militarizmus és adócsavar nagyon is érthetővé teszi a történeteket.

Az eredmény nem lehetett más, mint az, hogy a 48 programjának gazdasági és szociális tartalma teljesen háttérbe szorult a zászlócímer- és nyelvkérdés mellett. *Minthogy a képviselőház kizárólag az urak testülete volt, mi sem természetesebb, mint az, hogy a néppel operáló mágnások és junkerek a saját hiúságuknak és osztályérdeküknek megfelelően deformálták a 48-nak nemcsak nemzeti, de eminenter liberális, sőt radikális eszményét, úgyannyira, hogy ebből az eszményből hovatovább nemzetiszínű frázisgyár lett, mely feudális és klerikális törekvéseket -takargat.*

A közjogi demagógiával szembekerült szatócspolitikai a korrupció éc a hatósági visszaélések fegyverével akarta a maga uralmát biztosítani. És ez ment is hosszú időn át. De a nemzetiszínű politika egyre erősebb lett, annál inkább, mivel a párt szélső szárnya a 48 radikális

¹ Talán nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy e korszak politikája is — mint minden másé — kényszerítően meg volt szabva a mostoha gazdasági, kulturális és erkölcsi állapotok által s így gyerekeség volna azt egyes emberek bűnének tekinteni, nem is említve, hogy Tisza Kálmánnak, valamint több más vezetőembernek jóhiszeműségéről és tisztakezűségéről mi is meg vagyunk győződve.

hagyományait fölfrissíteni kezdette, a mi egészen az általános titkos választójog hangoztatásáig vezetett. S mikor végre a gyökeréig beteg politikai életet gróf Tisza István, igazi főszolgabírói gondolkodással, úgy akarta meggyógyítani, a hogyan az urak egy kellemetlenkedő községi testülettel szoktak elbánni: nem csoda, hogy a közjogi csetepatétól undorodó emberek nagy része is a koalíció oldalára állott. Miért? Mert a közjogi demagógia kénytelen volt nolens-volens a nemzetiszínű törekvéseket valódi népbaráteszmékkal és követelésekkel összekapcsolni s minden történelmi érzékű ember láthatta, hogy a koalíció nemsokára foglya léssen azoknak a radikális szellemeknek, melyeket földíszett. A másik oldalon ezzel szemben a közjogi konzervativizmussal párosított magánjogi konzervativizmus állott: a megszájkosarazott, a szinte perpetuált osztályparlament képe bankigazgatóival, éhes ex-földbirtokosaival, talmi liberalizmusával, mely sokkal rosszabb, mint a porosz junkerek nyílt konzervativizmusa.

Ilyen előzmények után csak természetes volt a liberális-párt összeroskadása: a történelmi haladás legnagyobb akadályja nem zárja el többé az utat. A koalíció betöltötte feladatát. És itt elérkeztünk a jelen helyzethez. A király felségjogaihoz való ragaszkodásával szembe került az országgyűlés többségével, mely a közjogi alkotmány módosítását követelte azon a határozatlan, ide-oda csavarható, homályos nyelven, mely a demagógiát jellemzi. Nincs ember, a ki pontosan körvonalozni tudná, hogy tulajdonképen mit akar a koalíció. Felirata is gondosan eltitkolta tulajdonképeni szándékait, ama bevált tanítás szerint, hogy a szó csak a gondolatok elrejtésére való.

Tudvalevő, hogy ha a monarchikus parlamentáris állam két főtényezője között mélyreható ellentét támad s ha engedni egyik sem akar: a viszály eldőlte pusztá hatalmi kérdés. Az erősebb fél kikényszeríti akarátát. Így vívta ki Norvégország a neki tetsző alkotmányt. Nálunk ilyen késhegyig menő küzdelemre még hiányoznak a gazdasági és a kulturális erőforrások. És a mi még fontosabb: a nagy néptömegek teljesen passzive nézték a középosztály hadügyi követeléseit. Előállott egy alakilag forradalmi helyzet minden belső, tartalmi forradalmi erő, hév vagy lendület nélkül. Komoly harcra senki sem gondolt: csak dikcióztak és a paragrafusokat csúrték-csavarták. A helyett, hogy beismerték volna, hogy a nemzet a változott és fejlettebb viszonyoknak megfelelő új alkotmányt követel, mert meggyarapodott anyagi és erkölcsi erőinél fogva ehhez joga van: prókatori rabulisztikával azt igyekeztek kimutatni, hogy a vezényszó és minden közjogi követelés már az eddigi törvényekben benne van s a király az, a ki a törvényeket nem respektálja. A jogászok parlamentje azt hitte, hogy a történelmi fejlődést- is peres furfangok csinálják. Pedig azt csak a megváltozott gazdasági és kulturális éráik, szóval a hatalmi erők irányítják. A magyar társadalomnak ezek a hatalmi erői azonban még nem képesek a királyi hatalom ellenállását közjogi kérdésekben

legyőzni. És ezzel ezen »nemzeti követeléseknek» a sorsa egyelőre még van pecsételve. A többségi elv nem érvényesülhet oly kérdésekben, melyekben az uralkodó hajthatatlanul ellenáll.

Ez a parlamentarizmus súlyos csorbája, de e szomorú ténynyel számolni kell.

A koalíció azonban nem engedett és a válság krónikus jelleget öltött.

Erre a holtpontra jutva el az ország, nyilvánvalóvá lett, hogy a kibontakozás útja nem lehet más, mint a törvényhozó hatalmi erők lényeges módosítása. Ennek pedig egyetlen eszköze: a választójog tetemes kiterjesztése. S minthogy ép a koalíció harangozta tele az országot az általános, titkos választójog ígéretével, mi sem volt egyszerűbb és kézenfekvőbb dolog, mint az, hogy a korona fogadja el a többség programjának ezt a részét. És Kristóffy belügyminiszter csakhamar észrevette, hogy a kibontakozásnak nincs más útja, mint épen ez.

Az alkotmányba bevonuló új, széleskörű néprétegek, az ő gazdasági és kultúrzsükségleteiknek megfelelő politikai program körül fognak csoportosulni, melyben a közjogi kérdések háttérbe szorulnak.

A kormány akart is egy ilyen programot adni és megvalósítására új pártot igyekezett szervezni.

Ez az alakulás azonban eddig sikertelennek bizonyult és kevés reményt nyújt a jövőre nézve is.

A kormány a lehető legnépszerűtlenebb, mert régi exponált pártemberekből alakulva, úgy jelentkezett a közvélemény előtt, mint Bécsből kirendelt közege a nemzeti követelések letörésére. Tehát első sorban szemben találta magát mindazokkal, a kik a nemzeti vívmányokért igaz lelkesedéssel küzdöttek.

Azután szembe találta magát a Lengyel Zoltánék által inaugurált (mert ne feledjük: minden, a mi ma Magyarországon történik, a lenézett „Zoltánok” által kezdeményeztetett és az „államférfiak” csak szalonképebb formákat és taktikákat találtak ki a 48-as párt szélső szárnyának egykor lemosolygott törekvéseire!) nemzeti harcnak összes érdekből, gyűlölködésből, taktikából stb. odaverődött, alapjában feudális és reakcionárius segédcapatait, a kik jól látják, hogy az általános, titkos választójog osztályuralmuk végét jelentené.

Szembe találta végül magát a névre szabadelvű pártot, mely igen nagy részben oly vederemo-politikusokból áll, kik még mindig a régi jó idők visszatértét várják, a generális leitmotívjának újra megszólalását a koalíciós kuructárogató elhaló hangjai után.

Szóval szembe találta magát a jelenlegi egész képviselőházat és a polgári közvélemény túlnyomó többségét.

És a mi ennél még nagyobb baj nem tudott felébredni a, progresszív és radikális elemekben sem melegebb rokonszenvet magával és programjával szemben.

Mert nagyon *fausse position* radikális programot a koronától kiindulólág, felülni lefelé csinálni s igyekezni radikális árúkat becsempészni a király minisztereinek elegáns formái mellett, mérsékelt úri hanson, meg nem bántva az eddigi hatalmi erőket, sőt ezt a programot „a nemzetfentartó osztályok” tagjai által igyekezve végrehajtani. S minthogy „a nemzetfentartó osztályok” túlnyomó része a koalícióhoz tartozik, bizony a kormány kénytelen eme „történelmi elemeknek” nem épen a crème-jével együtt dolgozni. Ez egy oly súlyos teher, mely szinte paralizálja azt az erkölcsi erőt, melylyel valóban népbárát-eszmék hirdetése jár.

Ugyanez áll a kormány-programról: valami kényelmetlen keveréke az a csakugyan modern és korszakos reformeszméknek és a szatocspolitika megunt maradványainak; az úttörő kezdeményezéseknek és a pusztá voksfogdosó ígéreteknek és mindenekfelett a radikális tartalomnak és a megalkuvó, kompromittáló hangnak és eszközöknek. Ellenére mindennek: a Fejérváry-kabinet kétségtelenül fontos, történelmi alakulat és a jövő történetírója szemében egészen más jelentőséggel fog bírni, mint egy egész sereg a „független sajtó” által agyondicsért államférfiú.

Mert bár igen valószínűtlen, hogy ez a kormány célt tudjon érni s megvalósítsa a korszakos reformot, melyet programja élére állított: azt mégis bevezette, sőt megindította azt a bomlási folyamatot, mely egészségesebb pártalakulásokhoz és a modern Magyarországhoz fog elvezetni.

Soha szebb látvány azok számára, a kik szociológiai szemmel nézik az eseményeket!

A nemzeti színű koalíciós harmóniában egyszerre örült kavarodás kezdődik s a frázisos hangzavar közepette kezdetét veszi az a proceszszus, mely e politikai szövetség alkatelemeit természetes osztályérdekeiknek megfelelően fogja elhelyezni.

A ki chémiával foglalkozott, láthatta azt az érdekes kavarodást, melyet valamely kémiai vegyületben az alkalmas reagens idéz elő. Még egy pillanattal előbb tisztán és színtelenül állott a folyadék a kísérletező csőben. A reagens bejutása után egy pillanatra az egész folyadék különböző színeket véve fel, zavaros forgásba és erjedésbe jut, hogy végül keresztülmenjen mindazon vegyi bomlásokon és új összetevődéseken, melyeket a vegyület és a reagens természete szigorú kényszerűséggel előír.

Az általános titkos választójog reagense így bontotta meg a koalíciós vegyületet. Kezdetben csak rettenetes kétségbeesés és zavar. Majd a frazeológia módosul: a vezényszó-követelésből *alkotmányvédelem* lesz.

Alkotmányvédelem!... Miben áll a mi alkotmányunk sérelme ezekben a szomorú napokban? *Abban, hogy nem érvényesül a parlamentti többség akarata.* Ennélfogva az alkotmány védelme csak abban állhat, hogy érvényesüljön az alkotmányos többség.

Minden más megoldás nem komoly alkotmányvédelem, csak egyéni érdekek vagy hiúságok kielégítéséért vívott küzdelem.

Vagy érvényesül a koalíció közjogi programja, melyért annyi ezer apró embert áldozott fel, vagy nem.

Ha érvényesül és a koalíció kormányra kerül: akkor valóban meg van védve a parlamentáris alkotmányosság szelleme. Ha pedig a koalíció követelései cserbenhagyásával foglalja el a kormányt: akkor jogász rabulisztika szerint ugyan az alkotmány formája tényleg helyre van állítva, de minden józaneszű ember előtt nyilvánvaló, hogy ezt a koalíció kezdettől fogva elérhette volna s ezért a legnagyobb lelketlenség volt annyi szegény ember ekszisztenciáját feldúlni a passzív ellenállás hazárdjátékával! . . .

De ki akadna fel ilyen csekélységeken! . . .

A politikai reagens hatása csak tartott tovább. A koalíció majd összeveszett máris. A 48-as párt kénytelen-kelletlen egy lépéssel közeledett az általános választójoghoz, míg a néppárt egy lépéssel távolodott. Viszont az egész osztályparlament frenetikus tapsokkal köszöntötte Magyarországnak egy pár hónappal előbb még leggyűlöltebb emberét: gróf Tisza Istvánt, mivel az osztályérdekeiben megtámadott, de gyöngé és erőtlén úri társaság érezte, hogy a nagy veszedelmet egyesegyedül a Tisza István szívóssága, vakmerősége és többi ritka főszolgabírói tulajdonságai hárríthatják el.

Ez a folyamat, mely így megindult, most már egyre erősödni fog s igen lehetséges, sőt valószínű, hogy a konzervatív elemeknek sikerülni fog a nemzeti követelések és az általános, titkos választójog félretevesésével kormányt alakítani . . .

Ez azonban csak fegyverszünet lesz és nem béke, mert igazi történelmi fejlődéseket nem lehet sem elformulálni, sem elpaktálni. *Az egész magyar politikai válság alapoka ott van, hogy a mai alkotmány többé nem felel meg annak a Magyarországnak, melyet egy fél évszázad gazdasági és kultúrmunkája — természetesen inkább a törvényhozás ellenére, mint általa — létrehozott.* És az alkotmány és az életnek ezt a fundamentális és vészthozó ellentétét másként kiküszöbölni nem lehet, mint úgy, hogy az alkotmányt az élet követelményeinek megfelelően módosítjuk.

Mily eszközökkel következhetik be ez a módosítás?

Bekövetkezhetik úgy, mint Angliában, hogy az uralkodó osztályok józan esze felülkerekedett a bornírt önzésen és utolsó percben önként megnyitották a népnek a parlament kapuit.

Vagy bekövetkezhetik forradalom útján. *Mindkét esetben a helyzet kulcsa a szervezett, magyar munkásság kezében van letéve.* Ő ma a haladásnak egyedüli harcrakész hadserege Magyarországon.

Az ő nyomásának engedve, vagy az ő forradalmi eszközei által kicsikarva fog az új Magyarország megszületni.

Meg fog születni most, vagy — ha talán múltól még képes is

lesz az erőszak leverni a munkásság szabadságtörekvését — meg fog születni néhány év múlva, ha a gazdasági fejlődés kikerülhetetlen menete meg fogja kellőképpen erősíteni a munkásosztálynak a régi rendet szétrepező energiáit.

A munkásság mellett számítunk ebben a küzdelemben a 48-as párt igazán népbarát és igazán nemzeti érületű tagjaira. Ezek a férfiak csakhamar be fogják látni, hogy Ausztria ellen főpapokkal és főurakkal eredményesen harcolni nem lehet, hogy a magyar szabadságnak épügy, miként a magyar kultúrának csak egyetlen biztos fundamentumköve van: a nép, az államot és nemzetet fentartó dolgos milliók, az ország egyedüli igazi, a jövőt formáló eleme . . .

És számítunk végül ebben a küzdelemben a polgárság igazán haladó szellemű és radikális részére, mely ma még igen gyöngé, de a melyet meg fog erősíteni és a testi munka embereihez érzelmekben is közelebb fog hozni a fejlődés szükségszerű menete.

Most már az a kérdés, hogy a munkásság és a polgári elemek miként küzdjenek a modern Magyarország kivívásáért?

A munkásság helyzete és taktikája tiszta; miben sem különbözik a többi európai munkáspártok helyzetétől és taktikájától: folytatnia kell minden erővel a szervezkedés és a koponyák forradalmosításának munkáját s a parlamentbe bekerülve, a képviselőiséget első sorban szónoki tribune-nek kell tekintenie az ország egész közvéleménye felrázására. E nagy, a jövőt érlelő kultúrmunka mellett csak másodsorban lehet hivatása keresztülvinni azokat az időleges reformokat, melyek az adott hatalmi erők mellett elérhetők. Viszont vannak a haladó polgárságnak is oly követelése, a melyekben egy jó ideig a *Beivegung*-ot a munkássággal együtt csinálhatja, ha az *Endziel*-ben el is térnek egymástól.

Kivívni az általános választójogot, vagy ennek kivívása után harcot folytatni az önálló vámterületért, a teljes egyesülési, gyülekezési és sajtószabadságért, a kötött birtokok felszabadításáért, a progresszív adóért, a szekularizációért, az ingyenes állami népiskoláért, a latifundiumok parcellázásáért, munkásvédelmi törvényekért, népies megyei és községi önkormányzatért: íme egy egész csomó égető probléma, melyek megoldását együttesen küzdhetné ki a radikális polgárság és munkásság szövetsége.

És a modern haladás eme két alapelemének együttes, de mégis elvált pártkeretekben való harca egyaránt hasznos volna, úgy a polgárságra, mint a munkásságra.

A polgárságra azért, mert a politikai erődinamika törvényei szerint mindig szükséges, hogy a legextrémebb párt mellett egy kevésbé extrém is legyen, mely a lehetőség elvét képviselje a parlamenti küzdelmekben.

A munkásságra azért, mert a parlamenti részletmunka és taktika nem felel meg egy olyan forradalmi, az egész jelenlegi rend meg-

döntését célzó pártnak, mint a milyen a szocialista munkáspárt. A munkáspárt ép jövő céljai, forradalmi szellemének ápolása s végső eszményei érdekében szívesen fogja venni, hogy a törvényhozói napimunka végzését egy radikális polgári párt vegye kezébe az ő állandó ellenőrzése mellett.

Igen ám, de hol van az a radikális polgári elem? fogják kérdezni.

Tényleg még csak csirájában van. De itt-ott már meg is mozdult. Az újjászervezett szocialista párt táborkarának és vezetőinek jó része ilyen radikális polgári elemekből kerül ki, a kik tulajdonképen nem szocialisták, de a jelenlegi pártok egyikébe sem illenek be. Pozsonyban és vidékén már szervezve is van egy kis polgárokból alakult kifejezetten radikális párt, mely a Dunántúlon szétágazó organizációval bír.

Az általános választójogért való küzdelem kimutatta, hogy a polgári elemből, de különösen a lateiner osztályból már egy igen tekintélyes csoport akad, a mely torkig van a jelenlegi pártviszonyokkal.

És a mit időrendben első helyen kellett volna említenünk: a demokrata párt mozgalma ugyanezen törekvés tünete.

De az új párt legtekintélyesebb és legaktívabb részét egyre fokozódó mértékben az intellectuel-ek alkotnák; az orvosok, ügyvédek, írók, művészek, mérnökök, kisebb hivatalnokok, néptanítók, tanárok kara, sőt az alsó papság soraiból is egyesek, a kik előbb-utóbb *lehetetlen, hogy fel ne ismerjék a testi és a szellemi munka érdekeinek szolidaritását*. Mert a testi és a szellemi munka proletárjainak helyzete egyaránt nyomasztó ebben az országban. Mindkettőre nehezedik az agrárfeudális és vicinális osztályállam súlya. *Lehetetlen, hogy mind teljesebben érvényre ne jusson ez az átlátás, hogy ugyanazok az okok, melyek a magyar proletárt kivándorlásra kényszerítik akadályozzák meg végleges besorozódásunkat a nagy nyugati kultúr-államok közé*. A mi a magyar paraszt munkája bérét az ínségsvonalra nyomja le, ugyanaz a teher nehezedik rá minden komoly és becsületes kultúrerő kifejtésre.

És — bár talán legutoljára fogja a helyzet következeit levonni — az igazi 48-asok csapata is csatlakozni fog a radikális politikához. A múlt tapasztalatai, a jelen tényei és a közel jövő eszményei egyaránt a napnál világosabban ki fogják mutatni, hogy a 48-as eszményt csak *alulról felfelé* lehet megvalósítani, nem pedig *felülről lefelé*. A hagyományos bécsi császári befolyást csak az anyagi és szellemi erőiben meggyarapodott nemzet győzheti le. Az a nemzet, mely felöleli az egész népet nemzetiség és valláskülönbség nélkül. És az igazi 48-asok nemsokára be fogják látni, hogy az *Ausztriától független Magyarország, a tiszta personalis unió kivívására összehasonlíthatatlanul fontosabb lépés az önálló vámterület mint a vezényszó, az állami ingyenes népoktatás, mint a címerkérdés, a hitbizományok parcellázása, mint a külügyi képviselő*

Mert amazok által a lényeghez jutunk, míg az agyoncsépelet

közjogi követelések megvalósulása csak üres héj volna, mag és hús nélkül. Semmi kétség: az erős, gazdag magyar kultúrállam ölébe, mint érett gyümölcs önként fog lehullani a közjogi élet külső díszének minden attribútuma. Ellenkezőleg az agrár-feudális koldus Magyarország semmi komoly lépést nem tehet előre: sem a kultúrmunkában, sem közjogi téren. Kétségtelen, hogy a 48-as pártnak nem lesz könnyű dolog annyi tradícióval szakítva taktikát cserélni s a közjogi demagógiáról a radikális cselekvés terére lépni, viszont bizonyos, hogy e nélkül el fogja seperni a történelem árja.

Az ország összes haladásra törekvő elemeinek vissza kell térni nagy nemzeti újjászületésünk tanulságaihoz: a hűbériséget lerontó, jobbágyfelszabadító, egyenjogúsító, kultúrát felemelő nemzeti irány tanulságaihoz.

Ez az egyetlen útja nemcsak a magyar szociális kultúrállam, de Ausztriával szemben teljes függetlenségünk kivívásának is. J.

Forel a nemi kérdésről.

Jelentőségteljes tünete korunknak, hogy mindjobban a társadalmi együttlét minden mozzanatára kiterjeszti figyelmét és kisebb-nagyobb szerencsével megvilágítván ezen társadalmi mozzanatok természetudományi alapját, vagy szociológiai jelentőségét és kapcsolatát, a napfény világításába helyez oly tényeket, vagy helyesebben mondva évszázados előítéletek által szentté avatott emberi gyengéket, melyekről mindeddig csak az éjszaka homályában sutogni volt szokás.

Ilyen munkát végez Forel, a kiváló szociálhigienikus és emberbarát is, midőn a jelen könyvben teljes nyíltsággal és bátorsággal tárgyalja a nemi élet minden megnyilvánulását és szétosztalni igyekszik azon homályt, melyet tudatlanság és álszemérem az emberiség ezen létkérdése körül alkotott.

A ki a szerző egyéniségét és működését ismeri, tudja, hogy nem elégedett meg azzal, hogy mint zoológus és pszichiáter ezen szaktudományok terén nagyot és maradandót alkotott, hanem felhasználva a kórtermekben, laboratóriumban, dolgozószobájában és Amerika őserdőiben szerzett tapasztalatait és tudását, egyúttal érvényesítette azokat a társadalom számára, midőn nemcsak száraz orvosi szempontból, hanem a szociológus látókörével és kritikájával csoportosította a társadalmi együttlét pathologikus tüneteit — az elmebetegségeket és bűntényeket, az alkoholizmust és a venereás betegségeket. És ezen szociálpathologikus alapon nem elégszik meg többé az egyén higiéniájával, hanem a társadalom higiéniáját kutatja és irányítja és szociálhigienikus működésében bámulatos energiával és kitartással minden igyekezete nem a társadalmi együttlét betegségeinek gyógyítására, hanem azok megelőzésére irányul.

Egyénisége és törekvései, a természetudós szakképzettsége és a szociológus látóköre és okoskodása visszatükröződnek a jelen könyvben is. Előszőr is tisztán a természetudós szempontjából tárgyalja a kérdést fejtegetvén az élőlények szaporodását és evolúcióját. Ezen pontnál érdekesen tárgyalja az úgynevezett átöröklés kérdését, minél legfontosabbnak tartja az általa elnevezett blastoforiát (csiraromlás), t. i.

azon károkat, melyeket egyes külbehatások, mint például az alkoholmérgezés, a szifilisz, közvetlenül a csirasejtek protoplasmájában okoznak. Rendszerint ez a kezdete a későbbi természetes átöröklés által továbbfejlődő degenerációnak. Tárgyalja továbbá az emberi közösülés természettudományi feltételeit és mechanizmusát, nemi tulajdonságok és a nemi ösztön különbségét férfiaknál és nőknél, az emberek nemi életének és a házasságnak etimológiáját és történetét, a sexuális evolúciót és a nemi élet pathológiáját.

Eles megkülönböztetést tesz a férfi és a nő nemi ösztöne között és megállapítja, hogy a nemi ösztön a férfnál sokkal könnyebben választható el szellemi- és kedélyéletétől, mint a nőnél; hogy a nemi ösztön megnyilvánulása a férfnál hevesebb ugyan, de inkább átmeneti és nem uralja annyira és oly tartósan az egész szellemi életet, mint a nőnél. Kiemeli a nő és férfi sexuális szerelme szellemi megnyilvánulásaiban jelentkező különbséget, a férfi bátorságát és a nő passzivitását, az álszemérmét és a sexuális kérkedést, a pornografikus szellemet és a kacérságot, a féltékenykedést, az anyai szeretetet, a szerelem viszonyát a valláshoz, a fetisizmust stb. stb. Különösen felemlíti mindezen különbségek fontosságát a nemi kérdés szociális megítélésére és hangoztatja, hogy mindkét nemnek megadandó ugyan az egyenjogúsítás ebben az irányban is, de hogy mindamellett lényegükben soha sem lesznek egyenlők. Ugyanitt fejtegeti a „flirt” jogosultságát is, mint a szerelmi versengés melléktünetét. A flirtelést mint öncélt elfajulásnak minősíti. A házasság kérdésében Westermarck nyomain indul és érdekesen tárgyalja a vérrokonok közötti házasság veszélyeit, melyeket alárendelt jelentőségűeknek mond. Az egy vagy többnejűség kérdését fejtegetve, az a véleménye, hogy legelőnyösebb volna az önkéntes — az összes felek szabad elhatározásától alapuló — monogamia vagy polygamia, a gyermekekkel szemben fennálló kötelezettségek meghatározásával. E mellett a polyandriának, mint kivételes, inkább kóros tünetnek is bizonyos jelentősége volna.

Rendkívül behatóan tárgyalja a nemi élet pathológiáját, a sexuális érzéketlenséget és az eroticizmust, a nemi érzés perverzióját (sadizmus, masochizmus, fetisizmus, exhibicionizmus) különneműek és egyneműek között. Külömbiséget tesz a valódi, mindig veleszületett homoszexualitás és homoszexuális cselekedetek között, melyek mint átmeneti tünetek kivételesen nem homoszexuálisan érző egyéneknél is előfordulhatnak. A homoszexualitás büntetését, a mennyiben felnőtt épeszű emberek között megy végbe, helyteleníti, de határozottan elítéli a homoszexuálisak házasságát és ez ellen kér törvényhozási intézkedéseket. A sodomiát szintén nem tartja büntetendőnek.

Ezzel áttér a nemi kérdés társadalmi részére s első sorban a nemi kérdés és a pénz, a tulajdon viszonyát fejtegeti. Az ember, ha a kultúrájának bizonyos fokát elérte, nemcsak a földet és a munka termékeit, hanem embertársait is a maga céljaira akarja felhasználni. Ezen előnyöket az erősebb férfinem egyúttal nemi ösztönének kielégítésére is felhasználta, az által, hogy a gyengébb női nemet magától függővé tette és kizsákmányolta. Így lett az asszonyból egyrészt árucikk, másrészt a vevő számára eszköz nemi ösztönének kielégítésére, de egyúttal értékes munkaerő és ugyancsak újabb munkaerők — a gyermekek — nemzője. Ebből az egyszerű tényből keletkezett az egész utálatos üzérkedés, melyet a szerelemmel, vagy jobban mondva a nemi élvezettel folytatnak és ezen talajból fakadt a prostitúció és a kerítés minden faja, melynek legelőkelőbb formája az érdekházasság, a pénzházasság. Bőven és rendkívül érdekesen fejtegeti a prostitúció

kérdését, melyet a modern kultúra legnagyobb alávalóságának mond, mely korrumpálja a férfiakat, elnyomja a fiatalságnak szerelemmel egybebekötött normális nemi érintkezését, távoltartja a derék nők nagy számát a házasságtól, a szerelemtől, egyáltalában a nemi közlekedéstől és tévútra vezette a társadalom nemi életét. Helyesli az abolitionisták törekvéseit, kik tagadják a társadalom azon jogát, hogy higiénikus rendszabályok ürügye alatt a prostituáltakat nyilvántartsák, rendőri felügyelet alá helyezték, orvosi vizsgálatra kényszerítsék vagy épenséggel bordélyházakba zárják és szégyenletesnek mondják, hogy az állam ezt beismerten tűri és nem hoz szigorú törvényeket a kerítés ellen. A prostitúció hatósági rendszabályozása nem vonja maga után sem a nemi betegségek, sem pedig az erkölcs elleni merényletek számának apadását. A prostitúció és a nemi betegségek leküzdésére alapos szociális reformokra van szükség. Első sorban meg kell szüntetni a munkásosztály gyalázatos kizsákmányolását, továbbá a bódító szerek, különösen az alkohol élvezetét. Le kell küzdeni azon álszemérmel, melylyel az emberek legnagyobb része a nemi kérdések nyílt tárgyalása iránt viseltetik és meg kell ismertetni a nemi betegségek veszélyeit és az ellenük való védekezés módjait, valamint fejleszteni kell a tisztaság iránti érzéket általában és különösen a nemi érintkezés tárgyában és gondoskodni kell a venerikus infekciók humánus és tisztességes gyógykezeléséről.

A külső életkörülmények, mint gazdagság és szegénység, városi és falusi élet stb. befolyását a nemi életre fejtegetvén, érdekes ellentétbe helyezi egyrészt a gyári munkás nyomorúságának, másrészt az amerikai nagytőke és dollárhajhászásnak egyaránt egészségtelen és káros befolyását, különösen a nőkre, kik egyenlő módon iszonyodnak nemi életük fiziológikus mozzanataitól, a terhességtől, szüléstől és szoptatástól.

Magánjogi szempontból tárgyalja a házasság, örökösödés, elválás és házasságtörés kérdését, majd büntetőjogi szempontból, a vérfertőzés, erőszakos közösülés és fajtalanítás kérdéseit, végül a magzatelhajtás fontos kérdését, melyre nézve szabályul állítja fel, hogy a mesterséges elvetélés elvben meg nem engedhető azon esetekben, a melyekben a közösülés mindkét részről önkéntesen történt, ha csak orvosi szempontból nem forog fenn a mesterséges abortus szüksége. Tanulságos példával illusztrálja a mesterséges elvetélés jogosultságát, midőn a terhességnek erőszak vagy más hasonló úton kikényszerített közösiség volt az okozója.

Az orvostudomány szerepéről szólva, kiemeli, hogy az emberiség mai viszonyait tekintve, a közösülést nem azonosíthatjuk a nemzessél és hogy az emberi faj, még a legbrutálisabb kiválasztás mellett sem képes többé a silányságok önkiselejtezésére. Ezért kötelességünk ezen silányságok nemzését megakadályozni vagyis jobban mondva nemcsak okosnak tartja, hanem egyenesen szociális kötelességnek mondja a koncepció szabályozását, esetleg megakadályozását. Áttérvén az ethika és morál szerepére a nemi életben, a nemi ösztönt ethikai tekintetben indifferensnek mondja. Súlyos, vallásos félreértések alapján keletkezett fogalomzavarnak tartja azt a felfogást, mely a nemi kérdésben való kifogástalan magaviseletet azonosítja az erkölcsiséggel. A sexualis erkölcs alaptörvénye csak az lehet, hogy úgy a nemi ösztön, mint annak kielégítése ne károsítsa sem az egyént, sem az emberiséget, hanem mindkettő boldogulását segítse elő. Ez nagyjában Forel gondolatmenete. A vaskos kötetben talán csak kevés olyan adatot fogunk találni, melyeket évenként már más

szerzők ne hangoztattak volna Forel előtt is, de éppen abban rejlik a mű nagy haszna, hogy ezen ismert, de be nem vallott tényeket merészen a világba kiáltja, mintegy harci riadót fújva az előítéletek és azok ellen, kik tudva vagy tudatlanul ezen előítéletekből egyik, vagy másik módon hasznot húznak. Különösen a férfiak azon része, ki rút önzésből vagy kényelemből a nőt tisztán csak kék- és tenyészállatnak deklarálja könnyen érthető félelemből valószínűleg „erkölcsös” felháborodását fogja nyilvánítani, hogy a szerző a dolgokat minden habozás és prudéria nélkül saját nevükön nevezi, de a ki elfogulatlanul tud gondolkodni és ítélni, az el fogja ismerni, hogy a szerzőt a könyvén végig kíséri azon gondolat, melyet a mű bevezetésében a nemi kérdés megoldásának alapelveül a következő szavakban felállít:

„ . . . az emberiségnek boldogsága érdekében kívánnia kell, hogy szaporodása oly módon történjék, hogy összes fizikai és pszichikai (szellemi) tulajdonságai, erő, testi egészség, valamint kedély, ész, akarat, alkotó képzelet, a munka optimisztikus szeretete, életkedv és a szociális szolidaritás érzete áthatatosan fokozódjanak. Ennélfogva a nemi kérdés megoldásának minden kísérletének utódaink jövőjére s boldogságára kell irányulnia.”

Stein Fülöp.

A téli tárlat.

A téli tárlat bírálata sok örömmel járhat arra, ki kedvét leli abban, hogy kézzelfoghatón gyöngé művek felett a bírálat vesszejét suhogtassa. Nem egy képen található elemi hibákat, durva elrajzolást, fejletlen színezést, s akad olyan is, melyet nemcsak kiállítani nem érdemes, hanem otthon is a lomok között illik elrejtetni. Csak néhány példát említve, láttunk egyik képen egy szabómestert, ki a legnagyobb csodálatot érdemli meg, mert kifecamított kézzel is folytatja a varrást, másikon egy hősies ballerínát, ki törött lábbal is táncra készülődik, míg egy harmadikon magát Krisztust, a nyomorékok orvosát, nyomorította meg balkezére a könyörületlen festő. S a mi különösen bökkenő, e képek részben nem kezdők, hanem régebben dolgozó, ismertebb festők művei. A kezdőben az önbírálat is rendesen fejletlen, a nyilvánosság csábjá viszont túlságosan erős. E részben inkább a jury eljárása tehető szóvá, melyre még rátérünk. Azonban minő művészi önérzetre a hivatásnak miféle felfogására mutat az, ha kész festő lép a közönség elé nyilvánvalóan elrontott művel, vagy képszámba nem is menő atélíer-lommal? Valóban kiállítóinkban sokszor hiányzik az az önérzet, mely minden tisztességes munkást eltölt, s visszatartja attól, hogy lompos vagy elrontott munkát kiadjon kezéből. Nem egy festő talán felháborodva utasítaná vissza azt a kabátot vagy cipőt, mely oly kontáruul lenne dolgozva, mint kiállításra szánt saját műve. Talán sehol sem kerül a közönség szeme elé annyi pongyola, elhamarkodott, sületlen munka, mint a mi tárlatainkon; a mostanin azonban különösen bőven van ilyen.

Bizonyára, ha a jury szigorúbban jár el, az efajta művek kihulltak volna a rostán, s a tárlat benyomása kedvezőbb lenne. Sokan e miatt a jury alakításának új módját helytelenítik, mely most lépett először életbe. A juryt ugyanis, melyet eddig a társulat választmánya alakított meg, ezúttal közvetlenül a művészek választották, még pedig úgy, hogy a jury festő-tagjaira csak a festők szavaztak s így tovább. Azonban ez az egy tárlat alig jogosít

hogy végleg ítéljünk e szervezeti újítás felett. Jól emlékszünk, hogy az 1903-iki nemzetközi tavasi tárlat magyar része szintoly kevéssé volt sikertül, pedig akkor a helyet túlnyomó részben külföldi képek foglalták el, s ezért a magyarok közül jobban lehetett válogatni. S vajon ha a jury szigorúbban rostál, jobba lett volna-e ezzel a termés? Csak a tárlaton látnánk kevesebb elhibázott képet, de egy kép sem vált volna közülök meg nem festetté. A jury csak elleplezheti, de meg nem változtathatja az eredményt. Világért sem szólunk az igazságos szigor ellen, sőt természetesnek tartjuk, hogy ép az ily, kivitelben gyarló műveket kell a jurynek irtoztatnia, a helyett, hogy művészi irányokkal szemben foglaljon állást, mint gyakran történik. Csak azt akarjuk kifejezni, hogy a fontosabb kérdés nem az: mit bocsát a jury a közönség elé, hanem az, hogy mi kerül a jury elé?

Azonban hagyjuk el ezeket a műveket, melyeken nemcsak a művészi kiválóságnak, hanem a tisztas igyekezetnek, a mesteremberi ráteremtésnek nyoma is hiányzik. Egyenként foglalkozni velök inkább könnyű, mint hasznos feladat. Nehezebb, de gyümölcsözőbb hivatása a bírálónak mindig az, hogy segítse a nézőt a nemesebb alkotások élvezetében; a silány termékek kiirtására is mindennél többet tesz az, kinek sikerül hozzájárulnia az ízlés javításához.

Amde a téli tárlat igazán nem igen lelkesít ily törekvésre. Azon a vonalon belül is, melyet a komolyan nem vehető művek kihagyásával vonunk, kevés munka van, mely tartósabban lekötne s tüzetesebb elemzésre csábítana. Festőink közül többen, ha csak mostani műveik után ítélünk, fejlődésükben nemhogy emelkedtek volna, hanem inkább hanyatlottak. Bágyadt, kedvetlen munkát nyújtanak, igazi festői „locus communis”-okat, melyeken csak közepes technikai ügyesség látszik, sőt néha még ez sem. Ezek között kell említenünk Újváry Ignácot, ki jóval mögötte maradt önmagának, Bihari Sándort (kivéve *Varró leány* című képét), Balló Edét, kinek arcképei mindegyre cukrosabbá és üresebbé válnak, Nagy Vilmost (*Saloméja* egyik leggyönyögébb képe a tárlatnak), Katona Nándort, Zombory Lajost, s jóformán az egész szolnoki csoportot. Ebbe a sorba tartozik két fiatal festő is, kik eddigi működésükkel rokon-szenyünköt vívták ki. Pór Bertalannak kit két év előtt komoly törekvésű és rátermett arcképfestőként üdvözöltünk s ki az utolsó tavasi tárlaton női aktjával meglepő haladást árult el, most úgy szólva minden képén (öt arcképet állított ki) megzavar bizonyos durva elnagyolás. Nem az az érett, művészi átszűrés ez, mely a lényegtelen kisélejtezi, hogy a dolgok magvát, velejét annál jobban kiemelje; inkább felületesség s kiterés a nehézségek elől. Tornyai János pedig, kiben tavaly föltűnt a komolyabb becsvágy s a tehetségnek bizonyos merészsége, újra csak azt a biztató első lépést ismétli, melynek az a sajátsága, hogy minden alkalommal kevésbé tetszik. *Csárdában* és *Édesanyám a szobájában* című olajfestményei most is mutatják figyelemreméltó tehetségét, de nem többet. (Érdekes furcsaság, hogy előbbi képének csárdában üldögélő paraszta tartásra, mozdulatra csaknem teljes mása Rodostóban búsuló Rákóczi-jának, mely tavaly volt látható!)

Azon kevés művész közül, kik java erejükben mutatkoznak be, Ferenczy Károlyt kell első helyen említeni. Képei méltók nemes művészetéhez, s van köztük, mely színbeli törekvéseit bizonyos tekintetben tökéletesebben fejezi ki eddigi műveinél. Nevezetesen *Hazatérés* című temperája színeinek tömör összefoglalásával szinte klasszikus példája a synthetikus festői eljárásnak.

s az alakok formái oly erővel teljesek, minőket csak foltokban kitűnően szerkesztő művész állíthat elő. *Napos délelőtt* című olajfestménye ép úgy megkap színeinek komoly, férfias szépségével, mint mozgalmas, játszi rezgésű napfényes levegőjével, a mint körülfolýja a terített asztalt s szeszélyes foltokat ejt a nő lilaszínű ruháján. A tárlat javához tartoznak még Edvi Illés Aladár *Március* című friss megfigyelésű, keresetlen, igaz olajfestménye, továbbá Strobentz Frigyes *Merengés-e*, s alig mutatott még be oly kiforrott munkát Csók István, mint most látható *Atelier-sarok* című olajfestménye. Rajzának készsége (főként a női akt szép megoldásában) ép oly felöltő, mint színezésének érettebb, átgondoltabb volta, mely szerencsésen üt el utóbbi időben látott képeinek nyersségétől, s durva, művészileg igazolatlan színellen-téiteitől.

Több oly művész is lenne említhető, kik a szokott színvonalon maradva, derék művekkel gyarapították a tárlatot; többé-kevésbbé figyelemreméltó új neveket is jegyezhetnénk fel. Mindez azonban alig lendít a tárlat általános mérlegén. Sok nem sikerült, részben silány munka, s a magasabb törekvés ritkasága: ez marad végösszeg gyanánt. A tárlat szobrászati része még kevésbbé vigasztaló. De vajon meglepő-e kulturális életünk egyik, különben elismeréseméltó színvonalú, virágzó ágában a pezsgés hiánya napjainkban? Vajon a politikai, társadalmi, gazdasági viszonyok ziláltsága maradhat-e hatás nélkül a művészetekre? Vajon a múzsák, melyeket a régiek szerint elnémit a fegyverek zörgése, jól érezhetik-e magukat a puffogó szócsaták között? Talán a téli tárlatban is napjaink szomorú képe tükrözik.

— y.

„A sivatagban.”

— Szalay Karoly filozófiai költeménye. —

I.

Diszes szobák lámpáin függő üveghasábokon átszűrődő napfény a falra festi a szivárvány összes színeit. Ellenben zimankós, ködös időben élet nélkül csüngnek a prizmák; ha pedig meggyújtják a kandaló tüzet, úgy sima felületükön vérpiros fény jár ötletes táncot. Ilyen a költő lelke is. Ezért ismerik el, hogy „minden irodalom többé-kevésbbé visszatükrözi annak a népnek egét, erkölcsseit és történelmét, melynek kifejezője”. (Hugo. Odes et Ballades. Introduction de 1853). De miként eltérő alakú és finomságu üveghasábok eltérően törnek meg a fényt, úgy a költők szintén más és más módon fejezik ki koruk gondolatvilágát. E két ok: egyéniség és külső világ szövevényes kölcsönhatása teremt az irodalomban.

Az akarat óriási túltengése, a köznapiasság korlátaiba ütköző lángész keserves tusája váltotta ki Byron világfájdalmát. Az akarat gyengesége, a hétköznapi élet szürkességében fuldokló tehetség csendes bánata sir ki Werther szenvedéseiből. Anglia és Németország társadalmi bajai hatottak Manfréd szerzőjére és Goethe-re egyaránt; de az elsónél féktelen erővel, a másodiknál beteges módon, gyenge érzékenységgel párosultak s így születte meg a keserűség két teljesen azonos és mégis elütő apotheozisa.

Ezzel a Fájdalom megindul a világ költészetének meghódítására, de minden országban, melyet leigáz, maga is módosul. Leopardi lantján a húrokat már nemcsak a társadalmi bajok, hanem a gondolkodás és vallás

ellentéte remegteti meg. Buzgó katolikus apák meggyülemlett öröksége: a hit inog lelkében; nemcsak a földi, de a mennyei ország pusztulása rettentti meg látó szemét. Müsset pedig már első sorban a gondolkodás kinaiat panaszoja. Szívének minden íze a vallás felé vonzza, agya pedig hitelenségbe sodorja. Évezredek kereszténység az enciklopédisták munkájával kél harcra és e keserves tusában kétségbeesetten kiált fel:

„Je ne crois pas, o Christ! à ta parole sainte:
Je suis venu trop tard dans un monde trop vieux.
D'un siècle sans espoir nait un siècle sans crainte;
Les comètes du notre ont depeuplé les cieux.” (Rolla.)

De a kételkedés nem csak a templomba, hanem a bölcsészek akadémiájába is behatol; előbb megőrli a hitet és azután kikezdi a gondolkodást. A „mal du siècle”, mely a 18. század végén és az azután következő években a társadalmi bajokból táplálkozott, hova-tova a gondolkodás betegségévé fejlődik. Leconte de Lisle költészetében emberi bűnök ritkán szerepelnek, műzsája a bölcsészet útvesztőjén tévelyeg. Mútan bejárta az emberiség legnagyobbjaitól épített tudós rendszereket és hasztalan keresett majd itt, majd amott megnyugvást: egy halott költőhöz — de tulajdonkép maga magára gondolva — e szavakat intézi:

Moi, je t'envie, au fond du tombeau calme et noir,
D'être affranchi de vivre et de ne plus savoir
La honte de penser et l'horreur d'être un homme
(Poèmes tragiques: A un poète mort.)

E soroknál keserűbbeket hasztalan keresünk a világirodalomban, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy nem közönséges szenvedések váltották ki azokat: Leconte de Lisle-től az élet semmit sem tagadott meg: Kortársai Hugo Viktor mellett a legnagyobb francia írók sorában emlegették; az akadémia pálmájával tüntette ki; a költők nagy száma magáénak vallotta azt az iskolát, a melyet ő teremtett. Benne a század nyavalyája a gondolkodás betegségévé fejlődött”; az akarás túltengése vagy tehetetlensége nem társadalmi hibákba ütközött, hanem a gondolkodás a megismerhetetlennel került szembe. Vele a világfájdalom alakulásának harmadik jegyében lép: a humanitás és hitbe vetett remény után nála a tudás iránti bizalom veszett el.

II.

Szalay „A sivatagban” című költői munkájában felleljük az emberi gondolkodás három mértföldjelzőjét: a Hit, Tudás és Humanitás kérdései hozzák rezgésbe az író lelkét. A rossz látása benne is nagy előzőihez hasonló fájdalmat vált ki, melynek megnyilvánulási alakját azonban erős egyénisége sajátosan formálja. Az ő lénye más, mint ama germáné, keltáé, vagy olaszé, kmekek lantját fájdalom ihlette meg; a lelki rokonság kapcsai még leginkább gall apák késői ivadékaihoz fűzik. Érdekes megfigyelni, miként váltja ki az okok hasonló volta, megfelelő, de egymás előtt valószínűleg ismeretlen költőkben ugyanazt az érzéseket, melyekre azonban különböző egyéniségük eltérő bélyegét nyomja:

Szalay a létért tolytatott küzdelmet nézi, melyben

„Segíteni önmagán mindenki úgy remél,
Ha társi testiből emelt halomtetőn
Bevárja míg elül a vészes áradat
S boldog, ki mindenét veszítve: mentve lőn!”

A francia költőt szintén elkészeríti a kíméletlen harc, melyben a gyengét eltiporják és így kiált fel:

„O siècles d'égorgueurs, de Faches et de brutes
Honte de ce vieux globe et de l'humanité
Maudits, soyez maudits, et pour l'éternité!”

(Leconte de Lisle: Poèmes Tragiques: Les Siècles maudits).

A magyar ember lelkében az ádáz tusa látása oly képpel társul, melyet hazátkereső elődei végigéltek, ő pedig gyermekkorában számtalanszor elgondolt: A sivatag képe tűnik fel és benne

„Az Éden tájhoz sóvárgó vándorok”.

Richepin szintén nézte a dolgok és különösen az eszmék örökös körforgását, de benne a gondolat és kifejezése sokkal elvontabb. Az emberek egyedi léte megszűnik; a millió részből összetett tömeg egységgé, fogalommá alakul, személyivé olvad össze. Az emberiség tulajdonképpen a bolygó zsidó, kinek pihenés és eredmény nélkül örökké mennie kell.

„Il marchera, fier et sombre
Les yeux grands ouverts dans Tömbre
Augmentant toujours le nombre
Des mystères qu'il comprend.
Pas de repos, pas de somme,
Jusque a tant qu'on Tassoméi
C'est avec le dernier homme
Que mourra le Juif-Errant”.

(Jean Richepin: Les Blasphemes; Le Juif-Errant).

A sivatagban vándorló emberiség megpihen és az éj csendjében felhangzik a panasz szava:

„Mít — álnok próféták szerint —
A bölcs Teremtő, hogy reá mért:
Csupán ürügy, békóba verni
A könnyenhívó föld fiát,
Ki álmodozva éli át
Egy pillanatnyi létidőjét;
S lemondva e múltó világról
Ki nem menekszik az igából,
A melyben más javára szánt;
Ki jót, nemest, gazt egyaránt
Vak eszközévé aljasít
S zsarnok bilincse lesz a hit”.

A költő itt sokaktól vallott igazságot fejez ki: a hit a hatalmasok eszköze. De leírása nem oly tömör, mint például francia rokonáé, ki a hívés összes rossz következéseit így foglalja össze:

„Rien n'est vrai; rien n'est sur. Plus on croit plus on pleure.
Esperer, ici-bas, c'est marcher vers souffrir.” (Edmond Haraucourt:
L'Ame Nue; Renonciation.)

De nemcsak a hívés rejteget keserűséget; a tudás utáni vágy is csalódást okoz .

„A mérhetetlen alkotás
Előtt leroskad a tudás.
Kétségek réme fojtogat,
Hiába értek oly sokat.
A mindenség célját keresve:
Vergődöm íme porba esve.
Rám béke nem vár, nem sehol! . . .
Egy zagyva képbe összefoly
Mindaz, mit egykor tudni véltem . . .
Hiába ... óh! hiába éltem!”

E nemes sorokat a használás erős vágya sugalta és egyáltalán nem érzik ki belőlük a kielégítetlen hiúság, mely például Ikarus panaszában így sóhajt:

„En vain j'ai voulu de l'espace
Trouver la fin et le milieu;
Sous je ne sais quel ocul de feu
Je sens mon aile qui se casse;

Et brulé par l'amour du beau,
Je n'aurai pas l'honneur sublime
De donner mon nom a l'ablme
Qui me servira du tombeau.”
(Charles Baudelaire: Fleurs du Mal; Les plaintes d'un Icare.)

A pusztában bolyongó emberiségnek a tudás és hit tehetetlenségétől okozott fájalmát a *humanitás* sem enyhíti:

»Testvériség hazug lepel,
Mit álnok ember ölt magára
S vidám napunk midőn lejárja:
Bukásunk szemfedője lesz.»

Victor Hugo e gondolatot így fejezi ki: „Meghalt az emberiség lelki-
ismerete” (Hugo: Les Chatiments; Ultima verba.).

Az emberiség pusztában barangoló karavánhoz hasonlít, melynek szenvedéseit a Hit, Tudás és Humanitás csődje fokozza: íme ebbe a távlatba állítja be Szalay költeményét. Pesszimizmusa hasonlít a francia költőkéhez, de képei természetesebbek, kevésbé elvontak; leírásaiban viszont a tömörség kisebb fokát leljük fel. A javítás, boldogítás utáni vágy már a bevezető rés/bői is kitűnik és ép e sajátság adja meg a szigorú demarkacionális vonalat Szalay és Leconte de Lisle iskolája közt, mely a kétségbeeséstől nem tud és nem „akar szabadulni. Baudelaire és Harancourt mesteri tömörséggel rögzíti meg a gondolkodás leverő igazságait, a „Sivatagban” című mű szerzője számot ad a bajról, de egyúttal keresi a reményt is. A költemény három részben világítja meg a szenvedés ama hármas okát, melyre a

bevezetés rámutatott és egyúttal a remény hármasszlopára helyezi a tökéletesedés épületét.

A könyvek harca a hit kérdéseit vizsgálja. A látnok szeme előtt meg-elevenednek könyvei s mindegyik valamely elvált síkra. A Hősköltészet régi fényességét siratja:

„Az ősapák dicső erénye
A női szív derűje, fénye,
A háziasság édjé, bája
Letűnt örökre! Messze szálla! . . .

Hasonló fájó érzést személyesít meg Leconte de Lisle képe:

„Les Muses a pas lents mendiantes divines,
S'en vont par les cités en proie au rire amer.”

(Poemes Antiques: Dies Irae.)

A Törvénykönyv szintén panaszkodik:

„Magát a jog épűgy lejártá
S újabb erőszak jött nyomába,
Mely meghazudtolt régi rendet
Mit egykoron büszkén teremtett.”

A dolgok örökös körforgása az erkölcs parancsait is módosítja:

„Les lois chassent les lois dont un peuple était fier;
Un fleuve de mepris vient en laver les traces:
Nous punirons demain ce qui fut juste hier,
Et nos propres vertus font rougir des races.”

(Haraucourt: L'Ame Nue; L'Immuable.)

A változás törvénye a Bölcsészetet is igájába hajtja. Ezért beszél így egy régi könyv a költőhöz:

„Én, a ki mindent sorra járék
S felelni vágytam rá, beláttam,
Hogy felhatolni gyenge szárnyam
Odáig, hol elembe táru
S megoldva áll a léttalány!”

A kielégítetlen tudás örök vágya: íme a szenvedések legrettenete-
aebbje, mely minden gondolkodó körül ott ólálkodik. (L. pl. Leconte de
Lisle: Poemes Antiques-jében; „Bhagavat”.)

A megismerés utáni vágy kínozza a gondolkodót, míg az éhség gyöttri
a népet. Mindkettő fájdalmas, de a másodikat már azért is enyhíteni kell,
mivel csak a testi szükségletek csillapítása után kezdődhetik az agyvelő
munkája. Anyagi boldogulás nélkül nincs szellemi munka. Ezt a nagy igazságot
mondja el egy piros táblájú könyv:

„Kenyér is kell a föld fiának
Míg lelke a magasba szárnyal.”

És az anyagi szükség lázadásra kényszeríti a lelkeket; az éhező tömeg üres beszédnek hisz minden egyebet,

„Mert a teremtés műhelyében
A munkáé csupán az érdem.”

A nagy egyenlőtlenység szemlélése ad fegyvert a tömeg kezébe:

„Dire: D'autres ont tout; et moi qu'est ce que j'ai?
Songer, être en haillon, et n'avoir pas mange,
Tout le mal sort de la. Pas de pain sur la table;
Il ne faut rien de plus pour être épouvantable.”

(Hugo: L'Année terrible; Juin. IX.)

Íme az örök változás újabb képe, a jelenkor társadalmát mozgató gondolat megnyilvánulása. Hugo csak sejti az éhségben rejlő óriási motorikus erőt, Szalay maga körül látja az új vallás keletkezését. A szocializmus a földre helyezi át az egyenlőség országát; új hitet, majd vértanukat és végül zsamokokat teremt. És e félelmetes alakulás szemlélése közben a költő lelkében nemes atavizmus ébred fel. Emlékezésében az a könyv ölt testet, mely felmenőinek tanácsadója, vigasztalója volt; mely a család életével, történetével forrt össze:

„Sok ősapám, óh, hányszor tölte Éjét és napot átolvasásán, Elmélkedőn sok bölcs tanácsán! Vigaszt keresve, hogyha bánat Vagy sors csapása raja támad S könnyebbülést találva benne, Mintha a ház őrzője lenne: A nemzedék fogytán s növésén	Beléje írták . . . sárga lapra, Fakó sorok . . . ! Sok félbehagyva S más kéz folytatta, mit előtte Nem ért rá feljegyezni őse. Öröm ha érte a családot: Helyet a vígság is talált ott, Elhunyt apát beirt fia ... A bölcsesség e régi könyve: A vén, családi Biblia ...”
--	--

De nemcsak a költő családjának, hanem az emberiségnek történelme is megelevenedik látó szeme előtt. Megszólal a könyvek könyve:

„Hallám az ember hitszegését, A kígyó átkos szisszenését; Kain botjának zuhanását, Az életunt Jób átkozását; A Prédikátor kételkedését, Nagy próféták reménykedését S babyloni vizekre hajló Fűzek alatt, hogy kélt a jajszó! Mí fényt vetett sok századokra, A Mózes égő csipkebokra: Láttam kialvón s hamvadása Lőn Izraelnek pusztulása!	S jászol közé midőn siettek Királyai dús napkeletnek: Látám a csillagot, mely égett, Isten fia, hogy emberré lett. Virágvasárnapi „hozsanna!” A nagypéntek tragédiája, A húsvéti feltámadás S „tüzes nyelvek” csodás beszéde: Bennem megírva mind!”
--	---

Ennél szebben nem írták le azt, mi a bibliából felénk szól és megragadja képzeletünket még akkor is, ha már hinni nem tudunk. De Szalay költői lelke nem vesztette el bizalmát. Esze felraktározta, agya megvilágítja

ama kétségbeejtő tanításokat, melyekből korunk hitetlensége táplálkozik, de azért győzedelmes bizalommal így kiált fel:

„Mi összetartja a világot:
A szeretet, a mely megváltott!”

Lelkében a könyvek harca csillapul és feltűnik a szeretet jegyében a béke vigasztaló reménye. A költemény első része a hívés apoteozisával végződik.

* * *

A második rész a tudás és megismerés kérdéseit énekli. Ádám az égben tűnődik az egyre változó mindenség sorsán. Nemzeti költészetünkben ez a bibliai alak személyesíti meg az emberiség nehéz tusáját, a gondolkodásból fakadó kínos kételkedést. Mindnyájan Madách alkotásából szívtuk fel nemünk történetének tragikus jeleneteit és mindnyájan ráismertünk majd Szalayban Madách örökösére, ki megtisztult hittel kiáltja felénk:

„A legfőbb jó: maga az élet,
A mindenség csak ezer' lett.

S a végtelen a mi betölti,
Egy célt követ csak: azt, hogy éljen.”

Szalay költeményének olvasása közben nem egy olvasó kiáltja majd Musset-vel: Ó Krisztus, nem tudok hinni szent igédben; de mindnyájan elismerjük, hogy a lét célja az élet. Miként testünkben a vércseppek, úgy keringnek a világok a mindenségben és e cseppek láthatatlan atomjaihoz fogható a mi egyéni létünk. Hivatásunk és célunk az élet. Ezért szenvedünk; azért halunk meg, hogy új élet fakadjon porladó tetemünkéből. Ez a szilárd hit nyújt erőt a küzdelemhez, ad megnyugvást a megsemmisüléskor. Nemcsak életünk, de legkisebb egyéni erőfeszítésünk is megtermi gyümölcseit. Semmi sem vész el nyomtalanul. A költő agyában egykoron rezgő sejtek tán már finom por alakjában táncolnak az ablak hasadékain beszűrődő napsugáron, de a gondolat, melyet megteremtett, az utódokban él tovább és az ő hitüket, az ő cselekvésüket irányítja. Létünk célja az élet. E nagy célért kell elviselnünk a szükségszerű szenvedést, mely annak feltétele. Közülünk némelyek mozdulatlan apáthiával teszik ezt, mások küzdenek az élet közvetlenebb céljának: a tökéletesítésnek érdekében. Szalay ez utóbbiak közt foglal el előkelő helyet. Költeményének utolsó része megkapó kép alakjában festi a humanitás követeléseit.

Isten a teremtés után angyalaival a földre dobhatja adományait, melyek azonban az ember kezében megromlanak. A föld fia kincseket kapott, de ezekkel kicsapongásait táplálja; a királyi korona a zsarnokság jelévé lesz; az ekevasból fegyvert kovácsolnak; farizeusok élnek vissza a szabadság jelszavaival. A sok jó az emberiségnek rosszat okoz és javulást csak a fájdalomtól várhatunk.

„Fájdalom, csapás, ha nincs kimérve:
Kit epeszt a vágy, hogy öröm érje?

Küzdelemnek szenvedés a társa,
Ez nyit utat tiszta boldogságra.

Mintha csak Musset sóhaját hallanék:

„L'homme est un apprenti, la douleur est son maître,
Et nulle ne se connaît tant, qu'il n'a pas souffert
C'est une dure lois, mais une lois supreme,
Vieilli comme le monde et la fatalité,
Qu'il nous faut du malheur recevoir le baptême.
Et qu'a ce triste prix tout doit être acheté,”

Szalay is nagy szenvedések árán vásárolhatta meg azt a mély látást és jóleső hitet, mely életet ad költeményének és küzdelemre hívó visszhangot kelt az olvasó lelkében.

III.

A természet megismerésének kérdései sok nagy gondolkodó agyát mozgatták meg, míg végül kikristályosodtak az igazságok: Az égitestek járását meghatározó törvényt Ptolomeus, Philolaus, Architas, Aristarchus és Kopernikus kereste; mindegyikük egy-egy lépéssel közelebb jutott a valósághoz s így munkáival egyengette azt az utat, mely Kepler és Newton világregdítő felfedezéseihez vezetett. A villamosság elmélete Gilbert, Guericke, Dufay, Coulomb, Poisson, Volta, Derstedt, Ampere, Seebach, Faraday, Hertz nevéhez fűződik. És e tudósok mindegyike előzőinek munkájára saját egyéniségének és ismeretkörének megfelelő újat épített. A tudományok művelői számolnak a tökéletesítés e menetével: azért vizsgálják gonddal a megismerés történetét, mivel ily módon állapítható meg a haladás iránya és a kutatás módszere.

Pontos megfigyelés hasonló jelenséget mutat az irodalomban is. Jólehet rendesen e téren nem hangsúlyozzák az okozatiság általános törvényének uralmát. Megszoktuk a költői termékeknek kizárólag az író lelkével való magyarázását, pedig az író egyénisége csak az okok egy rendjét meríti ki. Némelyek segítségül hívják ugyan a nemzeti históriát, de megfelelnek a ható okok harmadik kategóriájáról: a világtörténelemről, melynek képét a világirodalom tükrözi vissza. Pedig, ha jól be akarjuk állítani nagy művek keletkezését s különösen, ha a bölcsészet kötött vagy kötetlen alakban jelentkező termékeit vizsgáljuk, úgy feltétlenül célszerű a tények lehetőleg tág köréből való kiindulás. Példa erre a jelen sorokban ismertetett mű is. Szalay alkotásának jellegzetes sajátosságait legjobban a világirodalom perspektívájából látjuk. Így találjuk fel a *genus proximum*-ot és *differentia specificam*-ot, vagyis a meghatározás két elengedhetetlen feltételét: Szalay egyénisége és tudása rokon a francia bölcsész-költőkével, de viszont az erős remény és a tökéletesedésbe vetett szilárd hit őt elválasztja tőlük. Tárgyához ő is az elmélkedés útján jut, de azért nálunknál közelebb áll a mindennapi élet jelenségeihez. Munkája az övéknél hosszabb lélegzetű s tán ezért is kelti a nagyobb egység benyomását. Gondolatainak megtestesülése könnyebben érthető, képei anyagiasabbak, tehát az olvasók nagyobb körére számíthat; viszont előadása ezért a franciáknál terjedősebb, kevésbé plasztikus. Művében nagyobb az egyéniség, kisebb a művészet.

E meghatározásból következik Szalay nagy érdemének és egy-két tökéletlenségének oka: Majdnem bizton állíthatnánk, hogy alig ismeri francia előzőinek művét. Ha nem így lenne, úgy néhány nehéz próbálgatásból,

technikai nehézségekkel való küzködéstől menekül meg. Lelki rokonainak tanulmányozása utánzásra sem csábította volna. Következik ez abból a hatalmas egyéniségből, mely egész munkájában megnyilvánul. És ez az alkotó erő megtalálta egyedül azt az utat, melyen távoli ország kiváló fiai haladnak. Ez a véletlen találkozás az író kiváló volta és irányának helyesége mellett bizonyít. Szalay egymaga végig élte és, hiszem, végig is szenvedte azt, mi két emberöltőn át fájdalmas rezgésbe hozta a francia költők legkiválóbbjait. Hogy ez megtörténhessen, nem volt elég az övékéhez hasonló éles szem, finom agy és érző szív, hanem szükséges még az okok hasonlósága. Korunk szellemi látókörét betöltő gondolatok kikristályosodásához megfelelő egyénen kívül, megfelelő társadalmi viszonyok szükségesek. Ismerjük a francia tudományt és társadalmi viszonyokat, úgyszintén az ezekből táplálkozó költészetet; ezenkívül rokon szellemű magyar művet lapozunk. A tudomány ma jóformán mindenütt hasonló irányú, ezt a tényezőt kikapcsolhatjuk. Marad tehát hasonló költői termék, melyből hasonló társadalmi alakulásra következtethetünk. Vagyis okunk van azt hinni, hogy ama bajok, melyek Franciaországban vulkánikus kitorések alakjában rémes fényvel világították meg a XIX. század nem egy korszakát, nálunk is, bár lappangó alakban, megtalálhatók és hogy társadalmi hibák és emberi szenvedésektől szított talaj felett járunk, mely talán már holnap megnyílik lábunk alatt . . .

De hát ha Szalay nálunknál tovább lát? Művének minden lapján ott ragyog „A magam útján”, ez a nagy elvet megtestesítő mondat, melyet egy értékes verskötetének címlapjára írt. És ennek az önállóságnak megkülönböztető jele az a bizalom, mely Szalaynál a nyomor látásából fakad. Művében nagy kérdések mély ismeretére valló erős hit nyilatkozik meg egyénileg hatalmas módon. Hátha megokolt e bizalom? Hátha jobb napok elé néz az emberiség? Régente a látnok — vates — egyúttal költő volt. Talán újra elérkezett a kor, melyben az ihletett költő egyúttal jós; talán nemsokára eljövend az igaz hit, tudomány és humanitás kora, melyet mint inspirált előhírmők, Szalay énekelt meg?!

Harkányi Ede.

Mezőgazdasági munkabéreink.

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon az 1904. évben. A m. kir. földművelésügyi minisztérium kiadványa. 1905.

Örömmel látjuk, hogy újabban a mi kormányhivatalaink is lehetőleg kimerítő tájékoztatást igyekeznek szerezni és nyújtani azon tényekről, melyek a magyar nép gazdasági és társadalmi helyzetének megismerésénél döntő jelentőségűek. Ezen törekvésnek egyik értékes eredménye a földművelésügyi minisztérium által a fenti” cím alatt kiadott kötet. A munkálatnak két érdeme van, az egyik, hogy nem kívánja a tényeket szépitni, hanem úgy adja elő az adatokat, a mint a tudósítók azt az „egyes vidékekről beszolgáltatták. A másik az, hogy „munkás-viszonyok” című fejezetében a mezei munkásság életében föllépő jelenségek okait is kimutatni igyekezik.

Jegyezzük meg azonban mindjárt, hogy a munkálat összeállítói buzgalomuk dacára sem tudták elérni azt a célt, hogy a magyarországi mezei munkások kereseti viszonyairól teljesen megbízható tájékoztatást

nyújtsanak, bár e tekintetben mentségükre szolgálhat az anyaggyűjtés óriási nehézsége.

Az összhelyzet megítélésére bizonyára leginkább a mezőgazdasági munkások egész évi keresetének ismerete szolgálna. Am az előttünk fekvő munkálatnak épen ez a része használható legkevésbé, azon részletezés dacára, melylyel a különféle munkákkal foglalkozó egyének keresetét járásonként kimutatni igyekeznek. Ezen táblázat adatai oly szélsőségekben csapongók, oly kevéssé egyeztetetők össze a többi táblázatok adataival, végre — last not least — annyira kerekszámúak, hogy azokat csak a legnagyobb óvatossággal lehetne használni. Az egyes férfimunkás keresete ezen összeállítás szerint vidékek és munkáágak szerint évi 100 és 800 korona között ingadoznék. Valószínű, hogy az adatgyűjtők egy része itt figyelmen kívül hagyta a mezői munkások termény- és élvezmény-kereseteit, más része pedig kivételesen kedvező, vagy kedvezőtlen helyzetű emberek kereseti viszonyainak indulat el. Általában kívánatos lenne a férfimunkás keresetének meghatározásánál elkülöníteni azon, már csak csekélyebb díjazás mellett könnyebb kisegítő munkákra alkalmazott öreg embereket, a kik rendszerint már nem is szerepelnek mint családfenntartók.

Legtüzetesebb tájékoztatást a munkások kereseti viszonyairól a „napszámberék” című első rész nyújt, mely a férfiak, nők és gyermekeknek az év egyes szakaiában elért napi keresetét járásonként részletezve tartalmazza. Megtudjuk azt is, mennyi az ellátásban részesülő napszámos bére. Sajnosan nélkülözünk e táblázatban egy oly rovatot, melyből megláthatnók, hogy az év egyes szakaiában átlag hány napon volt az egyes munkásnak tényleg keresetre alkalma. Ezért a hiányért nem kárpótol sem a négy évszak napszámberéinek egyszerű átlagszámítása útján keletkezett „évi átlag” rovat, sem a könyv V. részében olvasható általános kijelentések, hogy az egyes járásokban elegendő keresetük volt-e a munkásoknak, vagy nem? Mindamelllett a munkának ez az I. része a legtanulságosabb. Az egyes vidékeken az év egyes szakaiában elért napszámok magasságából következtetést vonhatunk az általános kereseti viszonyokra. Természetesen első sorban a családfenntartó férfiak egészen pénzben — tehát ellátás nélkül — szerzett napszáma nyújt megfelelő tájékoztatást.

A napszám természetesen legmagasabb nyáron, a nagy aratócséplő-munkák idején. Ekkor a férfi napszáma a munkálat szerint országos átlagban 194 fillér. Az ország 25 megyéjében és 4 törvényhatósági városában ez a kereset 180 fillér alá esik (Szolnok-Doboka-megyében a nyári férfi-napszám 113 fillér), 6 megyében és 11 törvényhatósági városban pedig 210 fillér fölé emelkedik. A legnagyobb napszámért — 400 fillér — Versecz városa mutatja fel.

Szintén természetes, hogy legalacsonyabb a napszám télen szokott lenni. Ekkor a férfi-napszám keresete országos átlagban 101 fillér. 23 megyében és 2 törvényhatósági városban a kereset 90 fillér alatt marad, 6 megyében és 11 törvényhatósági városban pedig 210 fillér fölé emelkedik.” A szélső számok itt 65 fillér (Ugocsa-megye; egyes járásokban még alacsonyabb számok is előfordulnak) és 230 fillér (Versecz város).

A tavaszi és őszi napszámok a fenti határok között maradnak; a tavaszi férfi-napszám országos átlaga 119, az őszié 139 fillér. Meg kell jegyeznünk, hogy az őszi napszám legtöbb helyütt legközelebb áll az évi átlagos napszámhoz.

A családok fenntartása szempontjából másodsorban tekintetbe jövő női- és gyermek-napszámok adataira még utóbb fogunk visszatérni.

Az egyes évszakokban elért napszámbérek összevetése alapján megkíséreltem az ország törvényhatóságait csoportokba foglalni a kereseti viszonyok jóságára nézve. Öt csoportot állítottam fel; az alapul szolgált számítás tüzetes kifejtése itt messzire vezetne:

I. Igen jó keresete volt a mezőgazdasági napszámosságoknak Árva megyében, továbbá Selmec és Bélabánya, Pozsony, Budapest, Kassa, Versecz és Pancsova városokban.

II. Jó volt a kereset Liptó, Bács-Bodrog, Csongrád, Gömör-Kisliant, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén és Csik megyékben, továbbá Székesfehérvár, Győr, Szabadka, Újvidék, Zombor, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nagyvárad és Debreczen városokban.

III. Közepes (inkább rossz) volt a kereset Bars, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom, Mosón, Vas, Veszprém, Heves, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun, Békés, Hajdú, Máramaros, Csanád, Brassó, Fogaras és Háromszék megyékben, továbbá Pécs, Sopron, Szeged, Szatmár, Némethi és Kolozsvár városokban.

IV. Rossz volt a kereset Esztergom, Hont, Nógrád, Nyitra, Baranya, Fejér, Győr, Komárom, Somogy, Sopron, Tolna, Zala, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Abauj-Torna, Bereg, Borsod, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Krassó-Szörény, Temes, Torontál, Beszterce-Naszód, Hunyad, Maros-Torda, Szeben, Torda-Aranyos és Nagy-Küküllő megyékben, továbbá Komárom, Baja, Arad, Temesvár és Marosvásárhely városokban.

V. Végre nagyon rossz volt a kereset Szilágy, Ugocsa, Arad, Alsó-Fehér, Kis-Küküllő, Kolozs, Szolnok-Doboka és Udvarhely megyékben.

Ez a kis összeállítás már igen érdekes észleléseket enged meg. A mezőgazdasági napszámosságok kereseti viszonyai legkedvezőbbek az ország északi, legkedvezőtlenebbek délkeleti részében. A föld termékenysége úgy látszik, alig van hatással a napszámbérekre. A nagyobb városokban — a hol a napszámosságok esetleg ipari munkában is alkalmazást találhatnak — magasabb a napszám, de már a környék béreire nem gyakorol a városok és ipartelepek közelsége oly kihatást, mint gondolnók. Minden vidéken vannak törvényhatóságok, melyek — nyilván helyi okok folytán — a környező területtel szemben kedvező vagy kedvezőtlen értelemben kivételt képeznek. Ezt az ingadozást még inkább tapasztalhatjuk, ha az egyes járások számadataiba mélyedünk.

Egészen más világításban látjuk meg a napszám-bér-táblázat adatait, ha azokat a miniszteri kiadvány „munkás-viszonyok” című részének adataival összevetjük. Akkor mindenekelőtt szemünkbe ötlik, hogy a munkapiac keresleti és kínálati viszonyai a 10, jó napszám-bérekkel dicsekvő megye közül 7-ben volt a munkásokra nézve kedvező, vagyis ennyiben volt a munkaadóknak minden egyes kapható munkásra szükségük. A 17 középszerű megye közül már csak 4-ben volt a helyzet a munkásokra nézve ily kedvező, a 28 rosszkeresetű megye közül már csak 3-ban — végre a 8 legrosszabb keresetű megyék egyikében sem — itt tehát a munkaadók úgyszólván tetszésük szerint szabhatták meg a bért.

A munkakereslet és kínálat döntő hatása a napszámbérekre még világosabban élénk áll, ha azon okokat is vizsgáljuk, melyeknek az egyes járásokban a mutatkozott munkáshiányt tulajdonították a tudósítók.

Ezen okok közül legnagyobb mérvben a kivándorlás szerepel. A 63 vármegye közül 42-ből — a mi 67%-ot tesz ki — jelentik, hogy vagy a megye egész területén, vagy legalább némely járásaiban munkáshiányt okozott. A 10 legjobb keresetű vármegye közül 8-ban

(80%), a 17 közepesből 12-ben (71%), a 28 rosszából 20-ban (71%), a 8 legrosszabból 2-ben (25%) tapasztalták ezt a hátráltató körülményt. A munkásvándorlás — mely alatt mindenesetre a munkásoknak a vidékről időszakonként való eltávozását kell érteni — 13 megyében okozta panasz tárgyát és pedig 2 jó (20%), 7 közepes (41%) és 4 (11%) rossz keresetű megyében. A kivándorlás munkabéremelő hatása itt félreismerhetetlen; bármily elszomorító az a tény, hogy évenként annyi polgártársunk vész el hazai munkánk számára, mégis el kell ismernünk, hogy az ittmaradók helyzetén is könnyítenek azok, a kik elhagyják az emberekkel túlterheltnek látszó hajót. Hogy ez a hajó jobb kormányzás mellett nem bírna-e el sokkal több embert, mint a mennyi itt marad és elvándorol — ez nem képezi ezen ismertetés tárgyát.

A mezőgazdasági munkák torlódása, melyet némely belterjesebb művelést igénylő termelési ág (szőlő, répaművelés) meghonosítása is okoz, 27 vármegyében fordult elő és pedig meglehetősen egyenletesen a különféle kereseti viszonyokat feltüntető megyékben; csak a 10 legjobb megyében szerepel kevésbé. Tehát a nagygazdálkodóknak az a félelme, hogy a több munkát kívánt termelési ágak meghonosítása a napszám-bért abszolúte emelni fogja, alaptalan.

Az ipar, gyári munka, bányák versenye, továbbá a városba tódulás 18 vármegyében volt észlelhető; nagy hatást azonban nem tett, a mennyiben mellette a legkülönfélébb napszám-bér viszonyok állhatták fenn. Megjegyzendő azonban, hogy a 10 legjobb és a 8 legrosszabb keresetű megyében kevésbé volt ez a munkakeresletet növelő körülmény észrevehető, mint az ország többi, inkább közepes viszonyokat feltüntető részeiben.

Gyér népesség miatt munkáshiány volt a közepes keresetet nyújtó Pest (!) és Moson, továbbá a rossz keresetű Nyitra, Somogy, Baranya, Tolna és Krassó megyékben.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy az időnként mutakozó munkáshiányt 1 megyében a szocializmusnak, 1-ben a felesművelésnek, 1-ben a sok kisbirtoknak és 3-ban a sok uradalomnak tulajdonították.

A női és gyermek-napszám általában úgy vidékek, mint évszakok szerint sokkal csekélyebb ingadozásokat mutatott, mint a férfi-napszám. A női napszám országos átlaga 93 fillér volt; 45 vármegyében 80—100 fillér között mozgott az évi átlag; 9 megyében nagyobb volt ennél, 9-ben pedig kisebb. A gyermek-napszám országos átlaga 63 fillér volt; 9 megyében 70 fillér fölé emelkedett, 1-ben pedig 50 alá esett. A nők és gyermekek munkáját már csak másodrendű fontosságú kiegészítőnek tekintik, melynek részére megállapítanak egy bizonyos díjazást, melyen fölül nem igen hajlandók a munkaadók menni. A női és gyermek-napszám az ország különféle részeiben általában alkalmazkodik a férfi-napszámhoz, bár e részben eltérések is vannak. A városokban — nyilván az ipari és házi szolgálatok gyakorisága miatt — sokkal jobb a nők és gyermekek keresete, mint a vidéken. Városokban a női napszám-bér kevés helyütt száll 1 K alá, sőt pl. Verseczen 208 fillért tett ki.

Nem terjeszkedünk itt ki a miniszteri jelentésnek azon részeire, melyek a ló- és ökor ígásfogat napi keresetét tartalmazza, valamint az egyes külön munkák (aratás, szőlőkapálás, permetezés stb.) jutalmazását tárgyalják. Ezen adatok értékesek és a mezei munkásnép viszonyaival foglalkozó nemzetgazdára nézve nélkülözhetetlenek. Azonban a mi célunk itt a munkabérvizonyok összehasonlító áttekintése; az ígásfogat keresete pedig tőkejövedelmet is foglal magában, míg az egyes

munkák díjazásából csak akkor következtethetnénk az egyes munkások általános kereseti viszonyaira, ha Ecsery módszere szerint nagyobb számú munkásnál tüzetesen megállapítanánk, hogy az óv folyamán mennyi része volt az egyes kereseti alkalmakban; hány napig dolgozott szőlőben, hány holdat aratott le hányadmagával, mik voltak ez alkalmakkal kiadásai, stb. Ezért mindjárt a jelentés azon részére térünk át, mely az állandóan alkalmazott mezőgazdasági munkások, az úgynevezett cselédek kereseti viszonyaival foglalkozik.

Az összehasonlítás alapjául a nős éves cselédek — tehát a tulajdonképeni családfenntartók keresetét vesszük. A nőtelen cselédek (kisbéresek), nő-cselédek (ezek úgy sincsenek sokan) és a „havi sommások” viszonyait ezen rövid ismertetés keretében mellőzhetjük.

A nős férfi-cselédek évi keresete az ország 32 vármegyéjében és 9 törvényhatósági városában 400 és 500 korona között volt, 16 megyében és 2 városban nem érte el ezt a számot, 12 megyében és 9 városban pedig meghaladta, 3 megyéről és 5 várossal nincs megfelelő adatunk. Az ingadozások országrészek szerint nem oly nagy, mint a napszám-béreknél, azonban még elég jelentékenyek és érdekesen szemléltetik a helyi körülmények hatását a munka egyes fajtáinak díjazására. Hogyan lenne különben lehetséges, hogy az állandó gazdasági cselédek javadalma-zása csekély Liptóme gyében, valamint Selmecz-Bélabányán, a hol a napszám-bérek magasak és a munkapiac körülményei is kedvezők a munkásokra nézve? Vagy hogy az átlagon fölül emelkedik a cselédbér Esztergom, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod-, Szabolcs-, Temes- és Torontálmegyékben, a hol pedig a napszámok keveset kapnak? Itt nem tartom kizártnak azt sem, hogy az eltérések részben a természetben adott díjazások értékelésének nehézségeiben találják gyökerüket. Általánosságban azonban számításaim mégis arra az eredményre vezettek, hogy a cselédbérek a napszámokkal párhuzamosan emelkednek és esnek.

Ha végigtekintünk a miniszteri jelentés óriási adathalmazán, sok érdekes tanulságot meríthetünk belőle és sok mindent megérthetünk, a mi eddig állandóan hivatalos fejcsóválás okát képezte. Például, hogy miért kezd a német józan munkásság a Délvidék kánaánföldjéről bizonytalan idegenbe vándorolni; miért volt az idén arató-sztrájk a gyönyörűen művelt Dunántúlon; miért oly elégedetlenek az erdélyi román földművesek stb. A jelentés táblázataiból azt is megjósolhatjuk, megközelítő valószínűséggel, hogy hol fogják az agrár-társadalmi bajok legközelebb nyíltan felütni a fejüket.

Az egyes vidékek adatai felvilágosítást nyújtanak az ott lefolyt bérharcok eredményéről is. A jelentés bevezetése a napszám-béreknél a legutóbbi 10 év alatt észlelt változásait is feltünteti három táblázatban. Bár a mezei napszám-bérek az évi termés szerint is ingadoznak, a táblázatok e részben mégis némi emelkedő irányzatról számolnak be. Az emelkedés azonban nem éri el a 10%-ot.

Aligha akad az országban sok oly optimista, a ki mezei munkásságunk helyzetét rózsásnak találná. Am arra már a jelentés adatai is reményt nyújtanak, hogy ez a helyzet jelentékenyen javulhat, ha a mezei népesség több alkalmat nyer munkaerejét máshol is értékesíteni, mint „uraságánál”. Most ily alkalom leginkább Amerikában kínálkozik számára; de nem lenne-e lehetséges a magyar gazdasági életnek az par és kereskedés alapjára fektetésével itthon egy Amerikát, egy magyar Amerikát létesíteni szegény népünk számára?

Farkas Geiza.

Beküldött könyvek jegyzéke.¹

Miért társadalmi szükség az általános titkos szavazati jog? Írta: *Huzella Gyula*. (Az általános titkos választójog ligájának kiadványai. 3. füzet).

A nép joga. Írta: Gróf *Batthyány Ervin*. (Az általános titkos választójog ligájának kiadványai. 4. füzet).

Milyen legyen az általános választójog a gyakorlatban. Írta: *Rácz Gyula* (Az általános titkos választójog ligájának kiadványai, 5. füzet).

Törvényjavaslat-tervezet az országgyűlési képviselőválasztói jogról. Közzéteszi *Kristóffy József*, m. kir. belügyminiszter. Budapest, 1905.

A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása. Írta: *Rácz Gyula*. Budapest, 1906. Deutsch Zsigmond és társa könyvkereskedése. Ara 1 K 60 fill.

Essais socialistes. (L'alcoolisme. La religion. L'art.) Par Émile *Vandervelde*, professeur à l'Université Nouvelle de Bruxelles. Paris. Félix Alcan. 1906.

Szocializmus és kozmopolitizmus. Írta. Dr. *Pap Tibor*. Máramarossziget, 1905.

Törvény és bíró. Dolgozatok az igazságügy köréből. Írta: Dr. *Balog Arnold*. Budapest, 1905. Politzer.

Könyvvitel és mérleg, tekintettel a fönnálló és létesítendő jogszabályokra. Írta: *Zsengery Manó*- Budapest, 1906. Lampel R. Ara 10 K.

A grammatika szerepe a paedagógiában. Írta: Dr.- *Weszely Ödön*. Budapest. Lampel R. 1905. Ara 80 fillér.

Újszövetségi apokrifusok. Fordította: *Raffay Sándor*. Pozsony. Wigand F. K. könyvnyomdája. 1905. Ara 6 K.

Olvasás közben. Jegyzetek és megjegyzések. Írta: *Ignotus*. Budapest, 1906. Franklin. 4 K.

A sivatagban. Költemény. Írta: *Szalay Károly*. Szerző sajátja. Budapest, 1906.

Az eleven kulcs. Egy szép ördög naplója. Írta: *Kabos Ede*. Budapest. Pallas, 1905.

A szendi Robinson, vagy a fin de siècle hőse. Verses regény XII. énekben. Írta: *Köpetzi Boöz D. Albert*. Kolozsvár. Fabritius Erik bizománya. 1906.

¹ Egyes művekre esetleg még visszatérünk.

A MUNKÁSMOZGALOM.

Szociálista mozgalom.

MAGYARORSZÁGBAN nagy harcok idejét éljük és a munkásság részéről harmincöt év óta folytatott ernyedetlen akció az általános és egyenlő választó jogért talán végre meghozza a gyümölcsét.

Soha még nem volt ily intenzív agitáció országunkban; a három óriási gyűlési campagne a múlt esztendő augusztus, október és december havában csaknem az egész országot felölelte s ez volt egyszersmint leghatékonyabb nyilvánulása a küzdelemnek, míg a múlt év augusztus 13-iki országos értekezlet, melyen 98 helység küldötte vett részt és a szeptember 10-iki rendkívüli kongresszus inkább impozáns tüntetés színet mutatják. Utóbbin 150 község 175 szervezete 307 küldöttel, Budapestről pedig 62 szervezet 118 küldöttel jelent meg. Hatalmas volt még a szeptember 15-iki fél napi politikai tömegsztrájk is, mely azonban a szervezett munkásság nagy áldozatkészségével szemben egyes szakmák szervezetlenségét is dokumentálta.

Mindez az anyapárt, a *magyarországi szociáldemokrata párt* ténykedése volt; e párttal egyenlő taktikai alapra csupán a *magyarországi független szocialista szövetség* (Várkonyi-

frakció) helyezkedett, míg a *keresztény szociálista munkáspárt* s a *magyarországi újjászervezett szociáldemokrata párt* ellenkező taktikát követ.

A független szocialista szövetség egyébként is serény munkálkodást fejt ki. A múlt év október hó végén megtartott kongresszusukon 82 község képviselőjében 165 küldött jelent meg és fontos szervezkedési kérdéseken kívül az általános választójogért való agitáció formáját beszélték meg. Régi pártlapjukat december eleje óta a *Földművelő* váltotta fel, mely mint politikai hetilap jelenik meg.

A KÜLFÖLDI mozgalmat is első sorban az általános választó jogért folytatott küzdelem uralja. Ez nyilvánult meg az *ausztriai szociáldemokrata munkáspárt* kongresszusán is, melyet október hó végén tartottak meg Bécsben 200 küldött jelenléte mellett. A gyűlés nyíltan kimondotta, hogy ezen követelésük megtagadása esetében a politikai tömegsztrájkot proklamálják.

Elővigyázatosabban bánt a politikai tömegsztrájk kérdésével a *németországi szociáldemokrata párt jena-i kongresszusa*. Idevágó határozati javaslatára csupán annyit ösmert el, hogy a politikai tömegsztrájk a munkásság hatalmas támadó vagy védő fegyvere,

de nem mondotta ki, hogy választói joguk megnyirbálása esetén azonnal alkalmazza is. Érdekes, hogy Légien, a németországi szakszervezeti mozgalom vezére, a politikai tömegsztrájk ezen — elyben való elfogadását — is ellenezte. Ez volt az egyébként fölötté sovány napirendnek legfontosabb pontja. Kimondták még, hogy ragaszkodnak május elsejének munkaszüneteléssel kapcsolatos megünnepléséhez, végül pártszervezeti szabályzatuknak részbeni újjáalkotásával az eddiginél is erősebb centralizációt teremtettek. Kiemelendőnek tartjuk még az antimilitarista propagandát, mely e kongresszuson ismét szóba került. Liebknecht, mint az elmúlt esztendőben, most is erősen hangoztatta ennek szükségességét, de Bebel ellenfölszólalása után a benyújtott határozati javaslatnak — a rendszeres antimilitarista akcióra vonatkozó „részét elutasítva — csupán azon szakaszát fogadták el, mely fölhívja a katonák figyelmét, hogy — panaszjogukkal gyakorta éljenek. — Sok érdekes adatot tartalmaz a kongresszus elé terjesztett pártvezetőségi jelentés, melyek között nem utolsó a legutóbbi kongresszus óta a párt tagjaira mért büntetés. Ez pedig 2 év s 3 hó börtönre, 65 év, 7 hó s 2 hét fogházra és 15.400 márka pénzbüntetésre rúg. A párt összbevétele kerek számban 700,000, összkiadása 500,000 márka volt s így a bevétel 100,000 márkával emelkedett az elmúlt esztendővel szemben.

A FRANCIAORSZÁGI egyesült szocialista párt, mely a *Parti Socialiste, Section française de l'Internationale Ouvrière* büszke nevet viseli, chalon-i kongresszusa november hó elején tartott meg 296 küldöttel. Legfontosabb határozatuk a választásokon követendő taktikára vonatkozott s ide-

vágólag kimondottak, hogy a kiválasztásokon mindenütt külön jelölt állítandó föl és csupán a pótválasztásokon köthető egység a polgári pártokkal. Elhatározták még, hogy a szakszervezetek nagy küzdelmét a nyolcórás munkanapért teljes erővel támogatják. Jelenleg a fönnálló 66 szocialista föderációból már 57 az egyesült párthoz tartozik.

Az *antimilitarista* propaganda a kontinens munkás-mozgalmának legérdekesebb jelensége. E tekintetben Franciaország halad legelől az *Association internationale antimilitariste*-tel, mely kongresszust is tart ezen esztendőben Oxfordban, — egybehívója Domela Nieuwenhuis, a szövetség titkára. Ezen egyesülés egész Franciaországban a múlt év október elsején, az újoncok behívásakor éles hangú fölhívást bocsátott ki s most a röpirat 28 aláíróját, — kik között Urbain Gohier és Gustave Hervé is szerepel — perbe fogták. Mindinkább erősbbodik továbbá az antimilitarista akció Olaszországban s a francia és olasz Svájcban is, sőt Csehországban is lábrakapott már, bár mindenütt a legerősebb üldöztetésben részesül.

RÖVID HÍREK. Milorad Popovics, a nemzetközi munkásmozgalom kiváló harcosa október elején Belgrádban meghalt. Két év előtt a magyarországi szerb szocialisták lapját szerkesztette s itteni tartózkodása alatt folyóiratunkat is fölkereste cikkeivel. — Az *olasz* reformista szekciók egységes párttá akarnak tömörülni, de törekvéseik eddig sikerre nem vezettek. — A *svéd* kamarai választásokon október elején 14 szocialistát választottak meg, míg azelőtt csak négy képviselője volt a proletárságnak. Két szocialista került be továbbá a par-

lamentbe az elmúlt évben *Szerbiában* is. Sikertelenül küzdöttek végül a *spanyolországi* szocialisták, kiknél egyébként kizárás terhe alatt tilos volt a választásokon a polgári pártokkal együtt működni. — New-Yorkban a szocialista egyetemi hallgatók és hallgatónök megalkották az *Intercollegiate socialist society* c. egyesülést.

Szakszervezeti mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI gazdasági mozgalom, — merően ellentétben a politikaival, — fölötté csöndes időket él, de annál inkább érezhető a szervezkedés lassú, de folytonos haladása. A vidéki mozgalom azonban még mindig nincs a kellő kerékvágásban; alakulnak ugyan szép számban vidéki szakcsoportok, de ez még a szervezethez alacsony momentuma. Az egyes szakszervezeti bizottságok, melyek a vidéki városokban levő szakcsoportok képviselőit képezik, többnyire nem állanak nagy feladataik magaslatán, vagy pedig egyáltalában meg sem alakulnak. így tehát hiányzik a kellő működés a budapesti *Szakszervezeti Tanács* és a vidéki szakszervezeti bizottságok között, a minnek hátrányai nagyon is érezhetők. A földműves munkások közötti agitáció azonban mindinkább élénkül. Elősegíti ezt, hogy lapjuk, a *Világ-szabadság* november óta politikai tartalommal is megjelenik, továbbá a Várkonyi-frakció munkálkodása. Utóbbiak január elején földművelő-szakkongresszust is tartanak.

A KÜLFÖLD szakszervezeti mozgalomában a régóta főnnálló nagy irányharc a német és francia szakszervezetek teoretikus és praktikus állásfoglalásait illetőleg, méreteiben egyre nagyobbodik. A míg a németek a

trade-unionismus felé folyvást jobban közelednek s a revizionizmust a szakszervezeti mozgalomba is átültetik, addig a franciák épp az ellenkező irányban eveznek: folytatják a nagy harcot a szocialista parlamentáris politika visszaéléseivel szemben s az antimilitarista propaganda legerősebb küzdői. Mindennek visszhatása természetesen sem az egyes országokon belül, sem pedig a nemzetközi mozgalomban nem maradt el és bár az utóbbinak megnyilvánulását az internacionális szolidaritás jó ideig háttérbe szorította, most már a nagy ellentét itt is teljes mértékben észlelhető. Az egyes országokon belüli következmény pedig az, hogy úgy Német-, mint Franciaországban mindinkább lazul a kötelék a politikai pártok s a szakszervezetek között, sőt Franciaországban a szétválás teljesnek mondható. És ezen utóbbi körülmény, vagyis a szakszervezetek neutralizálódása, az egyedüli hátránya az egyébként nemzetközi misszióra utalt francia szakszervezeti taktikának.

A statisztika továbbá azt mutatja, hogy a franciák antiparlamentarista akciója a szakszervezeti mozgalom haladását nem gátolja. 1890-ben 139,000, 1893-ban 402,000, 1899-ben 494,000, 1903-ban 644,000 és 1905. január hó elsején 781,000 szervezett munkásuk volt. Legjobbán szervezettek a bányamunkások (50%), legkevésbébbé a földművesek (3,3%). A fenti 781 ezer munkás közül 681 ezer országos egyesületekbe tömörül és 114 munkástörszéddel rendelkezve, a *Confédération generale du travail* legfőbb igazgatása alatt áll. Jelenleg óriási méretű akció folyik a nyolcórás munkanapért, a mióta a bourgeois kongresszus kategorice kijelentette, hogy 1906. május elsejétől csak nyolcórát dolgoznak. Általános sztrájkkal, melynek legrégibb és leglelkesebb

hívei, akarják legközelebb a nagy harcukat megvívni.

A végleges *statisztikai* adatok az 1904. évről csak most jelentek meg. Így a *németországi* szakszervezetek az 1904. év folyamán 1625 sztrájkot és bojkottot mondottak ki, melyeken 135,957 személy vett részt, — ezek közül 55,7% teljes-, 20,1% részleges sikerrel végződött, míg 22,1% sikertelen volt. Mindez nagy haladást jelent az elmúlt esztendőkhöz szemben. — A németországi keresztény szakszervezetek taglétszáma 1904-ben 181 százalékkal szaporodott s így a *Gesamtverband der christlichen Gewerkschaften*-hez tartozók száma 107,556-ra rug. — A Hirsch-Duncker szakegyesületek még lassabban haladnak, — taglétszámuk 111.889. — Az *ausztriai* szervezett munkások 25,62%-kal növekedtek 189,121-re, melyből a szervezett munkásnőkre 13,055 esik.

Az *angol* trade-unionisták 38-ik kongresszusa Hanley-ben tartatott meg a év szeptember havában körülbelül ugyanolyan programmal, mint — 37 évvel ezelőtt. Az 1.561,800 szervezett munkás képviselőjében 457 küldött jelent meg és legfontosabb határozataik a nyolcórás munkanapot s a vasutak államosítását követelik.

*

RÖVID HÍREK. Az oly fontos szövetségek ismét egygyel szaporodtak: a *Magyarországi Bőrmunkások Szövetsége*-vel. Új szaklap is indult meg: *A Szobrász*. — A magyarországi könyvnyomdászok és betűöntők szakegyesülete szeptember elején ülte meg tizéves fenállásának ünnepét. — Ausztriában rendkívüli szakszervezeti kongresszust tartottak december hó elején, mert a cseh szervezetek különálló országos szövetséget akartak alkotni; kérelmüket elutasították. — A *bolgár* szakszervezetek központi tanácsához mindössze 38 csoport 1672 taggal csatlakozott.

Mérő Gyula.